

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİ ÇAĞ BİLİM DALI

**HİTİT KÜLTÜR VE DİNİNİN GÜNÜMÜZ ANADOLU
KÜLTÜRÜ İLE BENZER YANLARI**

HİLAL ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK

KONYA-2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİ ÇAĞ BİLİM DALI

**HİTİT KÜLTÜR VE DİNİNİN GÜNÜMÜZ ANADOLU
KÜLTÜRÜ İLE BENZER YANLARI**

HİLAL ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK

KONYA-2020

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Ad Soyadı	Hilal Özdemir		
	Numarası	18810501058		
	Anabilim / Bilim Dalı	Tarih / Eskiçağ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
Tezin Adı	Hitit Kültür Ve Dininin Günümüz Anadolu Kültürü İle Benzer Yanları			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hilal Özdemir		
	Numarası	18810501058		
	Anabilim / Bilim Dalı	Tarih /Eskiçağ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muammer Ulutürk		
Tezin Adı	Hitit Kültür ve Dininin Günümüz Anadolu Kültürü İle Benzer Yanları			

Anadolu toprakları, tarihin en eski dönemlerinden itibaren yerleşim görmüş ve dünya tarihi açısından birçok önemli vakaya tanıklık etmiş bir bölgedir. Bu nedenle de üzerinde birçok kavim doğmuş ve yok olmuştur. Hititler ise, Anadolu topraklarına M.Ö. 2. binyılda gelmişlerdir. Hititler, o dönemde Anadolu toprakları üzerinde bulunan, otorite boşluğunu fırsat bilerek zamanla güçlenmiş ve köklü bir kültüre sahip olmuşlardır. Oluşturulan bu köklü kültür, o dönemde Anadolu coğrafyasında yaşamış olan insanlar tarafından benimsenmiş, uzun bir müddet varlığını devam ettirmiş ve nesilden nesle aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Bugün, nereden geldiğini dahi bilmeden uygulamaya devam ettirdiğimiz bazı adet, gelenek ve göreneklerin kökeni Hititlere kadar dayanmaktadır. Ayrıca Hititlerden bugüne kalmasa dahi, Hitit kültürü ve günümüz Anadolu kültürü arasında bazı benzerlikler mevcuttur. Bu benzerlikler ve Hititlerden günümüze kalan adet ve gelenekler çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Anadolu, Kültür, Din, Benzerlik

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Hilal Özdemir		
	Student Number	18810501058		
	Department / Branch of Science	History / Ancient		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Muammer Ulutürk		
Title of the Thesis/Dissertation	Similar Sides of Hittite Culture and Religion with Today's Anatolian Culture			

Anatolian lands are a region that has been settled since the earliest times in history and has witnessed many important cases in terms of world history. For this reason, many tribes were born and disappeared. The Hittites, on the other hand, came to Anatolian territories lands in the 2nd millennium BC. The Hittites had a deep-rooted culture that strengthened over time by taking advantage of the authority gap, which was on the Anatolian lands at that time. This deep-rooted culture was adopted by people who lived in the Anatolian geography at that time, it continued its existence for a long time and has been passed down from generation to generation until today. Customs, traditions and folkways that we continue to practice without knowing where they came from date back to the Hittites. In addition, even if the Hittites did not survive, there are some similarities between the Hittite culture and today's Anatolian culture. These similarities and customs and traditions from the Hittites constitute the content of the study.

Keywords: Hittite, Anatolia, Culture, Religion, Similarity

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	x
ÖN SÖZ	1
GİRİŞ	3
1. Tezin Amacı ve Önemi	3
2. Tezin Kaynakları.....	3
3. Tezin Yöntemi.....	5
4. Verilerin Toplanması	5
5. Kültürün Devamlılığı	6
6. Hititlerin Kısa Tarihi.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT KÜLTÜRÜ VE TOPLUMSAL YAPISI

1. Devlet Yönetimi	14
1.1. Kral.....	14
1.2. Pankuş	15
1.3. Kraliçe.....	15
1.4. Veliht.....	16
1.5. Saray Teşkilatı.....	17
1.6. Ordu	17
2. Hukuk.....	18
2.1. Aile Hukuku	20
2.2. Cezalar	21
2.3. Büyü Uygulamalarına Verilen Cezalar	21
2.3. Mahkemeler	23
3. Hitit Toplumsal Yapısının Genel Özellikleri ve Sosyal Yaşam	23

3.1. Aile, Kadın ve Çocuk.....	23
3.2. Kız İsteme	26
3.3. Söz, Nişan ve Beşik Kertmesi.....	26
3.4. Başlık Parası ve Evlilik.....	27
3.5. Boşanma.....	30
3.6. İç Güveylik (Antiyant).....	31
3.7. Miras	32
3.8. Evlatlık Alma (Adoption)	32
4. Yazı, Dil ve Edebiyat.....	34
4.1. Yazı.....	34
4.2. Dil	34
4.3. Edebiyat	35
5. Hitit Sanatı ve Mimarisi.....	36
5.1. Sanat.....	36
5.1.1. Çanak- Çömlek	40
5.1.2. Takı	44
5.1.3. Mühür.....	49
5.2. Mimari	50
6. Müzik ve Dans	56
6.1. Müzik	56
6.2. Dans	61
6.3. Müzik Aletleri.....	64
7. Yemek Kültürü	76
8. Hititlerde Tıp, Halk Hekimliği ve Şifacılar	80

İKİNCİ BÖLÜM

HİTİT DİNİ HAYATI

1. Hititlerde Din Anlayışı.....	84
2. İbadetler	89
3. Kehanet, Fal ve Büyü.....	93
4. Bayramlar.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİT KÜLTÜR VE DİNİNİN GÜNÜMÜZ ANADOLU KÜLTÜRÜ İLE BENZER YANLARI

1. Hitit Kültürünün Günümüz Anadolu Kültürü İle Benzer Yanları	100
1.1. Aile Hukuku	102
1.2. Cezalar	103
1.3. Mahkemeler	107
2. Hitit Toplumsal Yapısının Genel Özellikleri ve Sosyal Yaşam	107
2.1. Aile, Kadın ve Çocuk.....	107
2.2. Kız İsteme	110
2.3. Söz, Nişan ve Beşik Kertmesi.....	110
2.4. Başlık Parası ve Evlilik.....	111
2.5. Boşanma.....	113
2.6. Miras	113
2.7. Evlatlık Alma (Adoption)	114
2.8. Yazı, Dil ve Edebiyat.....	114
3. Hitit Sanatı	117
3.1. Çanak – Çömlek.....	118
3.2. Temizlik Gereçleri	120
3.3. Ocaklar	121
3.4. Takı	121
4. Mimari.....	126
5. Müzik ve Dans	132
5.1. Müzik	132
5.2. Dans	138
5.3. Müzik Aletleri.....	141
6. Yemek Kültürü.....	148
7. Hititlerde Tıp, Halk Hekimliği ve Şifacılar	152
8. Hitit Dininin Günümüz Anadolu Kültürü İle Benzer Yanları.....	156
8.1. Hititlerde Din Anlayışı.....	156
8.2. Dini Temizlik Uygulamaları	158

8.3. Öteki Dünya İnanışları	158
8.4. İbadetler	159
8.5. Kehanet, Fal ve Büyü.....	161
8.6. Bayramlar.....	166
SONUÇ.....	171
KAYNAKÇA.....	174
ÖZGEÇMİŞ.....	189

KISALTMALAR LİSTESİ

cm	Santimetre
e.d.	Editör
M.Ö.	Milattan Önce
Res.	Resim
s.	Sayfa
TCK	Türk Ceza Kanunu
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
v.b.	ve benzeri
v.d.	ve diğerleri

ÖN SÖZ

Anadolu, verimli toprakları, iklimi, elverişli coğrafi yapısı, zengin su kaynakları nedeniyle geçmiş dönemlerden bugüne, her daim cazibesini korumuştur. Bu nedenle, üzerinde birçok kavim yaşamış ve yok olmuştur. Bu zenginlik zamanla ‘Anadolu Kültürü’ olarak adlandırılan bir kimlik oluşturmaya başlamıştır.

Anadolu topraklarına sonradan gelip yerleşen kavimlerden biri de Hititlerdir. Hititler, Asur Ticaret Kolonileri Çağı sonrasında, Anadolu’da ilk kez siyasi birliği kurmayı başarmışlardır. Daha sonra Anadolu coğrafyasında gelişmiş ve köklü bir kültürün başlamasına vesile olan Hititler, uzun bir süre Anadolu topraklarına hâkim olmuşlardır. Bu kültürün oluşmasında Hititler, tek başlarına etkili olmamışlardır. Başta, kendilerinden önce Anadolu’da yaşamış olan Hattiler olmak üzere, çağdaşı olan Hurriler, Mitanniler hatta Mezopotamya’daki diğer uygarlıklardan da etkilenecek, zengin bir Anadolu kültürü oluşturmuşlardır. Bu kültür, bazı yanlarını koruyarak günümüze kadar gelmiş ve farkında olmadan hala sürdürdüğümüz birçok geleneğin, adetin, halk inançlarının içerisinde, geçmiş dönemlerdeki kavimlere ait unsurları barındırmıştır.

Bu çalışmada amacımız, uzun bir dönem varlığını sürdürmüş olan Hititlerin sosyal, kültürel ve dini yaşam biçimlerinin günümüz Anadolu’sundaki izdüşümlerini bulmaya çabalamak olmuştur. Gündelik hayatımızda yaşadığımız, tanık olduğumuz gelenek, görenek, örf ve âdetlerin uzak-yakın geçmişleri vardır. Çoğunlukla hangi nedenlerden oluştuğunu ve nereden geldiğini bilmediğimiz bu uygulamalar tarihin içinden zamanımıza ulaşırlar ve genellikle nedeni bilinmeksizin yaşamaya devam ederler. Örneğin; Hititlerde var olan beşik kertmesi, iç güveylik, başlık parası, kullanılan ocaklar, müzik aletleri, takılar, kıyafetler, bayramlar esnasında uygulanan bazı ritüeller veya yağmur duası vb. birçok uygulamaya artık çok yaygın olmasa da günümüz Anadolu’sunda rastlıyor olmamız, aradan geçen bin yıllara, kültür ve din değişimlerine rağmen devam etmiştir.

Böyle bir konuya seçmemizin nedeni ise, öncelikli olarak geçmiş dönemlerden bu yana devam eden veya benzerlik arz eden uygulamaların merakımızı cezbetmesinden kaynaklanmıştır. Bir diğer nedeni ise, Prof. Dr. Hayri Ertem'e ait "Hattiler ve Hititler Dönemi'nden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüz Anadolu'suna Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar" adlı makaleden yola çıkarak Hitit kültürü ve günümüz Anadolu kültürü arasındaki yeni benzerliklere erişmek istememizdir.

Bu tezin ortaya çıkma sürecinde, her türlü yardımda bulunan ve değerli vaktini bana ayıran kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Muammer Ulutürk'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, çalışmalarım esnasında bana her zaman destek olan, başta annem ve babam olmak üzere, tüm aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

1. Tezin Amacı ve Önemi

Çalışmamızın amacı; Hitit kültürü, toplumsal yapısı ve dini hayatı hakkında etraflıca bilgi vermek ve günümüz Anadolu kültürü ile arasındaki benzer yanları ortaya koymaktır. Bir nevi günümüz kültürünün Hitit kültürü ile mukayesesini yapmaktır.

“Kültür, tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü (<https://sozluk.gov.tr/>, 2020)” olarak tanımlanmıştır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, kültür; toplumların gelişme süreçlerinde oluşturulan değerlerin, nesilden nesle aktarılması sonucunda bugünlere kadar gelmiştir. Devletler, yönetim biçimleri ve en önemlisi zaman değişse de halkın gündelik hayatında sahip olduğu, maddi ve manevi değerler sürdürülmeye devam etmiştir. Sürdürülen bu maddi ve manevi unsurlar, tezin konusunu oluşturmakla birlikte önemini de gözler önüne sermektedir.

Milattan önce Anadolu’da yaşamış olan birçok kavim arasından, gelişmiş bir kültüre sahip olan Hititler göze çarpmaktadır. Hititlerin yaşamına ve kültürüne ait unsurlardan bazıları nesilden nesle aktararak günümüze kadar gelmiştir. Bugün fark etmeden devam ettirdiğimiz pek çok ritüelin kökeni Hititlere kadar dayanmaktadır. Bu devamlılığın kanıtlanması ve günümüz kültürü ile Hitit dönemi kültürü arasındaki benzerliklerin ortaya konulması bakımından çalışmamız önem arz etmektedir.

2. Tezin Kaynakları

Daha önce geçmiş kültürlerin, bugüne etkisinin veya geçmişle bugün arasındaki benzerliklerin ele alındığı çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Prof. Dr. Hayri Ertem’in “Hattiler ve Hititler Dönemi’nden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüz Anadolu’suna Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar” adlı makalesi daha önce yapılmış çalışmalara ilişkin en güzel örneği teşkil etmektedir. Prof. Dr. Ahmet Ünal

ise, Hititlerle ilgili pek çok yayın yapmakla birlikte, Hitit kültürü ve günümüz Anadolu kültürü arasında rastlanan benzerliklere, çalışmalarının birçoğunda yer vermeye çalışmıştır. Ahmet Ünal, farklı eserlerinde; yemek, tıp, müzik, eğlence ve din gibi birçok alanda Hititlere ait uygulamalar ile günümüz Anadolu'suna ait uygulamalar arasındaki benzerliklere değinmiştir. Doç. Dr. Özlem Sir Gavaz da benzer çalışmalar yapmıştır. Özellikle “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası” ve “M.Ö. 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri” adlı makaleleri tam olarak Hititlerden bugüne devam eden veya benzerlik taşıyan uygulamaları içermektedir. Bunlar dışında Prof. Dr. Güngör Karauğuz “Hitit Yasaları” adlı kitabında, Hitit yasalarından yola çıkarak, günümüz ve Hitit dönemi arasındaki benzerliklere denk geldikçe yer vermiştir. Ayrıca, bu benzerliklerin yalnızca spesifik bir konu üzerinden ele alındığı çalışmalarda mevcuttur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Meral Sayın'ın “Neolitik Çağ'dan Hititlere Anadolu'da Müzik ve Enstrümanlar I” adlı eserinde, yalnızca Hitit dönemine ait; müzik, dans ve müzik aletleri hakkında bilgi verilerek, günümüzdeki enstrümanlar ile aralarında benzerlik kurulmaya çalışılmıştır. Yine Ebru Mandacı'nın “Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Devrinde Anadolu'da Kuyumculuk” adlı makalesinde, Hitit dönemine ait takılar hakkında bilgi verilip, günümüz versiyonları ile aralarında benzerlik kurulmuştur. Hamza Ekmen ise, “Eski Anadolu'da Giyim Kuşam ve Günümüze Etkileri” adlı makalesinde yalnızca giyim kuşama dair benzerlikleri ele almıştır. Bunun gibi örnekler çoğaltılabilir.

Alandaki çalışmaların birçoğu son dönemlerde yapılmıştır. Çalışmaların neredeyse tamamına yakını spesifik bir alana yoğunlaşmış çalışmalardır. Aslında bu durum, her ne kadar probleme daha iyi odaklanmayı ve derinlemesine incelenmelerini sağlasa da bugüne kadar Hitit kültürü, toplumsal yaşamı ve dini hayatı ile günümüz Anadolu kültürü arasındaki benzerliklerin geniş bir perspektiften ele alındığı çalışmalara pek rastlanmamıştır. Bu çalışmayla birlikte Hitit kültürü ve dini yaşamı her açıdan incelenerek, günümüz kültürü ile arasındaki yeni benzerliklere erişilmeye çalışılmıştır.

3. Tezin Yöntemi

Çalışmamızda öncelikli olarak, Hitit kültürü ve dinine ait kaynakları taradık. Hititlerin sahip olduğu; aile yapısı, mutfak kültürü, müzik ve eğlence anlayışları, dini inanışları, ibadetleri, kutladıkları bayramlar, evlilik merasimleri, mimarileri vb. toplumsal yaşama dair pek çok konuyu ele aldık. Daha sonra günümüz Anadolu'sundaki gelenek ve görenekleri tespit ettik. Üçüncü aşama olarak ise, Hitit kültürü ve günümüz Anadolu kültürü arasındaki, benzer gelenek ve göreneklerin tespitini yaparak ortaya koymaya çalıştık.

Tezin genel çerçevesi şu şekildedir: Birinci bölümde Hitit kültürü ve toplumsal yaşamını tanıtmaya çalıştık. İkinci bölümde Hitit dini hayatını ve dinle alakalı uygulamalarını ele aldık. Üçüncü bölümde ise, Hitit kültürü ve günümüz Anadolu kültürü arasındaki benzer yanları ortaya koymaya çalıştık.

4. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması aşamasında çalışmaya öncelikli olarak; 'Hitit kültürü ve toplumsal yaşamı nasıldır?', 'Hitit dini yaşamı ve ibadetleri nelerdir?', gibi sorulara yanıt aramaya çalışılarak başlanılmıştır. Hititlerle alakalı olarak internet ortamında, birçok makale, kitap vb., kaynağa ulaşılabilmektedir. Öncelikli olarak, Yüksek Öğrenim Kurumuna ait tez sayfasından, daha önce Hititlerle alakalı yapılmış olan çalışmalar taranmıştır.

Ardından, çalışmaya zenginlik katmak ve Hititlerle ilgili daha geniş bilgiye ulaşabilmek adına, Türkiye'nin en önemli kütüphanelerinden biri olan Milli Kütüphane başta olmak üzere, Ankara'da bulunan pek çok kütüphaneden istifade edilmiştir. Hitit kültürüyle alakalı literatür taramasının tamamlanmasının ardından, günümüz Anadolu kültürüyle alakalı verilere ulaşmaya çalışılmıştır. Üçüncü aşamada ise, Hitit dönemi kültürü ile günümüz Anadolu kültürü ve inançlarıyla ilgili elde edilen bilgiler karşılaştırılmıştır.

5. Kültürün Devamlılığı

İnsan, belirli bir kültür çevresi içinde dünyaya gelir ve beşikten mezara kadar sürekli olarak kültür sayesinde, kazanmış olduğu beceri ve davranışlar sonucunda elde ettiği kültürel kimlik ile yaşantısını sürdürmeye devam eder. Yaşantısının her alanında toplumsal örgüt içerisinde bulunan insan, yaşadığı çevreye uyum göstermek durumunda kalır. Bu uyumu sağlayan ve ona kimlik kazandıran olgular, kültürel süreç olarak adlandırılır.

Kültürel süreç sayesinde kültürlenen birey, daha sonra ise ait olduğu kültür çevresini, kazandığı davranış kalıpları, düşünce biçimi ile bu kez kendisi etkilemeye başlar. Ancak, yaşadığı müddetçe kültürden etkilenmeye devam eder. Bu kültürleme ve kültürlenme işlemi beşikten mezara kadar devam eder (Engin, 1990: 169). Bu etkileşim kültür aktarımı yoluyla toplumdan topluma, kuşaktan kuşağa aktarılır. Ancak bu aktarım, durumun olduğu gibi aktarılması değildir. Eski ile yeninin sentezinin oluşturulup aktarılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında kültür, dinamik bir yapıya sahiptir (şahin, 2019: 241). Bu dinamik yapı nedeniyle bugün, sahip olduğumuz birçok adet ve gelenek yıllar geçtikçe, her ne kadar değişim ve dönüşüme uğrasa da uzun yıllar boyunca insanlar tarafından uygulanmış ve bugünlere kadar gelmiştir. Bir rnek vermek gerekirse; Hititler döneminde bir yapının temeli atılırken, temelin daha sağlam olması için, temel taşlarına kurban sunumu gerçekleştirilirdi. Bugün aynı uygulama aradan geçen zamana, değişen yaşam biçimi ve dine rağmen sürdürülmeye devam etmektedir. Bugün sunulan kurbanın formu değişse de mantığı Hitit dönemi ile büyük bir benzerlik taşır. İşte bu benzerliklerin tezin problematiğini oluşturur.

6. Hititlerin Kısa Tarihi

Resim 1: Hititlerin yaşadıkları coğrafya M.Ö. 1350 – 1300 (koyu çizgi) ve en geniş sınırlara ulaştıkları bölge (açık yeşil alan) (<https://www.ancient.eu/image/2915/map-of-the-hittite-empire/>, 2020)

Hitit kelimesinin kökeninde “hat(t)-” kelimesi vardır. Bu “hat(t)-” kelimesi ülkelerine verdikleri “Hatti” isminde ve başkentlerine verdikleri Hattuşa isminde de görülür. Boğazköy arşivlerinin bulunmasıyla birlikte Hititlerin kendilerini “Neşalı”, kullandıkları dile ise “Neşeca” dedikleri ortaya çıkmıştır (Özbaşaran vd., 2011: 41). Hint Avrupa kökenli olan Hititler, M.Ö. 2000 yılında Anadolu’ya gelmiş ve Kuzey Suriye’den Anadolu’ya uzanan bölgede imparatorluk kurmuşlardır (Demirci, Falay, 2016: 39).

Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’ya hâkim bir devlet yoktu. Temelleri Orta Anadolu’da bulunan Kuşşara kentine dayanan merkezi bir güce doğru ilk adım Pithana’nın oğlu Anitta ile atılmıştır (Ünsal, 2013: 33). Anitta, bütün kentleri hâkimiyeti altına alarak Anadolu’da siyasi bir birlik oluşturmuştur. Bu birlik, Hitit Devleti olarak varlığını sürdürmüştür. Anitta ile I. Hattuşili (yaklaşık M.Ö. 1650- 1620) devletin ilk kralı kabul edilir (Reyhan, Cengiz, 2015: 65). Devletin başkenti Hattuşa, bugün Çorum’un Sungurlu ilçesine bağlı olan Boğazkale’de yer

almaktadır (Demirci, Falay, 2016: 39). I. Hattuşili Boğazköy’de devleti kurduktan sonra sınırlarını genişletmeyi hedeflemiştir. Bu dönemde Halep’e kadar gidilmiştir, ancak bu seferlerin asıl amacı yağma yapmaktır (Ceran, 2008: 23). I. Hattuşili yaptığı seferleri ve dönemini anlatan belgeler bırakan ilk Hitit kralıdır (Reyhan, Cengiz, 2015: 66). Yapılan bu akınlar yeni kurulan Hititler için önemli bir uğraştır. Bu akınlar Hititlerin, Hurriler ve daha güneyde yer alan Mezopotamya halkları ile iletişime geçmesini sağlamıştır. Böylece Hititlerin kültürel olarak Mezopotamya’dan etkilendiği yanlar olmuştur. Buna örnek olarak Hititlerin kullandıkları “Akkadlı çivi yazısı” verilebilir. Hititler bu yazıyı Kuzey Mezopotamya’da bulunan bir yazı okulundan almışlardır (Akurgal, 2005: 58).

Yeni kurulmuş olan bu ulusun akınları başarılıydı. Ancak toprakları genişlettikten sonra, alınan yerlerin korunması ve disiplinli bir idare ortaya koymak zordu. Hattuşili’nin bıraktığı vasiyetnameden öğrendiğimiz bilgilere göre veliaht devlete başkaldırmıştır. Hattuşili ise veliahttı, Hattuşa’dan uzaklaştırıp yerine evlatlığı olan Murşili’yi tahta geçirmiştir. Hattuşili, Murşili’yi neden tahta geçirdiğini ilk siyasal vasiyetname ve geçmiş döneme ait önemli bir edebiyat yapıtı olan vasiyetnamesinde anlatmıştır (Akurgal, 2005: 59). Hattuşili, kendisinin yerine geçip veliaht olacak yeğenin karakteri konusunda rahatsızdı. Bundan dolayı yeğeni yerine Murşili’nin kral olmasını istemiştir (Ceran, 2008: 23).

Sonuç olarak, I. Hattuşili’nin vefatından sonra I. Murşili (M.Ö. 1630-1600) devletin başına geçmiştir. Hattuşili vefat ettiğinde ülkenin sınırları; kuzeyde Karadeniz’den güneyde Halep’e kadar, doğuda Fırat’tan batıda Ege Denizi’ne kadar uzanmaktaydı. I. Murşili ise kendisine bırakılan sınırları muhafaza etmiş ve daha da genişletmiştir. İsyan eden Halep Krallığına son verip, o dönemin en büyük kültür merkezi olan Babil’i zapt ederek (MÖ. 1550) kendisinin veliahtlığa layık olduğunu kanıtlamıştır.

Babil’in fethedilmesi Hititler için önem arz etmekteydi. Çünkü Hititlerin Mezopotamya’ya girmesiyle birlikte gelişmiş bir medeniyetin kapıları da Anadolu’ya açılmış oluyordu. I. Murşili başta olmak üzere, Babil’deki kültür Hititleri adeta büyülemişti. Hatta I. Murşili, bu yüksek kültürü Anadolu’ya da taşıyabilmek için ülkesine dönerken, Babilli pek çok bilim adamı, sanatkâr, kâtip ve mimarı da beraberinde götürmüştür.

Murşili'nin Babil'i alması Ön Asya coğrafyasında da yankı uyandırmıştır. Hititler, ticaret yollarından olan Fırat kervan yolunun bir kısmını da kontrol altına almışlardır. Hititler adına önemli işler başaran I. Murşili ülkesine döndükten sonra saray entrikaları sonucunda öldürülmüştür. Cinayetle ilgili olan Telepinuş Fermanına göre I. Murşili, eniştesi Hantili tarafından öldürülmüştür. Daha sonra Hantili devletin başına geçmiştir (Ünsal, 2013: 94-95-96). Hantili'nin başa geçmesiyle birlikte Puşarumma soyu sona ermiş ve "Gasıp Krallar Devri" adlı yeni bir dönem başlamıştır.

Hantili (M.Ö. 16. yy'in ilk yarısı), Zidanta, Ammuna, Huzziya adlı kralların bu dönemde yaptıkları faaliyetleri yüzyılın sonuna doğru tahta geçen Telepinuş'un bıraktığı belgeden öğreniyoruz. Belgeye göre bu dönemde sürekli taht mücadelesi vardır. Bu iç karışıklıklardan dış düşmanlar yararlanmışlardır. Bir yandan Hurriler, diğer yandan ise Anadolu'ya yeni gelmiş olan Gaşkalılar saldırmışlardır.

Hurriler, Suriye'nin kuzeyini ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Hantili başkent Hattuşuş'ı koruyabilmek için şehri surlarla çevirmiştir. Dönemin sonuna doğru ise Telepinuş, kayınbiraderi Huzziya'yı öldürerek tahta geçmiştir. Telepinuş'un devri saldırılarla geçmiştir. Karışıklık içinde geçen bu devirden sonra Anadolu Karanlık Çağa girmiştir. Anadolu ve Ön Asya uygarlıkları, doğudan gelen Hint- Avrupalı kavimlerin saldırılarına uğramışlardır. Bu kavimlerin yazısı olmayan savaşçı bir topluluk olduğu bilinmektedir. Bu kavimler Kizzuvatna Krallığını ve Kuzey Suriye'de Mitanni Devletini kurmuşlardı. (Parmaksızoğlu, Çağlayan, 1976: 123- 124). Telepinuş'dan sonra, Tahurvaili ve Alluvanna, II. Hantili, II. Zidanta, II. Huzziya ve I. Muvatalli isimli krallar görev almıştır. Ancak haklarında ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır (Reyhan, Cengiz, 2015: 69).

M.Ö. II. binyılın ortalarında Yakındoğu'da Mısır'dan sonra en güçlü devlet Hurri- Mitanni Devletiydi. Hitit Krallığı zamanla Hurri- Mitanni'nin yerini almıştır (Akurgal, 2005: 69). I/ II. Tuthalya'nın tahta oturmasıyla "Krallık Dönemi" başlamış, I. Şuppiluliuma'nın tahtı ele geçirmesiyle sona ermiştir (Reyhan, Cengiz, 2015: 70). II. Tuthalya (M.Ö. 1460- 1440), devleti eski gücüne kavuşturmayı hedeflemiş ve batıda egemenlik ve güvenliği sağlamıştır. Daha sonra Kuzey Suriye ile ilgilenmiştir. Tuthalya'nın ölümüyle birlikte Kuzey Suriye, Mitanni Krallığına kalmıştır.

II. Tuthalya'dan sonra başa I. Arnuwanda (M.Ö. 1440- 1420), II. Hattuşili (M.Ö. 1420- 1400), ve III. Tuthaliya (M.Ö. 1400- 1381), zamanında krallık eski gücünü kaybetmiş, her taraftan saldıran düşmanlar ve devlet içerisinde isyan eden halklar karşısında krallık zayıf kalmaya başlamıştır. I. Arnuwanda döneminde kuzey komşuları Kaşkalar tarafından saldırılar başlamıştır. Bu saldırılar II. Hattuşili ve III. Tuthalya döneminde de devam etmiştir. III. Tuthalya kuzeyde Kaşkalar, güneyde Arzava ve güneydoğuda Halep Krallıklarına karşı krallığı korumaya çalışmıştır. III. Tuthaliya bir müddet sonra hastalanmıştır ve yerine oğlu I. Şuppiluliuma geçmiştir (Ünsal, 2013: 35-36).

I. Şuppiluliuma'nın tahta geçmesiyle birlikte Hitit Devleti imparatorluk kurma yolunda ilerlemiş ve önce Anadolu, daha sonra Suriye üzerine seferler yapmıştır. Anadolu'da en çok Kaşkalar ile mücadele etmişlerdir. Oğlu II. Murşili'nin analarında ise Batı Anadolu'da bulunan Arzava ülkesine yapılan seferlerden de bahsetmektedir. Bütün bu seferler sonucunda I. Şuppiluliuma, Anadolu'da bulunan çeşitli kavimleri tekrar hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonra klasik bir Hitit geleneği olarak yönünü Kuzey Suriye'de bulunan Mitanni Krallığına çevirmiştir. Mitanni Devleti'nin içerisinde bulunan karışıklıktan da faydalanarak Mitanni Devletini ele geçirmiş ve "imparatorluk" unvanını almaya hak kazanmıştır. Bundan sonra fetihlere devam eden Hitit İmparatorluğu sınırlarını Lübnan Dağlarına ve Şam civarındaki Abina'ya kadar genişletmiştir. Hititlerin imparatorluk haline gelmesiyle birlikte Ön Asya coğrafyasında ülkelerin arasındaki güç dengeleri de değişmiştir (Memiş, 2003: 109-110-111).

I. Şuppiluliuma'dan sonra tahta II. Murşili geçmiştir. II. Murşili imparatorluk döneminin en güçlü hükümdarıdır. İlk yıllarında Kaşkalar ile uğraşmış ardından düşmanca hareket eden Kuzey Suriye ile ilgilenmiştir (Özdemir, 2019: 19). II. Murşili'den sonra yerine oğlu II. Muwatalli geçmiştir. II. Muwatalli döneminde iki önemli olay olmuştur. Birincisi, başkentin Tarhuntaşşa'ya taşınmasıdır. Başkentin taşınmasının sebebi kesin olarak bilinmemektedir. İkincisi ise Mısır ile yapılan savaştır (Reyhan, Cengiz, 2015: 77).

II. Muwatalli'nin ölümünden sonra ülkeyi yedi yıllığına Urhi- Teşup yönetmiştir. Urhi Teşup ilk olarak babasının Tarhuntaşşa'ya taşınmış olduğu başkenti tekrar Hattuşa'ya taşımak oldu. III. Hattuşili, Urhi- Teşup'u devirerek yerine

geçmiştir (Reyhan, Cengiz, 2015: 78). III. Hattuşili'nin uzun sürmüş, 25 yıl boyunca tahta kalmıştır. Hastalıkları nedeniyle seyahat etmesi gittikçe zorlaşmıştır. Ancak en önemli sorunu aile içindeki bölünmelerdi. Yaşlanmasıyla birlikte gün geçtikçe güçten düşmüş ve planlarında aksaklıklar meydana gelmeye başlamıştır. III. Hattuşili yerine IV. Tuthaliya'yı atayarak tahtan inmiştir (Özdemir, 2019: 21).

IV. Tuthaliya'dan döneminde önemli gelişmeler olmuştur. Dönemin en önemli problemi Asur tehlikesidir. Tuthaliya, Asur tehlikesini önleyebilmek için uğraşmıştır. Uluslararası problemlerin yanı sıra ülke içinde Tarhuntaşşa'nın kralı Kurunta ile mücadele etmiştir. IV. Tuthaliya, Kurunta ile anlaşma imzalamasına rağmen Kurunta'nın Hattuşa'yı ele geçirmesine engel olamadı. Daha sonra Tuthaliya tahtı tekrar ele geçirmiştir. IV. Tuthaliya'dan sonra III. Arnuvanda başa geçmiştir. Ancak dönem hakkında pek bilgi yoktur (Gökçe Turgut, 2018: 18). II. Şuppiluliuma, Hitit İmparatorluğunun son kralıdır. Son kral, Hattuşa kentinin güneyinde bulunan bir yazıta göre, Orta ve Güneybatı Anadolu'da savaşmış, Tarhuntaşşa'da tekrar istikrarı sağlandığı öğrenilmektedir. Yine Alaşiya (Kıbrıs) ülkesine de müdahale etmiş ve sonunda anlaşma imzalamıştır.

Hitit İmparatorluğu M.Ö. 1200 yılında yıkılmıştır. Bunun altında pek çok neden yatmaktadır. Son Hitit kralları yıkılma sürecine girmemek için her ne kadar direnseler de buna mâni olamamışlardır. Son dönemlerinde ülkede kıtlık ve siyasal huzursuzlukların yaşanmaya başladığı yazılı belgelerden de anlaşılmaktadır. Yine II. Muvatalli ve III. Hattuşili dönemlerinde ve daha sonraki dönemlerde iyice hissedilen iki başlı yönetim resmi olmasa dahi ülkenin iki merkezli olarak bölünmesine neden olmuştur. Kuzey Anadolu ve Güneybatı Anadolu'da bulunan düşmanlar (Kaşkalar ve Lukkalar) ise bu durumu fırsata çevirmişlerdir.

İmparatorluğun yıkılış sürecine katkısı bulunan bir diğer olay ise bütün Ön Asya coğrafyasını etkileyen Deniz Kavimleri Göç'üdür. İmparatorluk yıkıldıktan sonra Hititler, M.Ö. 12. yüzyılın ortalarına doğru, Orta Anadolu'nun güneyinde, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de küçük beylikleri şeklinde varlıklarını devam ettirmişlerdir (Reyhan, Cengiz, 2015: 80).

Tablo 1: Hitit Hükümdarları (Bahar, 2015: 254- 255)

İmparatorlar	Görev Aldığı Zaman	Açıklama
I. Tuthaliya	Yaklaşık 1700	Varlığı tartışılmaktadır.
Puşarumma (Puşarruma)	Yaklaşık 1675	
Papadilmah	Yaklaşık 1669	
I. Labarna	Yaklaşık 1650	
II. Labarna / I. Hattuşili	Yaklaşık 1650- 1620	Yeğeni
I. Murşili	Yaklaşık 1620- 1590	Yeğen ve evlatlık
I. Hantili	1590 – 1560	Enişte
I. Zidanta	Yaklaşık 1550	Damat
I. Ammunaş	1540 – 1520	Oğul
I. Huzziya	1520 – 1510	Telepinuş'un kayınbiraderi
Telepinuş	1510 – 1485	Enişte
Tahurwaili	Yaklaşık 1480	
Alluwamna	1470 – 1460	Telepinuş'un damadı
II. Hantili (?)		Alluwamna'nın oğlu?
II. Zidanta (?)		Oğul (?)
II. Huzziya (?)		Oğul (?)
I. Muwattaliş (?)		?
II. Tuthaliya	Yaklaşık 1445- 1440	II. Huzziya'nın torunu?
I. Arwanda	1440 – 1420	Damat ve evlatlık
II. Hattuşili		Oğul?
III. Tuthaliya		Oğul
I. Şuppiluliuma	1370 – 1340	Oğul
II. Arnuwanda	1340 – 1339	Oğul
II. Murşiliş	1339 – 1310	Kardeş
II. Muwattaliş	1310 – 1285	Oğul
Urhitesub (III. Murşili)	1285 – 1280	Oğul
III. Hattuşili	1280 – 1250	Amca
IV. Tuthaliya	1250 – 1225	III. Hattuşiliş'in oğlu

Kurunta (Ulmi – Teşub)	?	Muwattalis'nin oğlu
III. Arnuvanda	1225 – 1210	IV. Tuthaliya'nın oğlu
II. Şuppiluluima	1210- 1190	IV. Tuthaliya'nın oğlu

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT KÜLTÜRÜ VE TOPLUMSAL YAPISI

1. Devlet Yönetimi

Hitit Devleti, Eski Yakındoğu devletlerindeki gibi devletin en üst mevkiinde hükümdarın yer aldığı merkezi otorite ile yönetilmiştir (Reyhan, Cengiz, 2015: 80). Hititlerin geniş bir egemenlik sahasında uzun süre hâkimiyet kurmalarının nedeni ise siyasi ve ekonomik birikim, merkezi yapılanma ve dini hoşgörüyü dayanmaktadır.

Hititler teokratik monarşi ile yönetiliyordu. Feodal ve teokratik karakterde olan bu yapılanmada devletin başında, Tabarna adıyla anılan kral ve devlet işlerinde, kült törenlerinde özel bir yeri olan Tavananna (kraliçe) bulunmaktaydı. Başlangıç evresinde meşruti bir karakter göstermesine rağmen zamanla değişiklikler görülmüştür (Ünsal, 2013: 48).

Erken dönemde şehir devletleri şeklinde yönetilen devlet daha sonra, diğer kentlerin devlete katılmasıyla yönetsel bir bütünlüğe ulaşmıştır. Zamanla merkeziyetçi bir yönetim meydana gelmiştir (Alp, 2001: 147).

1.1. Kral

Eski Hitit döneminde Tabarna veya Labarna olarak anılan Hitit kralları, imparatorluk döneminde genellikle Güneşim / Dutusi adıyla anılmışlardır (Bahar, 2015: 254). Krallar ülkeyi tanrıların eliyle yönettiklerine inanmışlardır. Bundan dolayı krallar, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmişler ancak hiçbir zaman yaşadıkları dönem içerisinde tanrı muamelesi görmemişlerdir. Öldükten sonra krallar, tanrı muamelesi görmüşler ve temsilen yapılan yontular kutsal alan kabul edilip kutsanmış ve kurban sunulmuştur (Reyhan, Cengiz, 2015: 81).

Hitit krallarının asli olarak üç görevi vardır. Öncelikle başrahiptir. Tanrı ve tanrıçalar için bir takvime göre belirlenmiş bayramların kutlanmasını takip edilmesi, kurban ritüelinin yerine getirilmesini ve tapınakların donanımlı olması görevlerindendi. İkincisi başkomutandı. Çeşitli rütbelerdeki subaylar, savaş zamanında kralın yardımcısı konumundaydı. Savaş esasında dinsel bir töreni

yönetmek için kral bazen şehre tekrar dönüyordu. Çünkü bir bayramın kutlanmamasının tanrının gazabıyla sonuçlanacağına inanılıyordu. Diğer bir görevi ise baş yargıçlıktı. Önemli davaları karara bağlardı. Ancak bu durum ilk dönemler için pek geçerli değildi. Çünkü danışma meclisi konumunda olan “Pankuş Meclisi” alınan kararların uygulamaya geçmeden önce kararı onaylamaları gerekiyordu (Özbaşaran vd., 2011: 51).

Hititlerde krallık babadan oğula geçiyordu. Eski krallık döneminde kral daha ölmeden veliahttı kendisi belirliyordu. Veliaht belirlenirken en önemli kıstas kişinin devlet yönetiminde yetenekli olup olmamasıydı. Seçilen kişi aranan niteliklere uygun olmazsa yerine başka birisi geçiyordu (Ünsal, 2013: 50).

1.2. Pankuş

“Soylular Meclisi (Yaşlılar Meclisi)” de kralla birlikte devletin başında bulunurdu. Bu meclis temelde yargı görevi görüyordu. Meclisin üyeleri, diğer üyeler tarafından yargılanabilirdi (Bahar, 2015: 253). Yine kralın tayin etmiş olduğu veliahtın da meclis tarafından onaylanması gerekiyor ve kralın soyundan gelen birine verilen ölüm cezası da yine meclis tarafından onaylanmalıydı. Eski devlet döneminde devlet yönetiminde son derece etkili olan meclis, Yeni Devlet döneminde etkinliğini kaybetmiştir. Bütün yetkiler zamanla kralın elinde toplanmıştır (Memiş, 2003: 231).

1.3. Kraliçe

Devlet yönetiminde kraldan sonra en yetkili kişi tavananna’dır. Kraliçelerin din ve devlet işlerinde bağımsız ve etkin bir rolleri vardı. Sarayda en etkin olan kraliçe o an iktidarda olan kralın annesi olan Tavananna (Ana Kraliçe)’dir. Kralın eşi ise “Büyük Kraliçe” veya “Şakuvaşşar” olarak adlandırılmıştır. Şakuvaşşar’lar Tavananna’nın ölümüyle bu unvana layık görülürdü.

Hem eski hem de yeni krallık döneminde kraliçeler Hitit kraliçeleri yönetiminde etkin bir konumda yer almışlardır (Ünsal, 2013: 55). Eski Ön Asya toplumlarındaki kraliçeler ile Hitit toplumundaki kraliçe algısı birbirinden çok farklıdır. Mısır ve Mezopotamya’da kraliçe birkaç dini görevi dışında politik

anlamda hiçbir yetkisi yoktur. Ancak Hititlerde Büyük Kraliçe ve Tavananna'nın devletlerarası hukuk, ülkede hükmetme yetkisi ve dış politika da söz sahibi oldukları görülmektedir.

Büyük Kraliçe, resmî törenlerde kralın yanında olur. Ancak kralın birden fazla eşi vardır. Hitit kadınlarına ait bir harem olduğu ve burada farklı unvanlara sahip harem kadınları bulunmaktadır. Kraliçe'den sonra "ESERTU" unvanlı, diğer bir tabirler kapatma veya ikinci kadın anlamına gelen kişi yer alır. Kralın, Büyük Kraliçe'den çocuğu olmadığı zaman, Esertu'nun ilk oğlu tahta geçme hakkına sahip olmuştur (Memiş, 2003: 234). Kral öldüğünde ise, kadın ölene kadar makamında kalır, unvanını korurdu. Öldüğünde yeni kralın eşi yerini alırdı (Kuhrt, 2010: 366).

1.4. Veliht

Devlet yönetiminde birtakım görevleri olan veliahtlar ve prensler, kral ve kraliçeden sonra geliyorlardı. Veraset sistemine göre Büyük Kraliçe'nin oğlu kraldan sonra devletin başına geçiyordu. Prensler, gelecekte devletin başına geçeceği için iyi bir eğitim almalarına özen gösteriliyordu. Prensler, küçük yaştan itibaren devlet yönetimi ve askeri alanda, kral veya büyük komutanlarla beraber sefere çıkıyor ve siyasi alanda yetişmesini sağlıyorlardı. Dini törenlerde ve şenliklerde kralın görevini üstleniyor, bunun yanında bazen başrahip olarak da görevlendirilebiliyorlardı (Ünsal, 2013: 57,58).

Buna örnek olarak, I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinden öğrendiğimize göre, kendisinden sonra Murşili'nin tahta geçmesini istemiş ve bu yüzden henüz küçük yaşta olan Murşili'nin yetiştirilmesi için devletin ileri gelenlerine ve hizmetkârlara talimat vermiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere veliahtların eğitime oldukça önem verildiği görülüyor (Yiğit, 1997: 234).

Veliahtların belirlenmesi ise, ataerkil geleneğe göre genelde kralın oğlu seçiliyordu. Ancak bu duruma rağmen yine de sarayda kraliyet ailesine mensup kadınlardan, güçlü konumda yer alanların bu konudaki etkisi de göze çarpmaktadır (Yiğit, 2003: 114).

1.5. Saray Teşkilatı

Hitit Devletinin geniş bir saray teşkilatına sahip olduğu bilinmektedir (Memiş, 2003: 236). Devlet yönetiminin merkezi saraydır. En üst makamda kral, kraliçe bulunurdu. Kral ve kraliçeden sonra veliahtlar gelirdi.

Kaynaklarda saray, “Kral’ın evi, saray” anlamına gelen E.LUGAL şeklinde geçmektedir. Ülkenin başkenti Hattuşa dışındaki şehirlerde de saraylar vardır. Ancak bu saraylar idare merkezi olarak kullanılmıştır (Ünsal, 2013: 59,60). Hitit yazılı belgelerine göre saray teşkilatı; saray memurları, aşçılar ve şaraptarlar gibi birçok iş bölümüne ayrılmış görevlilerden oluşuyordu (Bahar, 2015: 257). Yine sarayda devlete ait kayıtları tutan, mektuplaşmaları düzenleyen ve anlaşma metinlerini hazırlayan bir büro vardı. Tahminen E.DUB.BA (tablet evi) olarak adlandırılmıştı. Büro, hiyeroglif yazısı, çivi yazısı yazabilen yazıcılardan oluşuyordu. Bunların başında baş yazıcı unvanıyla GAL DUB.SAR bulunuyordu (Alp, 2001: 147).

Saray teşkilatında görev alan bir diğer önemli isim ise GAL MESEDİ’dir. Muhafızların başı olarak görev yapmıştır. En sorumluluk sahibi görevliler arasında yer alıyordu. Bu görev için genellikle hanedanlığa yakın kişiler seçiliyordu. MESEDİ’ler kralı korumak için oluşturulmuş mızraklı askerlerdir (Bahar, 2015: 257). BEL MADGALTI ise eyaletlerde bulunan valilere verilen isimdir. Bu valiler geniş yetkilere sahipti. Kralın vergilerinin toplanması, yönetilmesi, bina, yol ve sulama kanallarının bakımı görevlerinden bazılarıdır.

1.6. Ordu

Hitit ordusunda başkomutan ve sefere çıkarken ordunun lideri Büyük Kraldır. Kral yılda iki kez, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde olmak üzere uzak bölgelere ordunun başında zafer kazanmak için sefere çıkardı. Bu seferler esnasında kralın askerlerle birlikte safta savaşıp savaşmadığı konusunda bir bilgi yoktur. Ancak kralın hayatını tehlikeye atacak bir durum içerisine de girilmezdi. Çünkü kralın ölümü ülke içerisinde de siyasi bir krize ve huzursuzluğa neden olabilirdi.

Savaşlarda kraldan kendisini ispatlaması da beklenirdi. Aslında kralın sefere çıkmasının altında yatan nedenlerden birisi de budur. Kral, hem ülkesini savunmak için seferler yapmıştır. Hem de kazandığı başarılarla kişisel saygınlık kazanıp, ele geçirdiği bölgelerden elde etmiş olduğu ganimetlerin bir bölümünü askerler arasında paylaşmış ve onların kendisine olan sadakatini pekiştirmesini istemiştir (Öztürk, 2013: 34). Kral bazı durumlarda orduya komutanlık yapamamıştır. Bunlar; katılmak zorunda olduğu dinsel törenler, sağlık problemleri vb. nedenlerdi. Bu gibi durumlarda orduya, 'Şarap Büyüğü, Baş Çoban' gibi unvanlar taşıyan saray görevlileri komutanlık yapardı (Öztürk, 2013: 36).

Ordu teşkilatı bölümlere ayrılmıştır. Bunlar; yayalar (piyade), arabalı askerlerdir. Yayalar; ordu içerisinde önemli bir yere sahiptir. Piyadelerin büyük bölümünü hür olup, askere yazılan erkekler, tımarlılar ve imparatorluğun etrafındaki bölgelerden alınan askerler devamlı orduyu oluşturmuşlardır (Başol, 2006: 10). Arabalı askerler; Anadolu'nun yer şekilleri açısından bakıldığında pek elverişli olmayan bu araçlar daha çok üst düzey yöneticilerin taşınması amacıyla kullanılıyordu. Bu at arabalarını kullanan kişilerin eğitimine özen gösterilmiştir (Sarıca, 2018: 287).

2. Hukuk

Hitit kanunları da diğer hukuklar gibi toplumsal hayatı düzenlemeyi amaçlamaktadır. Hitit hukuku, yazılı hukukun yanında sözlü hukuk kuralları ve istisnai durumlarda başvurulan ahlak kurallarından oluşmaktadır. Yapısı insancıldır. Ayrıca çağdaşları ve kendisinden yaklaşık 1500-2000 yıl sonra yaşamış olan Roma hukukuyla kıyaslandığında farklı bir hukuk anlayışına sahip oldukları görülür (Doğan, 2012: 71).

Hitit kanunlarını, halk arasında yaşamakta olan hukuk anlayışlarının bir araya toplanmış bir hukuk kitabı olarak da değerlendirebiliriz (Alp, 1947: 469). Krallar, ihtiyaç oldukça kanunlara eklemeler yaparak devlet kanunlarını birkaç kez güncellenmişlerdir (Memiş, 2003: 243). M.Ö. 1500 yıllarında Telepinuş'un tahta

geçmesiyle devlet düzeni yazıya geçirilmeye başlanmış ve bu vesile ile daha önce tahta bulunan krallar hakkında da bilgiler edinilmiştir (Özer, 2008: 45).

Hititleri, Yakındoğu'da bulunan komşularından ayıran en önemli özellikleri insan haklarına duydukları saygıdır. Asurlarda bulunan acımasız, onur kırıcı cezalara Hititler yer vermemiştir. Yine savaş zamanlarında düşman askerlerinin cesetlerinin parçalanması, yakılması, esirleri kazıklara oturtmak veya insan kafataslarından piramitler oluşturmak Hititler tarafından uygulanmazdı (Akurgal, 2005: 115).

Modern toplumlarda toplum içerisinde yer alan din, ahlak, örf vb. kuralların sınırları belirginken, eskiçağ toplumlarda bu sınırlar modern toplumdaki kadar keskin değildir. Bu nedenler Hititlerde de toplumsal yaşam içerisinde din, ahlak, örf ve hukuk kuralları birbiri içerisine girmiştir (Çakmak, 2018: 217). Kanunları, modern hukukta olduğu gibi dallara ayrılmamıştır. Bulunan tabletlerde evlatlık alma, borç hukuku gibi konular yer almamaktadır. Ancak aile ve mülkiyet hukukuyla ilgili tabletler bulunmuştur (Memiş, 2003: 243). Hitit ekonomisinin temelini toprağa dayalı olmasından dolayı kanunlara bu durum yansımıştır (Deniz, 2015: 238).

Hititlerde büyük krallar, kendilerini tanrıların yeryüzündeki temsilcisi olarak gördükleri için kanun koyma yetkisine sahip olduklarını düşünmüşlerdir. Bu yüzden Hitit toplumu, yasaların tanrıların isteğiyle yazdıklarına inanmışlardır (Çakmak, 2018: 252). Savaş açmayı dahi bir haklı – haksızlık sorunu olarak görmelerinden dolayı tanrıları haklı oldukları konusunda inandırdıkları biliniyor. Bu yüzden hukuk anlayışlarının tamamen dinsel olduğu kanısına varılmıştır. Tanrıların, var olan tüm varlıkların hakkını koruduklarına inanmışlardır (Özbaşaran vd., 2011: 53). Güneş tanrısı, diğer bir adıyla Arinna'yı ise adaletin koruyucusu olarak kabul etmişlerdir (Bahar, 2015: 264).

Hitit hukuku, "Hitit Yasaları" adıyla iki bölümden oluşur. Birinci kısım "eğer bir insan", ikinci kısım ise "eğer bir bağ" diye başlar. İki kısım da 100'er madde ve yaklaşık 200 yasadan oluşur (Reyhan, Cengiz, 2015: 87). Yasalar oluşum evresinde dört aşamadan geçer. İlk aşamada, geleneksel düzenlemeler yer alır. İkinci aşama olarak, işkence cezaları yerine hayvan kurban edilmesi yer alır. Üçüncü aşamada ise

ölüm cezaları azaltılmış ve maddi cezalar artırılmıştır. Dördüncü aşamada maddi cezalarda indirim uygulanmıştır (Çakmak, 2018: 253).

Hitit hukukuyla ilgili dikkat çekici bir diğer özellik ise özgürler ve köleler arasında kesin bir ayırım yapılmıştır. Toplum içerisinde hürler ve köleler eşit kabul edilmediği gibi cezalandırma esnasında da farklı muamelelere tabi tutulmuşlardır. Köleler, özgür kişilerin yarısına tekabül etmekteydi (Kaya, 2017: 317).

2.1. Aile Hukuku

Hitit ailesi babaerkil bir yapıda olmasına rağmen kadına tanınmış haklar da vardı (Bahar, 2015: 266). Kadına haklar verilmiş olsa da erkeklerle eşit sayılmazlardı. Örneğin, zina suç kapsamında yer alır. Ancak yalnızca kadınlar zina suçundan dolayı ceza almaktadırlar. Erkekler için böyle bir durum söz konusu değildir. Eğer aldatılan koca ve kral, kadının ölmesini isterse kadın, suçu işlediği kişi ile birlikte idam edilirdi (Brandau, Schickert, 2018: 144).

Hititler, evlenmeden önce “Kuşata” adı verilen bir başlık parası ödüyorlardı (Damat, kıza veriyor). Kız ise babasının evinden ayrılırken babasından kalacak olan mirasın karşılığı olarak “İvaru” adında çeyiz parası alıyordu. Evlilik için karar alınıp söz kesildiği zaman damat, kuşatayı babaya öderdi. Eğer söz bozulursa para iade edilmezdi. Eğer kız evlenmekten vazgeçerse kuşatayı ödemek zorundalardı (Bahar, 2015: 266).

Yasalarda evlilik ve cinsellikle ilgili maddelerde yer almaktadır. Fakat yalnızca olağanüstü durumlarda bahsedilmiştir. Bunlardan bazıları evlilik sürerken, baldız, kayınvalide, yenge ve üvey anne ile ilişkide bulunmak “korkunç” olarak nitelendirilmiştir. Ancak iki kardeşin veya babanın aynı kadınla ilişkiye girmesi suç olarak kabul edilmiyordu. Yine evlilik öncesi cinsel ilişki garip karşılanmıyordu. (Brandau, Schickert, 2018: 147- 148). Evlilik sürerken baldız ile evlenmek yasakken, erkeğin ölen kardeşinin eşi ile evlenmesinde bir sakınca görülmemiştir (Kaya, 2017: 317).

2.2. Cezalar

Hitit yasalarında pek çok suçun karşılığı tazminatla ödenirdi. İdam cezası olsa da nadir uygulanırdı. Kölelere, sakatlama gibi cezaların verildiği de görülmüştür. Ölüm cezası verilen bazı suçlar ise şunlardır: Mahkemeye karşı gelmek, akrabalar arasında cinsel ilişki, büyü yapmak, hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak, bir kadını dağa kaçırıp tecavüz etmek, kralın vermiş olduğu tarlayı başkasına devretmek, saray kapısından mızrak çalmaktır (Reyhan, Cengiz, 2015: 89).

Bir diğer ceza uygulaması ise bir ailenin bakımını üstlenen kişiyi öldüren katilin, geride kalan ailenin bakımını en iyi şekilde üstlenmesiydi. Hür bir kişinin kavga esnasında öldürülmesi suçunun, ölen kişi yerine dört kişi vermesi gerekiyordu, köle için iki kişi verilmesi yeterliydi. Kaza ile işlenen cinayetlerde, ölen hür kişi yerine verilecek kişi sayısı ikiye düşerdi. Ancak kavga söz konusu ise sadece 'bir kişi' yeterliydi. Bu uygulamaları genellikle varlıklı insanlar tercih ediyordu. Bu şekilde köle vererek özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı. Yoksul insanlar, ölen kişi yerine çalışmak zorundalardı. Buradan da anlaşılacağı üzere işlenen bir cinayet için cezalandırılırken suçun, kasten veya kazara olup olmadığı önem arz ediyordu (Brandau, Schickert, 2018: 145).

Bir başka uygulama ise başıboş bir hayvanı bulan kişi, hayvanı alıp kendi işleri için kullanabilmesiyle ilgilidir. Eğer yaşlılar heyeti izin verirse, hayvanı kendi işleri için kullanabilir. Eğer sahibi ortaya çıkarsa hayvan iade edilir. Bu şekilde hayvanı bulan kişi, hırsızlıktan dolayı ceza almaz (Reyhan, Cengiz, 2015: 90).

Yine tecavüz, Hititlere göre suç kapsamında yer alır. Eğer olay dağda gerçekleşirse erkeği suçlu sayılır. Çünkü dağda kadının herhangi birinden yardım isteyemeyeceği düşünülmüştür. Ancak kadının evinde gerçekleşmişse suçlu yalnızca kadındır (Kaya, 2017: 317).

2.3. Büyü Uygulamalarına Verilen Cezalar

İster antropolojik isterse kültürel olarak toplumların inanç ve düşünce yapılarına bakıldığı zaman büyü olgusuna rastlanmaktadır. Bu, genellikle tabiat

güçlerini elinde bulundurup idare eden insanüstü ilahi güçlerin varlığına inanma veya insanların kimileri tarafından öğretilmek suretiyle de kazanılabilen yetenekler vasıtasıyla toplumun ihtiyaçlarına göre yönlendirilebilen insanüstü güçlerin ve bedensiz varlıkların mevcudiyetine inanma olgusudur (Ulutürk, 2009: 3). M.Ö. 15. yüzyıldan itibaren Hurri etkisiyle Anadolu'ya girmiştir. Büyüyle alakalı olarak en eski belge I. Hattuşili (M.Ö. 1650 – 1620) dönemine aittir (Çilingir Cesur, 2017: 780).

“Hitit kanun maddelerinde büyü; ‘(44/b) eğer bir kişiyi biri arındırırsa (ayinden) kalan şeyleri de yakma yerine götürsün, eğer birinin ekin alanına ya da evine götürürse büyü(dür) (ve) kral yargı(lar) ya da (170) eğer özgür bir adam bir yılını öldürürse ve başka bir (adamin) adını söylerse bir mina gümüş versin ve eğer bir erkek köle (ise) o ölsün veya (11) eğer kilden bir insan suretine birisi biçim verirse (bu) büyü(dür) (ve) kral yargı (lar)’ şeklinde ifade edilen ve karşı tarafa zarar vermeye yönelik olan eylemler, kara büyü olarak tanımlanmakta ve kralın mahkemesinde yargılanacak bir suç olarak görülmektedir (Reyhan, 2003: 111).” Ancak I. Hattuşili'den sonra, Telipinu (M.Ö. 1525 – 1520) zamanında yazılmış olan Hitit yasalarında, Hatti ülkesinde kötü ve yasal olmayan büyüün suç olduğu belirtilmiş ve büyüye başvuruların cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Anlaşıldığı üzere büyü tamamen yasaklanmamış ve olumlu yanlarının olduğu düşünülmüştür (Çilingir Cesur, 2017: 781).

Hırsızlıkla yapan bir kişi ise, köle veya hür olması fark etmeksizin para cezası ile cezalandırılmıştır. Hatta bu konuyla ilgili olarak çalınan mala göre ödemesi gereken bedelin karşılığı belirlenip bir standarda bağlanmıştır. Örneğin; Besili bir boğayı çalmanın bedeli 15 öküzdü (Karauğuz, 2018: 30).

Kundakçılık, Hitit kanunlarında, özgür bir kişi bir evi yaktığında içerisindeki mallarla birlikte zararı tanzim etmek zorundaydı. Bununla ilgili olan kanun maddesi şu şekildedir: “(98) Eğer özgür bir adam bir evi yakarsa evi yeniden yapsın ve evin içinde yok ne varsa onu ister insan ister öküz ister koyun olsun tüm değerleriyle tazmin etsin.” (Atıla, 2018: 176). Eğer evi yakan bir köleyse tazminatı sahibi ödemeliydi. Eğer sahibi de ödemezse kölenin burnu ve kulağı kesiliyordu. Bir başka

madde ise, ekin ve meyve dolu tarlanın yakılması sonucunda suçlunun gümüş tartması gerektiğine dairdi (Karağuz, 2018: 34).

Hitit ekonomisine katkı sağlamaları açısından önem arz eden hayvanlara zarar vermek de suç sayılmıştır. Yine hastalanan bir hayvanın sürünün içine katılması da yasaktı (Karağuz, 2018: 34). Hayvanlarla ilgili bir suç işlendiğinde maddi cezası ağır oluyordu (Gavaz, 2012: 97). Örneğin; “Şayet bir kimse bir gebe sığırı şiddetle iterse ve meyvesini çıkarırsa, (düşürürse) iki gümüş şekel verir. Şayet bir kimse bir gebe kırsrağı şiddetle iterse ve meyvesini çıkarırsa, iki gümüş şekel verir (Galanti, 1931: 20).”

2.3. Mahkemeler

Hititlerde üç çeşit mahkeme vardır.

- 1) Saray Kapısı: Bu mahkemede davalara yaşlılar heyeti bakardı.
- 2) Soylular ve yüksek rütbeli memurların davalarının bakıldığı mahkemeler
- 3) Kralın mahkemesi: Bir çeşit temyiz mahkemesi görevi görüyordu. IV. Tuthaliya bir fermanında valileri, kazanmayı hak etmiş bir davayı kaybettirmemeleri, haksız bir davayı ise kazandırmamaları gerektiği konusunda uyarmıştır (Bahar, 2015: 267).

Eğer dava, yerel mahkemede çözülemezse krala havale ediliyordu (Çakmak, 2018: 257). Mahkemeler halka açıktı ve herkes eşit sayılıyordu. Yargıçtan tarafsız ve dürüst olması beklenirdi. Bu nedenle en küçük hediye dahi kabul etmesi yasaktı. Yine mahkeme süresi de modern mahkemelerden çok farklı değildi. Duruşmaya tanık çağırarak ve yemin altında sorguya çekilmesi normaldi. Aynı zamanda tanıkların vermiş oldukları ifadeler kayıt altına alınırdı (Brandau, Schickert, 2018: 150).

3. Hitit Toplumsal Yapısının Genel Özellikleri ve Sosyal Yaşam

3.1. Aile, Kadın ve Çocuk

Çivi yazılı belgelerde doğrudan Hitit ailesini anlatan metinler yoktur. Bu nedenle kaydı tutulan tapınak envanterleri gibi belgelerin yardımıyla bu konuda az da olsa bilgi sahibi olunabilmiştir (Cengiz, 2014: 180).

Hititlerde ataerkil bir aile yapısı mevcuttu. Ailede ‘baba’ güçlü bir otoriteye sahipti. Kızlarını, evlendirecekleri kişiye ‘verme’ yetkisine sahipti. Yine oğlunu, oğlunu öldürmüş olduğu bir aileye “oğul” olarak verebiliyordu. Ancak kadın, kocalarına ait bir mülkiyet olarak görülmezdi. Daha özgür bir konumda bulunuyordu. Örneğin; kadın, kızının kiminle evleneceği konusunda söz sahibiydi (Macqueen, 2018: 82). Yani erkek, kadının üzerinde Romalılardaki kadar kayıtsız şartsız bir egemenlik hakkına sahip değildi. Bir diğer konu ise çocuğu olmayan bir adamın karısı toplum içerisinde kocasının zürriyetini kanıtlamak için ona bir cariye bulma görevine sahipti (Çakmak, 2018: 234).

Üstlendiği sorumluluk bakımından evdeki en büyük kadın üyenin, eş veya anne olarak, evin reisi olan erkek ile eşit derecede sorumluluk aldığı görülür. Ev ekonomisini yürütmek, önemli kararlar, düğünler, bayramlarda ve dini törenlerde üstlenmiş olduğu sorumluluk, kocasının sorumluluklarıyla neredeyse eşit seviyedeydi (Çolpan, 2008: 72). Evin içerisindeki düzenden kadın sorumluydu. Yine evdeki çalışanların kontrolü de kadının denetimi altındaydı. Yani erkek ev dışındaki alanlarla ilgilenirken kadın ev içerisindeki düzen ve tertiple ilgilenirdi. Yine evdeki kişilerin yeme içme işiyle de kadın ilgilenirdi (Şahingöz, 2018: 25).

Erkek egemen bir toplum yapısına sahip olan Hititlerde bu duruma kanıt olarak gösterilebilecek bir diğer uygulama ise “levirat”tır. Genelde bu uygulama Eski Yakındoğu toplumlarında uygulanıyordu. Kısaca levirat, kocası ölen bir kadının korunması veya ortada kalmaması adına kayınbiraderi ile evlendirilmesiydi. Eğer kayınbiraderi yoksa kadının, ölen eşinin yakın akrabası ile evlendirilirdi. Bu uygulamadan da anlaşılacağı üzere kadın, toplum içerisinde korunmaya muhtaç bir konumdaydı (Sevinç, 2008: 29).

Aile içerisinde ensest ilişkiler Hititlerde kesinlikle hoş görülüyor ve en ağır şekilde cezalandırılıyorlardı. Bu tür ilişkiler, ölümle cezalandırılan eylemlerdir. Ancak üvey anne/baba ile yaşanan cinsel ilişki kanunen yasaklanmamıştır (Reyhan,

Cengiz, 2016: 9). Aile içerisindeki iletişime de önem verildiği görülüyor. Örneğin birbirine dargın olan kardeşler veya baba oğul, arasındaki dargınlığın sonlanması için her ikisinin de hazır bulunması ve arınmak için büyücü kadının (Mastigga) eşliğinde bir ritüel gerçekleştirmeleri gerekiyordu. Bu aile içerisinde huzurun tekrar sağlanması gösterilen çabaydı. Bu ritüelden anlaşıldığı üzere aile içerisindeki birlik ve bütünlüğe önem gösterilmiştir (Reyhan, Cengiz, 2016: 16).

Hitit ailesindeki her birey ve ekip diktikleri araziler krallığın mülkü sayılıyordu. Geçimlerini sağladıkları bu arazileri satın alma, kiralama, bağış veya krallığın hediyesi olarak alıyorlardı. Bağış, asillere ve kralın ödüllendirmek istediği görevlilere verilirdi (Reyhan, Cengiz: 2016, 2).

Hititlerde kadınlar, kenara atılmış ve önemsiz bir konumda değildi. Bu durumun nedeni ise, Hititler öncesinde Anadolu'daki anaerkil yapının etkisi olduğu söylenebilir. Çivi yazılı belgelerden de anlaşılacağı üzere kadın, yalnızca ev işleri ile ilgilenmemiş, ticaretle uğraşan eşlerine yardım etmişlerdir. Kadınlarda, erkekler gibi borçlanabiliyor ve köle satın alabiliyorlardı (Cengiz, 2014: 154). Örneğin, Hititlerin cezalandırma sistemine bakıldığında da bir kişi cinsiyetine göre değil de özgür veya köle olma durumuna göre ceza alıyordu (Reyhan, Cengiz, 2016: 8).

Yine Hititlerde ülke yönetiminde kraliçenin sözü de geçerliydi. Kraliçeler, iç ve dış siyasette krallarla neredeyse aynı seviyedeydiler. Sarayda ise kraldan sonra en yetkili kişi yine bir kadın, kralın annesiydi (Çakmak, 2018: 242). Hititli kadınlar, erkekler gibi askerlik de yapıyordu. Hitit ordusunda kadın askerlerin var olduğu bilinmektedir. Fakat savaş esnasında orduda yer alıp almadıkları hakkında bilgi edinilememiştir. Ancak ataerkil yapının var olduğu Hitit toplumunda kadınların, savaş esnasında ordunun gerisinde yer aldıkları tahmin edilmektedir (Çakmak, 2018: 237).

Hititlerde çocuk, daha dünyaya gelmeden annenin karnındayken dahi birey olarak kabul ediliyordu. Eğer bir kadın, kasıtlı olarak çocuğunu öldürmeye çalışırsa bu bir suç olarak kabul ediliyordu. Suçun ağırlığı ise çocuğun kaç aylık olduğu ve annenin hür veya köle olmasına göre değişiyordu. Esir bir kadın ise cezası yarı yarıya düşüyordu. Çocuğun anne karnında durduğu ay arttıkça cezada artıyordu.

Yine çocukların eğitimi ve yetişmesi için belirli bir bütçenin ayrıldığı da biliniyor. Çocukların eğitim aldığı bazı meslek grupları; işçilik, keçecilik, demircilik, dokumacılıktır (Reyhan, Cengiz, 2016: 8).

Hititlerde çocuk oyunu, Kargamış'ta bulunan bir kabartmada oyun oynayan çocuk tasvirlerine rastlanmıştır. Bu oyunun adı aşık oyunuydu. Bu oyuna dair tek belge kabartmalar değildir. Kazılarda yüzlerce aşığa (kemiğe) rastlanmıştır (Ertem, 2003: 55).

Resim 2: Aşık Oyununa ait bir sahne (Ertem, 2003: 66)

3.2. Kız İsteme

Büyük Hitit Krallarından olan III. Hattuşili'nin otobiyografisinden bir bölümde şu şekilde bir ifadeye rastlanmaktadır. III. Hattuşili: “Tanrının emriyle, Rahip Bentipsarri'nin kızı Puduhepa'yı zevceliğe aldım” der (Ertem, 2003: 48).

3.3. Söz, Nişan ve Beşik Kertmesi

Aile kurmanın ilk adımı 'söz'dür. Söz, evlenecek kişilerin birbirlerine verdikleri evlilik vaadidir. Hitit kanunlarında sözlenmiş bir kızın başka biriyle evlendirilmesi, kaçırılması suç olarak kabul edilmiştir. Bir adama söz verildiği

zaman tam manasıyla söz kesilmeden önce damat, evleneceği kıza veya kızın ailesine hediye verdiği bilinmektedir (Yıldız, 2006: 22-23-24).

Hitit kanunlarında iki türlü nişan, söz konusudur. Birincisi evlenmek üzere söz verilmiş veya sözlü bir şekilde vaat edilmiş anlamındaki “taranza”, diğeri bağlanmış anlamındaki “hamenkanza” kelimesidir. Nişandırılacak olan kız ve erkeğin yaşı, Hititleri iki tür nişan uygulamasına sevk etmiştir. Taranza, henüz küçük yaşta bulunan kız çocuğunun, erkek çocuğu olan ailenin oğluna ilerde eş olacağı vaadinin verilmesidir. Bu uygulamada kız ve erkek çocuğun evlenemeyecek kadar küçük yaşta buldukları anlaşılmaktadır (Balkan, 1987: 425-426). Nişan, kız için bağlayıcı değildir. Babası ve annesinin rızasını almadan isterse, nişan hediyelerini karşı tarafa iade ederek nişandan vazgeçebilirdi (Şimşek, 2019: 124).

3.4. Başlık Parası ve Evlilik

Evlilik, erkeğin talebi doğrultusunda başlayıp nişan ile devam eden bir süreçti. Nişan, damat adayının verdiği kuşatayı (başlık parası) kız tarafının kabul etmesiyle gerçekleşirdi. Nişan aşaması geçildikten sonra gelin adayı, evliliğini güvene almak için iwaru (çeyiz) hazırlardı. Bu şekilde çiftler evlenmiş oluyor ve ayrı bir eve sahip oluyorlardı. Gelin, damadın evine giderdi veya nadir de olsa damat gelinin evine gidebiliyordu. Sağlam bir gerekçe söz konusuysa evlilik gerçekleşmeden nişan bozula da biliyordu. Geçerli bir neden yokken nişan bozulduğu takdirde bozan taraf kız ise, aldığı kuşatayı erkek tarafına tekrar iade etmek zorundaydı (Kaya, 2017: 315). Vazgeçen erkek ise, vermiş olduğu kuşata yanıyordu.

Evliliklerin tek eşli olduğuna dair net bir bilgi yoktur. Kralların üç evlilik yaptığı ve haremlerinin olduğu düşünüldüğünde birden fazla eşliliğin olabileceği de söz konusu olmakla birlikte kesin bir bilgi söz konusu değildir (Şahingöz, 2018: 26). Ancak, erkeğin resmi bir sözleşme ile evlendiği ve ilk evlendiği kadının meşru eşi sayıldığı fakat bu süreçte erkeğin, başka kadın alabileceği yönünde belgeler bulunmaktadır (Kılıç, Duymuş, 2007: 88).

Toplumda evlilikle ilgili genel kanı ise, adamın kadını ‘alması’ ve bir yuva kurup çocuk sahibi olması yönündeydi (Macqueen, 2018: 83). Hititler için bir eş almak, çocuk sahibi olmak ve dolayısıyla kendi çekirdek aile kurmak bir başarıydı. Bu durum çoğu kez tanrılara şükran vesilesi oluyordu. Eşler, kraliyet ailesi üyesi olsa dahi eşlerine (kadınlara) sevgilerini ifade etmekten çekiniyorlardı (Hoffner, 2003: 106).

Evlilik ve kadın ile ilgili çok fazla eser bulunmasa da evlilik akdinin anlatıldığı birkaç vazodan bulunmaktadır. Bunlardan en meşhur olanları, Bitik ve İmandık vazolarıdır. Her iki vazoda da kutsal evlilik anlatılmaktadır (Şahingöz, 2018: 27). M.Ö. 1600 sıralarına tarihlenen Bitik vazosunda ilk sahne, kutsal evlenme (Hieros Gamos) tasviri dünyadaki en eski örneğidir (Res. 3). Sahnede, erkek yüz görünümü sırasında gelinin duvağını açıyor ve içki sunuyor (Akurgal, 2005: 132). İmandık vazosunda (Res. 4), Bitik vazosunda olduğu gibi evlilikle ilgili sahneler bulunmaktadır. Bitik vazosuna nazaran evlilikle alakalı daha abartılı sahneler bulunmaktadır (Şahingöz, 2018: 27).

Hititlerde sıradan evliliklerin yanı sıra prenseslerin, politik bir anlaşma sağlamak adına komşu veya diğer devletlerin krallarıyla evlendirildikleri bilinmektedir (Cengiz, 2014: 130). Örneğin; Suppiluliuma'nın kız kardeşi Hayasa Kralı Huqqana ile evlendirilmiştir (Cengiz, 2014: 152).

Hititlerde kardeşler arasındaki evlilikten bahsedilmemiştir. Ayrıca, baldız, kayınvalide, üvey anneyle ilişkide bulunmak yasak olarak kabul edilir. Ancak, üvey anne ile baba öldüğünde evlenilebiliyordu (Şimşek, 2019: 130). Yine öz anne, öz baba, kendi kız veya erkek çocuğunun ile ilişkiye girmek, Hitit kanunlarında rezalet olarak ifade edilmiştir (Karauğuz, 2018: 64). Hitit toplumunda köle ve özgür insanlar birbirleriyle evlenebilirdi. Bu durum yadırganmazdı (Çakmak, 2018: 239).

Resim 3: Bitik Vazosu Kutsal Evlilik Sahnesi (Akurgal, 2005: 132)

Resim 4: İnandık Vazosu (Özdemir, 2020)

3.5. Boşanma

Hitit kanunlarında eşlerin, birbirlerinden soğuması veya anlaşamamaları durumunda boşanmaları mümkündür. Hitit kanunlarında 31. Madde karşılıklı boşanmayla alakalı olarak, kadın ve erkeğin anlaşamamaları halinde ayrılmalarını, malların eşit bölünüp, kadının yalnızca bir çocuğunu alıp, geriye kalan çocukların adama verilmesi durumundan bahsetmektedir. Yine özgür bir adam ve köle bir kadının boşanması halinde aynı kanun uygulanıyordu. 32. ve 33. Maddeler de ise köle – özgür ve iki kölenin boşanması hakkında bilgiler bulunur. Erkek köle, kadın özgür ise aynı hukuk kuralı geçerlidir. Kadın ve erkekten her ikisi de köleyse yine aynı uygulama söz konusudur. Fakat bu maddelerdeki evlilikler, geleneksel olarak yapılan evlilik sözleşmeleri olup kayıt altına alınmadan, kadın ve erkeğin birlikte yaşama anlaşmasına dayalı evliliklerdir.

Kanunlarda özgür kişilerin evliliklerinin sonlanmasıyla ilgili pek bilgi yoktur. Resmi evliliklerin bitmesi halinde, kadının evlenirken çeyiz olarak getirdiği mallar da söz konusu olmuştur. Yine verilen kuşata da göz önünde bulundurulmuştur (Şimşek, 2019: 132-133). Evlendikten sonra alınan mallar ise eşit olarak paylaşılıyordu (Şahin, Hasdemir, 2015: 152).

Kadın, babasının evinden getirdiği çeyizi, evliliği boyunca muhafaza ediyordu. Kadın, öldüğü zaman çeyizi erkek alıyordu. Kadının, babasının evinde ölürse ve çocukları varsa o zaman erkek çeyizi alamıyordu. Çeyiz, muhtemelen çocuklara kalıyordu (Şahin, Hasdemir, 2015: 151). Boşanma, halkta görüldüğü gibi toplumun en üst düzeyinde de görülebiliyordu. Buna örnek olarak Hitit prensesi Ehli Nikkal'ın Ugarit kralı II. Ammurapi tarafından boşanması gösterilebilir (Şahin, Hasdemir, 2015: 154).

3.6. İç Güveylik (Antiyant)

Evlilik sonucunda, kız erkeğin evine taşınabilirdi ya da erkek kadının evine taşınır ve birlikte yaşarlardı. Günümüzde iç güveylik, olarak adlandırılan 'antiyant' Hitit toplumunda da vardı. Erkek, iç güvey olarak kızın evine gelse de kuşata vermesi gerekiyordu (Şimşek, 2019: 126).

Kraliyet ailesinde de aileye içgüvey damat, dâhil olabiliyordu. Kralın ilk ve ikinci eşinden bir erkek çocuğu olmamışsa, birinci dereceden kızına iç güveysi bir damat alınır ve damat, 'kral' olurdu. Ancak bu tür tahta çıkış kuralları Telepinu'dan sonra tekrar bozulmuştur (Özbaşaran vd., 2011: 47).

Hitit hukukunda iç güveylikle alakalı olarak bir diğer madde ise, bir kadının babasının evinde veya kocasının evinde ölümüne göre çeyizinin nerede kalacağını belirlenmesiyle ilgiliydi. Kadın, babasının evinde öldüğünde çeyizi çocukları için kocada kalıyordu. Kocasını ise, bir şey almaz. Bu durumdan çocukların, annenin ölümünden sonra da o evde kalmaya devam ettiği anlaşılabilir. Ancak kocanın, akıbeti bilinmemektedir (Balkan, 1948: 151).

3.7. Miras

Hititler ilk dönemlerde, Anadolu'nun yerli kültürü olan anaerkil aile yapısını sürdürürken daha sonra kendi geleneklerini uygulamaya başlamışlardır. Erken dönemlerde yani eski devlet zamanında kraldan sonra tahta kralın oğulları yerine, kız kardeşinin oğlu geçiyordu. Daha sonra kendi kültürleri olan babaerkil yapıya geçiş yapımlarıyla birlikte, tahta kralların oğulları geçmeye başlamıştır. Bu uygulamayı ilk olarak I. Hattuşili başlatmıştır. Tahta, kız kardeşinin oğlu Hastayar'ın oğlu Huzziya'yı geçirmek yerine kendi oğlu I. Murşili'yi kral olarak tayin etmiştir (Kılıç, 2014: 175).

Hitit toplumunda miras, erkek ve kadın arasında eşit olarak paylaştırılmıyordu. Miras paylaşımı yaparken erkek evladın seçilip seçilmediği net olarak bilinmiyor. Ancak, Telipinu Fermanı'na göre kraliyet ailesinde miras paylaşımı yapılırken, erkeğe öncülük tanınması, erkek ve kadın arasındaki adaletsiz miras paylaşımına örnek teşkil ediyordu (Çakmak, 2018: 235). Bir diğer kanun maddesine göre; koca, karısıyla birlikte yaşarken hayatını kaybederse, kadın kocasından kalan mirastan payını alır. Ancak bu payın miktarı konusunda bilgi yoktur. Yine maddeden ailenin, çocuk sahibi olup olmadığı ile ilgili bilgi de alınamamıştır (Kılıç, 2014: 176). Bir diğer kanuna göre, hür bir erkekle köle bir kadının boşanması halinde ev, iki taraf arasında bölüştürülüyordu. Çocuklar ise kadına bırakılıyordu. Kadın, miras olarak kalan oğlunu isterse reddedebilirdi (Karağuz, 2018: 44).

3.8. Evlatlık Alma (Adoption)

Evlatlık verme, çocuğun üzerindeki baba, anne, abla, kardeş ve abiye ait hakların başkalarına devredilmesi idi. Aile içerisinde herhangi bir birisi belirli bir ücret karşılığında kızını başka bir aileye verebiliyordu. Kızı, evlat olarak alan aile onu genellikle aileden biriyle evlendiriyordu. Bazıları ise başka birine eş olarak verip kazanç sağlayabiliyordu (Şimşek, 2019: 176).

Eski Hitit Devleti zamanında yazılan vesikaların tamamı kralın ailesine dair bilgiler barındırıyordu. Hitit kralı I. Hattuşili'nin vesikasından öğrenildiğine göre tahta, prens Huzziya'nın geçmesi gerekirken, I. Hattuşili kendisine itaatsizlikte bulunduğu için onun yerine evlatlığı olan I. Murşili'yi tayin etmiştir (Yıldız, 2006: 51-52).

Bu dönemle alakalı bir diğer örnek ise İnanıktepe bağış belgesinden öğrenildiğine göre, Tutulla'nın, Zidi'yi evlat edinip içgüvey olarak kızıyla evlendirmesi ve düğün hediyesi olarak bir ev vermesi gösterilebilir (Karauğuz, 2018: 45). Metine göre damat öncelikle evlatlık olarak alınmıştır. Bundaki gaye, yeni kurulan bir ailenin evlatlık uygulamasıyla güvence altına alınması, damadın aileye bağlanması amacıyla yapıldığı tahmin edilmektedir (Kılıç, 2014: 169).

Evlatlıkla alakalı bir diğer belge ise Yeni Hitit Devleti zamanında II. Murşili döneminde, Arzawa memleketlerinden Mira ve Kuwaliaa memleketlerinin kralı Kupanta- KAL ile yapılan anlaşma vesikasıdır. Bu metinden Kupanta- KAL'ın amcası Mashuiluwas tarafından evlatlık alındığı öğrenilmektedir. Mashuiluwas, II. Murşili'nin de izniyle biraderinin oğlu olan Kupanta- KAL'ı evlatlık alıp, kendisine varis olarak tayin etmişti. Mashuiluwas'ın isyan etmesinden sonra II. Murşili, Arzawa'ya sefer yapmış ve Mira, Kuwaliaa memleketlerinin krallığına evlatlık olan Kupanta- KAL'ı getirmiştir. Bu olay gerçek bir evlatlık alma olayıydı. Evlatlık olarak almadaki amaç, tahtın yeni varisini belirlemektir (Kılıç, 2014: 171- 172).

Hititlerin, feodal bir devlet yapısına sahip olmalarından dolayı ülkeye bağlı olan küçük valilik ve eyaletlere güvenilir yöneticiler atama gayesiyle politik bir yakınlık kurmak için evlatlık edindikleri de bilinmektedir. Hititler küçük yaşta kabiliyetli gördükleri kişileri himayeleri altına alıp ilerde devlet yönetimindeki kadrolarda görev veriyorlardı. Kral tarafından küçük yaştan itibaren yardım ve ilgi gören bir kişinin krala minnet ve şükranla bağlanacağı düşünülüyordu (Kılıç, 2014: 173).

4. Yazı, Dil ve Edebiyat

4.1. Yazı

Başkent Hattuşa'da bulunan birçok yazıt Hititçe yazılmıştır. Ancak siyasi metinlerde genelde dönemin dili olan Akkadca kullanılmıştır. Hititler kendilerini ifade etmek için çivi yazısı kullanmışlardır. Bu yazı III. Ur Sülalesinin yazısı ile benzerlik göstermiştir. Kullandıkları bir diğer yazı stili ise hiyerogliftir. Hititler, Anadolu'ya geldiklerinde burada var olan halklardan Luvilerin, kullanmış oldukları hiyeroglifi yazısını da çivi yazısının yanında kullanmışlardır. (Kınal, 1998: 173 – 174).

4.2. Dil

Hititler kendilerinden önce yaşamış olan veya hâkimiyet altına aldıkları kavimlerin tanrılarını da benimseyip tapıyorlardı. Bu yeni ve yabancı tanrılara o topluluğun dili ile ibadet ediyorlardı. Önceki kavimlere ait kullandıkları bu dilleri “liturjik” diğer deyişle, edebiyat dili olarak kullanmışlardır. Hititler kullandıkları dili, Naşşili (Naşice) olarak adlandırmışlardır (Kınal, 1998: 170).

Anadolu tarihi açısından en eski dil olan Hattice, M.Ö. II. binyılın ilk çeyreğinden itibaren artık kullanılmamaya başlamıştır. Ancak Hititler yıkılma kadar dinle alakalı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Rahipler dinsel metinleri, duaları Hattice olarak okumuşlardır. Hattice, günümüzde kullanılmaya devam eden Gürcüce ve Hurrice, Sümerce, Urartuca ve Türkçe'nin de dâhil olduğu akraba diller içerisinde yer aldığı konusunda fikir birliği oluşmuştur. Bu fikriyatın oluşmasında Hattice'nin sahip olduğu bitişken dil yapısının yanında, İstanbullu, Ankaralı gibi ifadelere gelen aidiyet ekinin Hattice'de de bulunmuş olması da etkili olmuştur. Bu vesile ile diller arasındaki akrabalık ortaya konmuştur (Kaya, 2017: 347).

Tablo 2: Hint Avrupa Kökenli Anadolu Dillerinin Akrabalığı (Şentürk vd., 2006: 37).

HİNT – AVRUPA KÖKENLİ ANADOLU DİLLERİNİN AKRABALIĞI			
PROTO - İNDO - HİTİT			
PROTO - ANADOLU		PROTO-HİNT-AVRUPA	
Hititçe		Yunanca	
Luvice		Latince	
Palaca		Sanskritçe	
Hiyeroglif Hititçesi			
Likçe			
Lidce			
DİĞER ANADOLU DİLLERİ			
DOĞU KAFKAS DİLLERİ		BATI KAFKAS DİLLERİ	
Proto Hurri-Urartu	Modern Kafkas Dilleri	Hatti Dili	Gürcüce
Hurice			
Urartuca			
ANADOLU'DA KULLANILMIŞ SEMİTİK DİLLER			
Eski Asurca	Fenikece	Arami Diller	Süryani Dili

4.3. Edebiyat

Arşivlerde bulunan 15 bine yakın tablet Hitit edebiyatı hakkında bilgi vermektedir. Hitit edebiyatı, Mezopotamya edebiyatından etkilenerek oluşmuştur. Yeni devlet zamanında daha çok dini içerikli metinler oluşturmuşlardır. En güzel örneği ise Güneş tanrıları için yazılan kasidelerdir (Memiş, 2003: 265).

Bir diğer grup ise mitolojilerdir. Bunlar Hatti, Hurri ve Mezopotamya kökenli olarak ayrılmıştır. Hatti kökenli mitolojiler; Kaybolan Tanrı Mitosu, Gökten Düşen Ay Mitosu, İlluyanka Hikayesi ve Kamruşepa Mitosudur. Hurri kökenli mitolojiler ise, Hedammu Mitosu, Kumarbi Efsanesi, Ullikummi Şarkısı, Avcı Keşşi ve Appu olarak adlandırılan bir adamın, oğulları 'İyi ve Kötü 'nün hikayesidir (Özbaşaran vd., 2011: 55). Hikâyeye göre, Appu adındaki her şeye sahip olan bir adamın yalnızca

çocuğu yokmuş. Bunun üzerine Appu tanrıların sunağına giderek, neden bu şekilde cezalandırıldığını sormuş ve daha sonra evine gitmiş. Karısı her zaman olduğu gibi hizmetçilerinin yanında çocuğu olmamasını küçümsediğı için Appu dayanamayıp bir kuzuyu Güneş tanrısına kurban ederek yakarmıştır. Bunun üzerine Güneş tanrısını ona içkisini içip evine gitmesini ve tanrıların ona bir çocuk vereceğini söylemiş. Bunun üzerine Appu'nun bir oğlu olmuştur. Çocuğunun ismini 'Fena' koydu. Daha sonra bir tane erkek çocuğu daha oldu. Onun adını da 'İyi' koydu. İki çocukta büyüdükten sonra Fena, malları paylaşırken iyi olanları kendisi için alıp, kötü olanları kardeşine bırakıyordu. Adaletin koruyuculuğunu yapan Güneş tanrısı ise bunları görüyormuş... Metnin devamına ulaşılammıştır (Kınal, 1998: 180).

Hitit edebiyatına ait olan önemli eserlerden birisi "Zalpa Kenti Öyküsü" dür. Hikâye Hititlerin, Anadolu'ya geldikleri evre hakkında bilgiler içerir. Kaneşli kraliçe doğurmuş olduğu 30 erkek çocuğunu 'ben ne biçim bir şey doğurdum' diyerek, çocukları sepetlere koyarak nehre bıraktı. Nehir, çocukları Zalpuva ülkesine kadar sürükledi. Tanrılar buradan çocukları alıp büyüttüler (Reyhan, Cengiz, 2015: 103).

5. Hitit Sanatı ve Mimarisi

5.1. Sanat

Hitit sanatı çağdaşlarının sahip olduğu güzellik algısına ulaşamamış olmasına rağmen kaya kabartmaları ve kabartmalı çanak çömlek yapımında kendilerine has bir güzellik sergilemişlerdir. Natüralist bir sanat anlayışı benimsemiş olsalar da sanatçı eserinde gerçekçilikten çok duygu uyandırmaya çalışmıştır. Ayrıca kabartma sanatı dışında hayvan şekilli rytonlar dinle alakalı ritüellerde kullanmış ve Hitit sanatı açısından önemli bir pozisyonda yer almıştır.

Heykelciklerde kabartma sanatı uygulanmıştır. Hitit heykel sanatına ait en iyi örnek Konya Fasıllardaki heykeldir (Bahar, 2015: 271). Yine Hattuşa (Boğazköy) ve Alacahöyük'teki kent kapıları ile Yazılıkaya'da bulunan açık hava tapınağı Hitit heykel sanatının başlıca örneklerindedir. Hitit sanatının karakteristik yönünü yansıtan anıtsal kaya kabartmalarından Hattuşa'da bulunanlar sur kapılarının her iki

yanında bulunan taş bloklarıdır. Aslanlı kapı (Res. 5) olarak adlandırılan kapıda birbirlerine paralel olarak bulunan aslanlar önden görülecek şekilde çıkıntı verilerek yontulmuşlardır. Aslanların yeşelleri heykeltıraş kalemi kullanılarak ince bir çalışmadan geçmiştir. Ancak aslanların yandan görünüşlerine aynı önem gösterilmemiştir (Kaya, 2017: 363-364).

Resim 5: Hattuşa Aslanlı Kapı (Özdemir, 2020)

Hattuşa'da bulunan diğer Hitit kabartması ise Alacahöyük'teki kapı sfenksleridir (Res. 6). Sfenkslerin yalnızca önden görünüşleri dikkate alınarak kabartma sanatı uygulanmıştır. Yine Hattuşa'daki Kral Kapısı'nda (Res. 7) yürüyen insan pozisyonunda bulunan kral tasvirine yer verilmiştir. Heykelin ayrıntılarına bakıldığında beden uzuvları ve vücut kas ayrıntılarının vurgulanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (Kaya, 2017: 364).

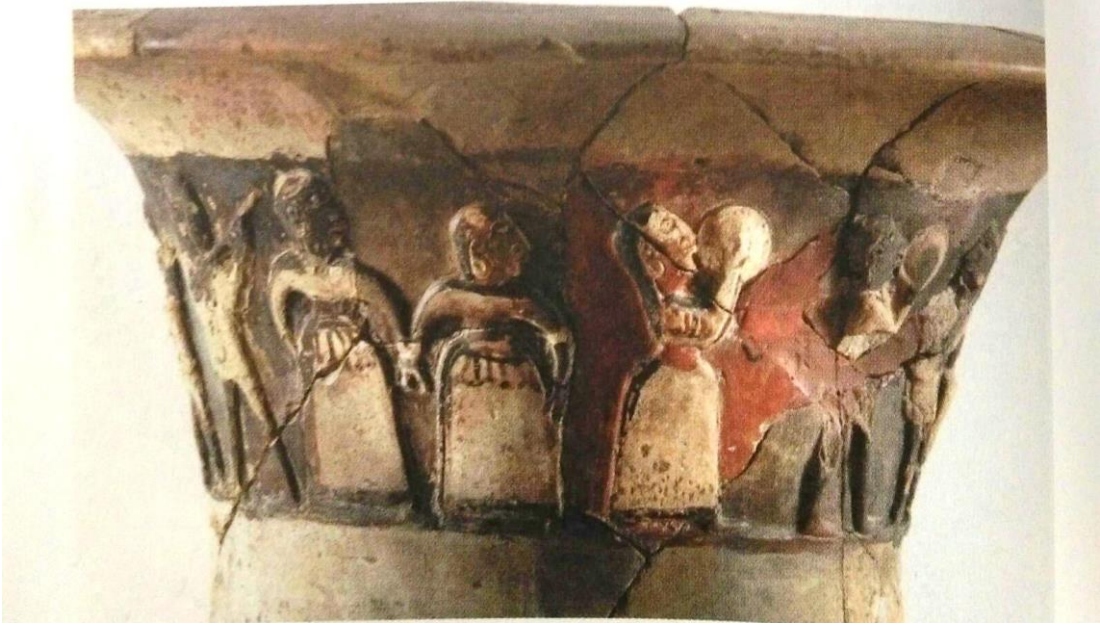

Resim 6: Alacahöyük Kapı Sfenksleri (Özdemir, 2020)

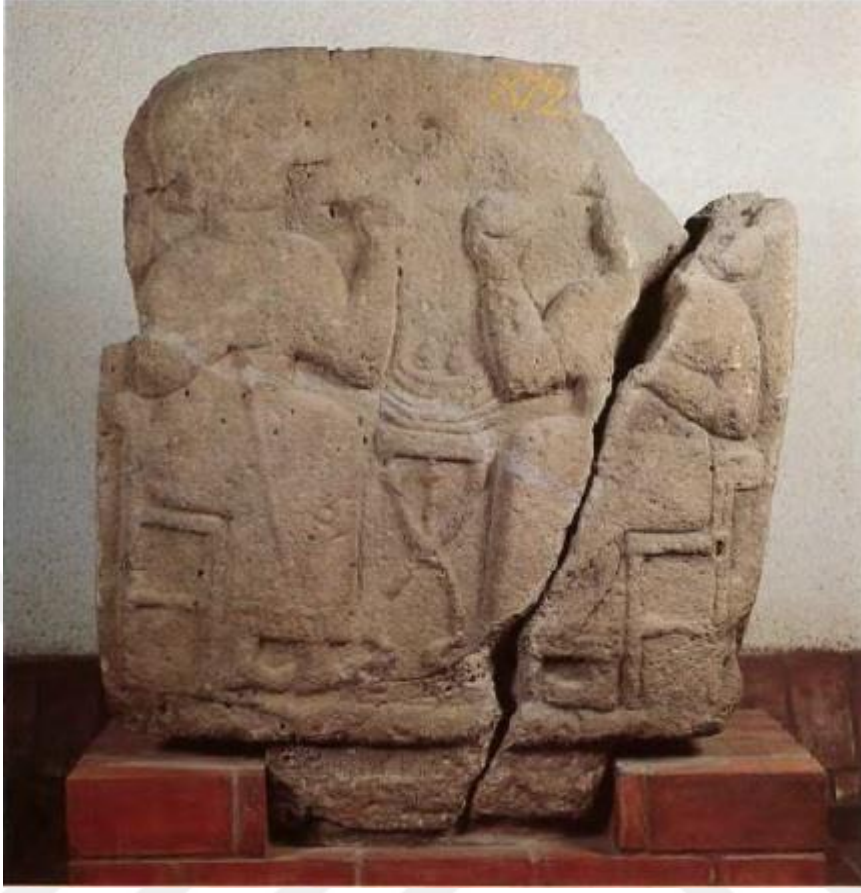

Resim 7: Hattuşa Kral Kapısı (Özdemir, 2020)

Kabartma sanatının en güzel örneklerinden biriside Çankırı'nın Sungurlu ilçesine bağlı Yörüklü 'de bulunan Hüseyindedede vazolarıdır. Vazolardan tek frizli olanında, müzisyenler ve boğalar üzerinde akrobatik dans sahneleri betimlenmiştir. İkinci vazo ise, 'oynayan bir kadın' figürü ile Hitit sanatında ilk kez karşılaşılan bir sahne olmuştur. Burada kadın, müzik eşliğinde ellerini kaldırmış ve parmaklarını şıkırdatarak oynamaktadır (Reyhan vd., 2015: 104).

Resim 8: Hüseyindedede vazosu, renkli folkloristik kıyafetleriyle dans eden kızlar ve müzisyenler (Ünal, 2016: 106)

Resim 9: Karaburçlu Kabartmalı Mezar Steli (Darga, 1992: 310)

Stelde karşılıklı oturmuş iki kadına ait ölü yemeği sahnesinde betimlenmiştir. Başları ve ayakları profilden, bedenleri cepheden, belden aşağıları ise dörtte üç oranında profilden betimlenmiştir. Ayak kısmında ayrıntılı olarak ucu sivri ayakkabılar gösterilmiştir (Darga, 1992: 309).

5.1.1. Çanak- Çömlek

Bu dönemde Anadolu'da ortak bir çanak çömlek kültürü yoktu. Çanak çömlek yapımı bölgelere göre farklılık gösteriyordu. Hititlerin ürettiği tarzda olan çanak çömlekler genelde Orta Anadolu'da yaygındı. Ayrıca politik ve ticari olarak etkilemiş olduğu alanlarda da kullanılıyordu (Bahar, 2015: 272). Hititler değişik formlara sahip çanak çömlek üretmişlerdir. Bazı kap formları şu şekildedir:

Fincanlar ve Maşrapalar, 10 cm boyutundaki bu kaplar silindirik gövdeli, yuvarlak kenarlıdır. Eski Hitit Çağına ait bir formdur. Ancak daha sonraki dönemlerde şekil bakımından değişiklik göstermemiştir (Eker, 2009: 18).

Resim 10: Fincanlar ve Maşrapalar (Eker, 2009: 61)

Tencereler, genelde mutfakta kullanılan bu kapların boyutları 17-30 cm arasında değişmekteydi. Ağız kısmı yuvarlak, gövde kısmı küresel olan kapların dip kısmı ise yuvarlak ve omuz kısmında karşılıklı iki adet kulp yer alırdı (Eker, 2009: 19).

Resim 11: Tencere (Eker, 2009: 62)

Yonca Ağızlı Testi, gövde kısmında tek kulp bulunan testilerin ortalama boyu 10-20 cm boyutundadır. Ağız kısımları yonca biçimindedir (Eker, 2009: 20).

Resim 12: Yonca Ağızlı Testi (Eker, 2009: 63)

Çaydanlıklar, basık gövdeli, kulplu, akıtacağı olan boyunlu veya boyunsuz kaplardır. Yine gaga ağızlı çaydanlık formları da görülmüştür. Yine ağız kenarının kenarına üstten bağlanan, sepet kulpunun hizasında akıtacağı olan çaydanlıklarda kullanılmıştır. Bu örneğe daha çok Eski Tunç Çağından itibaren, Hitit İmparatorluk Çağının sonuna kadar kullanılmıştır (Eker, 2009: 21).

Resim 13: Çaydanlık (Eker, 2009: 65)

Banyo Kabı, dip kısmı yuvarlak, gövde kısmı ise dikdörtgen, ağız kenarı kalın ve yan yüzeylerinde iki kulp yer almaktadır. Ayrıca kabın içerisinde oturmak için yer vardır (Eker, 2009: 23).

Resim 14: Banyo Kabı (Eker, 2009: 67)

Maltz, ayaklı, taşınabilir ocaktır. Kaba görünümlüdürler ve ağırdırlar. Hemen hemen her Hitit mutfağında rastlanmaktadır. Tahsin Özgüç; maltızları, ocak ve mangal maltızları olarak ikiye ayırmıştır (Eker, 2009: 24).

Resim 15: Maltız (Özgüç, 2005: 71)

5.1.2. Takı

Anadolu'da takı Neolitik döneme kadar iner. Takı, çağlar boyunca bir süs ögesi, bazen sevgiyi sembolleştiren bir mesaj, bildirim aracı olmuştur (Özüdoğru, 1994: 127). Bu doğrultuda gliptik (kazıma) sanatıyla yapılmış yüzükler Hitit dönemine ait değerli madenlerden yapılmış şaheserlerdendir. Bu mühürlerde orta kısımda mühür alanı bulunur ve bezekli bir çemberle sınırlandırılırlar. Bezek olarak, örgü bantları, zik zak çelenkler, üçgen diziler, örgü bantları kullanılmıştır (Mandacı, 2016: 3195). Lalasu adındaki kişiye ait olan M.Ö. 14.-13. yüzyıla ait olan yüzüğün mühür kısmında kazıma olarak yazılmış hiyeroglif yazı ve yazının çevresinde ince örgü bandı bulunur (Mandacı, 2016: 3196).

Resim 16: Altından yapılmış mühür yüzük (Mandacı, 2016: 3208)

2007 yılında Alacahöyük'te Hititlere ait mücevher atölyesi bulunmuştur. Buradaki kalıntılardan altın, gümüş ve tunç eserler üretildiği anlaşılmıştır. Burada bulunan eserler Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın son dönemleri ve Eski Hitit Döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Hitit metinlerinde kadınların ayaklarına takmış oldukları bilezikten bahsedilmektedir. Halhallar özellikle M.Ö. II. ve I. binde İran'da yaygın olarak görülmüştür (Mandacı, 2016: 3196 – 3197).

Resim 17: Hasanoğlan'dan ele geçirilen kadın heykeli (Ertem, 2003: 54)

Afyon Yanarlar 'da bulunan Hitit mezarlarındaki gerdanlıkların çoğunluğu fayans, cam, dağ kristali, tunçtan yapılmışlardır. Yine Kaniş Karum'unda da fayans ve frit boncuklara rastlanmıştır. Yine Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da kolye yapımında altın, gümüş, fayans, frit ve taş boncuklara rastlanmıştır. Bu boncuklar varlıklı kadınların mezarlarına ölü hediyesi olarak bırakılmıştır (Res. 18)(Mandacı, 2016: 3197).

Resim 18: Altın, yarı değerli ve değerli taşlardan, frit ve fayanstan yapılmış gerdanlıklar (Özgüç, 2005: 229)

Bir diğerk boyun takısı ise pandantiflerdir. Kaniş Karum'unun Ib katında bir kadına ait olan mezarda dört tane gümüş pandantif bulunmuştur. Bulunan pandantifler, 'Güneş Kursu' olarak da tanımlanırlar. Ayrıca, Güneş Tanrısının sembolü ve koruyucu amuleti olarak boyunlarda taşınmışlardır. Yine bir mezarda bulunan disk şeklinde, altından yapılmış pandantif ince bir işçiliğe sahiptir (Res. 19). Bu pandantifin yapımında telkâri tekniği kullanılmıştır (Mandacı, 2016: 3199).

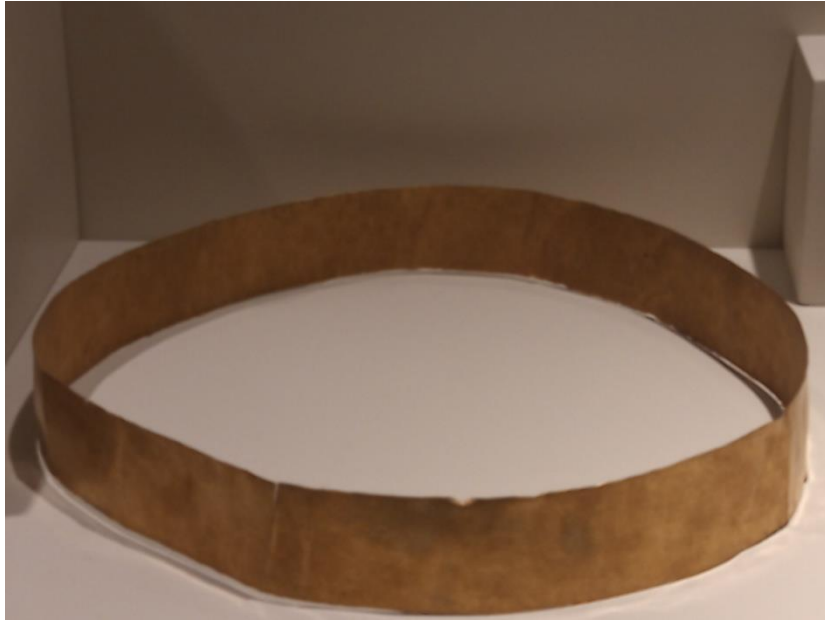
Resim 19: Telkâri tekniğiyle yapılmış altın pandantif (Mandacı, 2016: 3209)

Baş takısı olarak kullanılan küpeler Hititlerde halk mezarlarında, mezar hediyesi olarak bulunmuştur. Küpeler, erkek ve kadınlar tarafından kullanılmıştır (Mandacı, 2016: 3201). Yine tanrı ve tanrıçalarda küpe takmışlardır. Küpe, kralın tören kıyafetinin bir parçasıdır (Darga, 1992: 97). Aşağıdaki kabartmada II. Tuthaliya'ya kulağındaki küpeyle tasvir edilmiştir.

Resim 20: II. Tuthaliya'ya ait kabartma (Darga, 1992:192).

Diademler, altından yapılmışlardır. Hitit vesikalarında ise, tanrıça tasvirlerinde ve tanrıçalara adak olarak yer almıştır (Mandacı, 2016: 3202).

Resim 21: Hitit dönemine ait altın diadem (Özdemir, 2020)

Gordion, Afyon Yanarlar, Çankırı Balıbağı ve Ayaş Ilıca'da yapılan kazılarda Hititlere ait altın ve gümüş iğneler bulunmuştur. Ölü hediyesi olarak da kullanılmışlardır. Gordion ve Yanarlar 'da bulunan örneklerde iğnelerin başa yakın kısmında birer delik bulunur. Bu tür iğneler Kuzey Mezopotamya'dan Anadolu'ya yayılmışlardır (Mandacı, 2016: 3203). Kültepe'de bulunan elbise iğneleri (Res. 22) genelde altın ve gümüşten yapılmışlar ve baş kısımları süslenmiştir. İğnelerin üst kısımları yivlerle bezenmiştir (Mandacı, 2016: 3202).

Resim 22: Kültepe'de bulunan elbise iğneleri (Mandacı, 2016: 3213)

Bir diğer takı türü de broşlardır. Hitit belgelerinde gümüş ve altından yapılmış göğüs süslerinden bahsedilmiştir. Demirden yapılmış ve altın kaplamalı versiyonları da mevcuttur. 1998 yılında Hitit kentlerinden olan Ortaköy (Şapinuva)'da yapılan kazılarda bronzdan yapılmış erkek yüzü bulunmuştur. Broşta Hitit erkek yüzü betimlenmiştir (Mandacı, 2016: 3204).

5.1.3. Mühür

Anadolu'da bakır çağından itibaren damga mühür geleneği görülmektedir. Mühür geleneği, zamanla Asurlu tüccarların etkisinde kalarak gelişimine devam

etmiştir. Yerli mühürler genelde kulplu damga mühür formundayken, Asurların getirdiği mühürler silindir şeklindeydi (Kınal, 1998: 197).

1956 yılında Boğazköy’de yapılan kazılarda Hattuşaş’ta bir Karum tespit edilmiştir. Bu Karum’da bulunan Eski Hitit dönemine ait damga mühürlerin yüzlerinde çift başlı kartal veya tavşana hücum eden kartal gibi hayvan motifleri görülmüştür. Bu motiflere büyük devlet zamanında da devam edilmiştir (Kınal, 1998: 198).

5.2. Mimari

Hitit mimarisi anıtsal bir yapıya sahiptir. Mezopotamya, Mısır ve Girit’ten farklı bir yapı göstererek Hititlerle birlikte Anadolu, farklı bir mimari yapıya bürünmüştür. Başkent Hattuşa zor arazi koşullarına sahip bir coğrafyada M.Ö. II. binyılda en büyük kentlerden biri olarak inşa edilmiştir (Kaya, 2017: 355).

Hattuşa’nın etrafı biri büyük, biri küçük iki surla çevriliydi. Her iki duvarı da kayalar üzerinde, güney yamacı ise toprak yığılarak tırmanmayı zorlaştırmak ve yamaçtan toprağın kaymasını önlemek için üzeri taşla döşenmişti. İki sur da taş temeller üzerine kerpiç tuğlalardan yapılmışlar ve üzerlerinde savunma kuleleri yer alıyordu (Kınal, 1998: 202- 203).

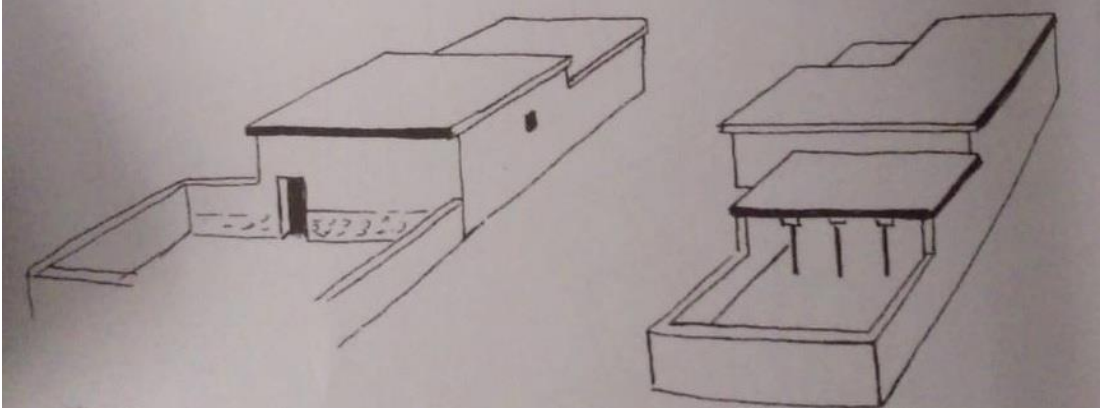

Resim 23: Hattuşa kent suru rekonstrüksiyonu (Özdemir, 2020)

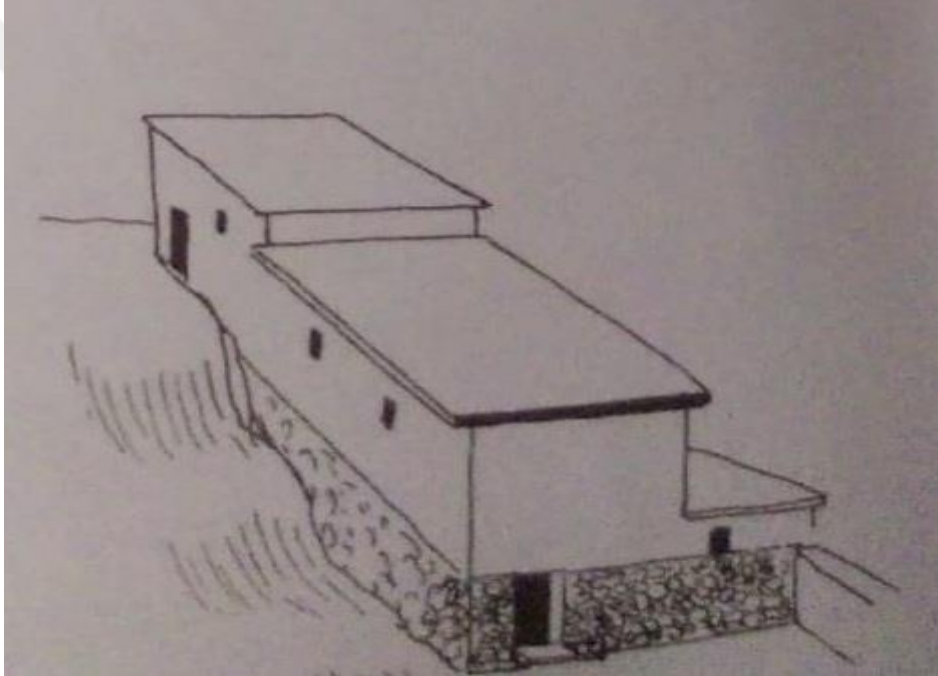
Şehirde değişik yönlere açılan birçok kapı vardı. Doğuda ‘Kral Kapısı’, batıda ‘Aslanlı Kapı’ ve güneyde ‘Yer Kapı’ yer alıyordu. Kapılar aslan protomları ve sfenkslerle süslenmişti. Bunlar haricinde de kapılar bulunmaktaydı (Kınal, 1998: 203).

Eski devlet zamanında Hattuşa sokakları taş döşeli, kanal sistemine sahip bir şekilde planlanmıştı (Kınal, 1998: 204). Atık suları evlerinden taşımalarına gerek yoktu. Evler, cadde ve sokakların altından geçen kanalizasyon sistemine bağlanmıştı. Yine kale ve tapınaklarda da atık sular bu kanalizasyon sistemiyle taşınmıştır. Kurulan sistem ilkel sayılmayacak derecede, oldukça gelişkin bir şekilde yapılmıştı. Araştırmalar esnasında arkeologlar tam anlamıyla bir kanalizasyon kapağını tespit etmişlerdir. Kapak kireçtaşından yapılmıştı ve üzerinde bulunan delikler, suyun süzülerek kanalizasyona akmasını sağlıyordu (Brandau, Schickert, 2018: 189). Ayrıca evlerde drenaj sistemine bağlı taş lavabolar kullanılmıştır (Macqueen, 2018: 92).

Evler, taş temeller üzerine kerpiç tuğlalarla yapılmış ve birkaç odalı olup, iki katlı olarak inşa edilmişlerdi. Merdiven yapımı da bu dönemde biliniyordu. En güzel örneği ise Yazılıkaya’dır (Kınal, 1998: 204). Genelde evler, değişik biçim ve boyutlarda olup düzensiz bir yapıya sahiptir. Kabaca dikdörtgen bir plan benimsenmiştir. Bunun yanı sıra standart planlı evlerde görülmektedir. Örneğin, Boğazköy’de tapınağın yanında bulunan bir grup ev gösterilebilir. Bu evler paralel geçitlere açılacak şekilde sırt sırta inşa edilmişlerdir. Her eve ait bir avlu, avlunun arkasında ise iki oda bulunurdu. Avlu, biçimsel olarak bir eleman değildi. Daha çok evle alakalı amaçlar için kullanılan bir ön bahçe görevindeydi (Macqueen, 2018: 91).

Resim 24: Alacahöyük evleri (Macqueen, 2018: 92)

Resim 25: Alacahöyük evi (Macqueen, 2018: 92)

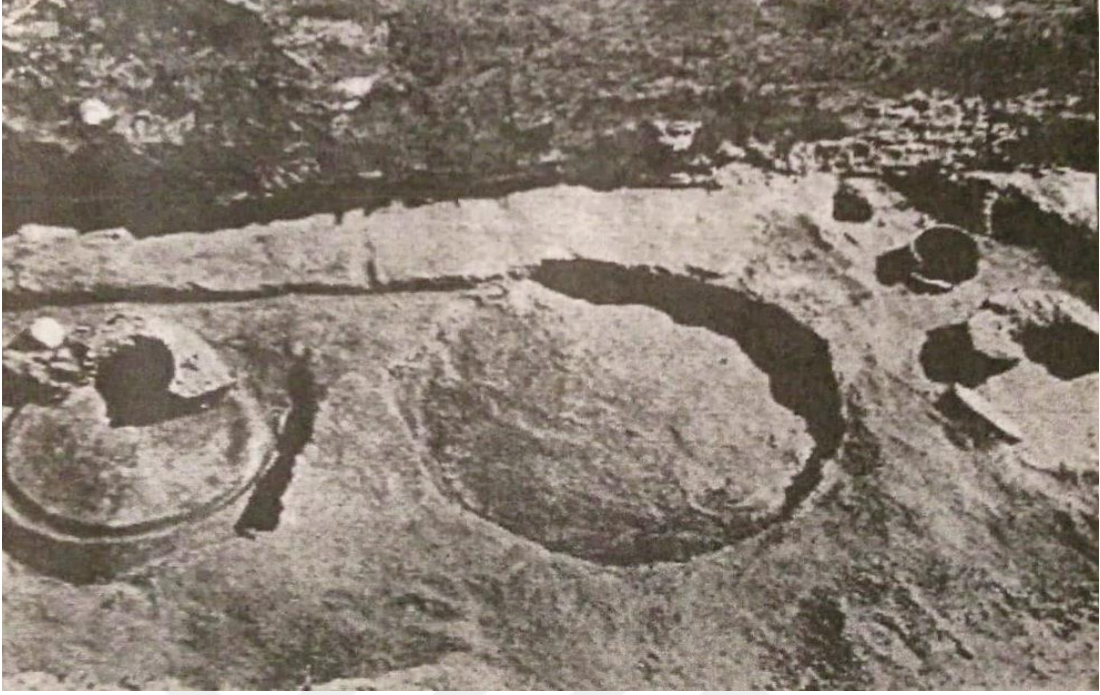
Evlerin damları düzdü. Damlar, ahşap çatkılarla desteklenerek çalı çırpı ve kurutulmuş çamurdan yapılmışlardır (Macqueen, 2018: 92). Damın inşasında uzun hatıllar kullanılıyordu. Muhtemelen döşeme, kiriş ve sııkların tavana kaldırılması için kullanılmıştır. İnşaat için gerekli olan keresteler Hattuşa'dan sağlanamadığı için Karadeniz'den getiriliyordu. Makara tekniği henüz bilinmediğinden kirişler kalın halatlar yardımıyla tavana kaldırılıyor ve binanın köşelerinde ve ortasında yer alan üç

adet direğin üzerine yerleştiriliyordu. Daha sonra halatlar kesiliyordu (Ünal, 2016: 233).

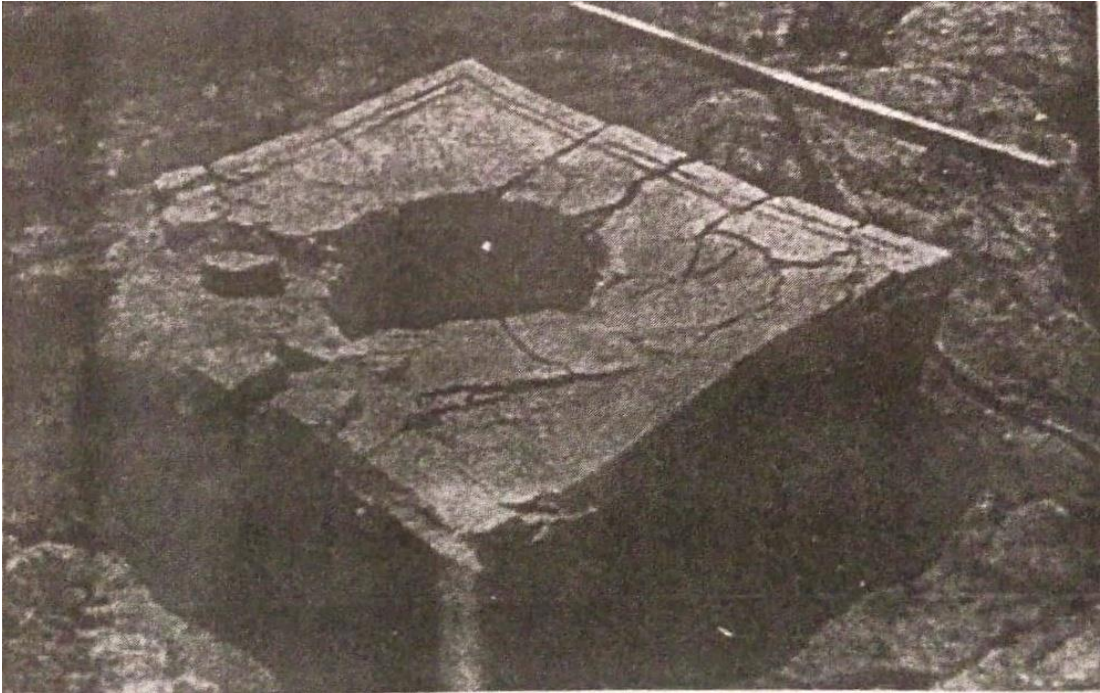

Resim 26: Boğazköy kalesi canlandırması (Ünal, 2016: 232)

İç düzenlemede ocak ve fırın yer alıyordu (Macqueen, 2018: 92). “Hititlerde mutfakların ayrılmaz öğesi ocaklar kutsal mekânlardır. Hititlerin yaşadığı soğuk iklimlerde ısınmak, sohbet etmek ve yemek yemek için tüm aile bireyleri ocağın etrafında toplanırdı (Akın ve Balıkçı, 2018: 280).” Hititlere ait yapı katlarında at nalı, taşınabilir ve kutsal nitelikli ocaklar bulunmuştur. Muhtemelen at nalı biçimli ocaklar ısıtma ve pişirme amaçlı (Res. 27), kare biçimli ocaklar ısınma amaçlı (Res. 28), taşınabilir ve çeşitli biçimde olan tipler ise dini amaçlı olarak kullanılmışlardır (Ertem, 2003: 55).

Resim 27: At nalı biçiminde ocak (Ertem, 2003: 67)

Resim 28: Kare biçimli ocak (Ertem, 2003: 67)

Binalar yapılırken ise temelin sağlam olması için temel taşlarına kurban sunumu yapılarak temel atmaya başlanıyordu. Temellerin köşelerinde bulunan çok sayıda maden, değerli taştan temel atma sırasında sütun ve temellere kurban sunulduğu anlaşılmaktadır (Ünal, 2016: 232). Ayrıca bazı bölgelerde üçgen objeler ve üçgen sembollerin de temel atma sırasında tapınağın veya yapımın daha sağlam olması için kurban olarak sunulduğu bilinmektedir. Hitit hiyerogliflerinde ise, üçgen ‘iyilik, sağlık ve selamet’ anlamına gelmekteydi (Sir Gavaz, 2012- 2013: 23 – 24).

Resim 29: Ortaköy (Şapinuwa)’de bulunan üçgen obje (Sir Gavaz, 2012 – 2013: 24)

Üçgen sembole bir diğer örnek ise; İnandıktepe (Çorum), Tell-Açana (Hatay) ve Tell-el Ajjul (Filistin) gibi merkezlerden ele geçmiştir. Bu bölgelerde üçgen simgeler ‘amulet’ formunda ele geçmiştir (Sir Gavaz, 2012 – 2013: 25).

Resim 30: Boğa Başı (Tokat Müzesi) (Sir Gavaz, 2012 – 2013: 25)

Hititler için mimaride önemli bir diğer unsur tahıl depolarıdır. Çünkü Hititler için ekmek ve su önemli bir unsurdur. Bundan dolayı mimari yapılar arasında dikkati çeken büyük tahıl depoları inşa etmişlerdir. Tahıl, tüm imparatorlukta ya da ‘tahıl ambarlarından’ toplanıp depolanıyordu. Daha sonra da dağıtımı yapılıyordu. Tahıl depoları o kadar önemliydi ki kralın gücü, kıtlık ve düşman saldırılarına karşı tedbirli olma durumuna göre belirleniyordu. Üretimin düştüğü durumlarda savaşçıların, atların ve kralın uzun süre sefere çıkma riskine girebilmesi için bu ambarlar önem kazanmıştı.

Arkeologlar, şehrin kuzeydoğusunda yer alan Büyükkaya’da 13. yüzyıla ait on bir tane yer altı deposu bulmuşlardır. Yere kazılan depoların zemini kaldırım taşıyla döşenmiş ve su baskınlarına karşı yer altını toplamaya yönelik akaçlama yapılmıştır. Duvarları da killi topraklarla sıvanmıştır. Daha sonra ambar çukurları samanla kaplanır ve içine tahıl doldurulur. En son olarak da üzeri kalın bir toprakla örtülürdü. Bu şekilde tahıl, kuru bir ortamda uzun bir süre saklanırdı (Brandau, Schickert, 2018: 191).

6. Müzik ve Dans

6.1. Müzik

Müzik, Hitit kültüründe önemli bir konumda yer alır. Gerek çivi yazılı tabletlerden gerekse mühür, rölyef, rython (sunu kapları), orthostatlar (duvar rölyefleri) gibi görsel verilerden yararlanarak bilgi sahibi olmaktayız. Bu veriler sayesinde Hititlerin günlük hayat, dinsel hayat, tören ve merasimleri sırasında müziğe ne şekilde yer verdiklerini öğrenme fırsatı yakalanmaktadır (Sönmez, 2008: 32).

Boğazköy metinlerinde, doğrudan bir müzik kitabı veya enstrümanların nasıl yapıldığına dair bir belge yoktur. Ancak müziğin dini ayinler sırasında oldukça önemli bir yerde olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Dini ayinler ve tanrılar ile olan ilişkiler, günlük hayatta insan ilişkilerinin bir yansıması olduğundan, yalnızca tanrılar için müzik bestelenme ihtimali düşüktür. Burada icra edilen müzikler aslında Eski

Anadolu halk müziğidir. Ayrıca çivi yazısının Mezopotamya'dan alınıp uyarlanmasıyla birlikte birçok kültürel öge Anadolu'ya girmiştir. Böylece Sümer, Hurri ve Akad'tan, Anadolu büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu öğelerden birisi de müziktir (Ünal, 2004: 100).

Müzik, en çok bayram törenlerinde icra ediliyordu. Bu bayramlarda, tanrılar için şarkı ve ilahiler söylenmiş, müzik eşliğinde danslar ve gösteriler düzenlenmiştir (Masalcı Şahin, 2018: 24). Hitit krallarının görevlerinden en önemlisi tanrılara karşı sorumluluklarını eksiksiz bir şekilde yerine getirmeleridir. Hitit halkının da tanrılarını kızdırmamak ve kendilerine bir ceza vermemelerini sağlamak için devamlı olarak onların hoş tutmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı da dualar edip, tören düzenlemişler, şarkı söyleyip dans etmişlerdir (Sayın, 2018: 86 – 87). Metinlerde günlük hayatla ilgili çalınıp söylenen halk müziği hakkında bilgi yoktur. Çünkü müzikle alakalı metinler genelde dinle alakalıdır. Müzik ve dans, tanrılara bakım yapılırken, kurban sunulurken, bir olayın başladığı ya da bittiği bildirilirken kullanılır. Örneğin, kralın gelişi veya bir binaya girerken müzikle bildiriliyordu (Ünal, 2003: 136 – 137). Yine kral ve kraliçe bir törene katıldığında onları avluda birçok çalgıcı, şarkıcı, dansçı ve saraylı karşılardı. O esnada bir ibrik getirilip, kral ve kraliçenin eli yıkatılırdı ve ellerini kurulamaları için peşkir verilirdi. Bu esnada çalgı çalınırdı. Rahip ve rahibeler koro halinde şarkı veya ilahi söylerlerdi. Dansçılar, dans ederlerdi. Bir kısım dansçı, ellerini göğe doğru kaldırıp sürekli dönerlerdi. Daha sonra kral ve kraliçenin verdiği talimatla tören alanındaki herkes tapınağa geçip yerlerini alırdı. Tapınağa girerlerken kral ve kraliçe başlarını eğerlerdi. Bu bir saygı gösterisi olarak görülüyordu. Daha sonra kesilen kurban ikram edilirdi. Krala sunulan şarap kabına, kral elini değdikten sonra kutsal sayılan yerlere şarap serpilirdi. Kral ve kraliçenin önüne örtülü bir masa getirilirdi. Öncelikli olarak kraliyet ailesine daha sonra halka tatlı ekmek, yemek ve bira ikram edilir ve yeme içme faslının sona ermesiyle herkese kadehlerle şarap dağıtılırdı. Herkes tanrıların şerefine kadeh kaldırırdı. Törenlerin devamında güldürücü oyunlar, yarışmalar ve savaş oyunları oynanırdı. Tanrılara ikram edilen yiyeceklerle karınları doyurulur ve şarkılar, danslar ve eğlencelerle eğlendirilirdi (Sönmez, 2008: 34).

Hititler tanrılarını kendileri gibi hayal ettikleri için, onları kendi eğlence, yemek, müzik ve hokkabazlık anlayışlarına göre eğlendirmeye ve memnun etmeye çalışmışlardır.

“Alacahöyük kabartmalarında kinematik olarak tasvir edilen ayinler arasında, araştırmacıların öteden beri dikkatini çeken bir sahne vardır. Burada üç kişilik bir cambaz grubu söz konusudur ve cambazlardan biri gösteri yapmak için bir merdiven üzerinde tapınak olması muhtemel bir yapının damına tırmanırken, diğeri onu takip etmek için hazırlanmaktadır. Onlar çatıya çıkıncaya kadar bir üçüncü artist, aşağıda hançer yutarak tanrılarını ve insanları eğlendirmektedir (Ünal, 2003: 138).”

Resim 31: Alacahöyük duvar kabartması (Özdemir, 2020)

Yoğun olarak müziğin kullanıldığı bir diğerk alan ise ölü ayinleri sırasındaki matemlerdir. Burada çalınan müzik daha çok bir forma bağlanmıştı. Kral veya kraliçe öldüğünde, yas ilan ediliyordu ve Hattuşa'daki yaşlı genç herkes flütle hüznümelodiler çalmak zorundalardı. Halkın katılımının yanı sıra matem tutan

kadınlarda kullanılıyordu. Daha sonra ağıda halkında katılımı bekleniyordu (Ünal, 2003: 138).

Metinlerde rastlanan müzik, arkeolojik malzemeler üzerinde de karşımıza çıkmaktadır. Müzikle alakalı bilgi veren en eski arkeolojik veriler, rölyefli keramik vazolar üzerinde bulunan, müzikle ilgili etkinliklerin işlendiği dinsel tören, adak ve kült törenlerinin tasvirleridir. Kabartmalı vazolar üzerinde müzisyenler, akrobatlar, dansçılar sıklıkla tasvir edilmiştir. Bu açıdan bizim için önem arz eden vazolar Hüseyindede, İnandıktepe, Bitik keramik vazolarıyla Boğazköy ve Alishar'da bulunan kabartmalı vazolardır.

Bu vazolar arasında en sağlam olarak ele geçen, İnandık Vazosudur. Vazo, Ankara – Çankırı yolu arasında İnandıktepe adındaki bir Hitit yerleşiminden ele geçmiştir. 87 cm yüksekliğinde 4 tanesi kabartmalı, 2 tanesi geometrik desenli olmak üzere 6 frize sahiptir. Bu frizlerde kutsal evlilik törenine ait sahneler betimlenmiştir. Kült sahneleri üst üste dört sıra halindedir. Üstten birinci sırada yer alan frizde ritüel seks sahnesine eşlik eden müzisyenler göze çarpmaktadır. Karşılıklı çalpara çalan iki kadın ve aralarında saz çalan bir erkek, arkalarında bir akrobat, dansçı, oynayan bir kadın ve arkalarında çalpara çalan birer kadın ve ayakta lir çalan bir erkek yer almaktadır (Sönmez, 2008: 38).

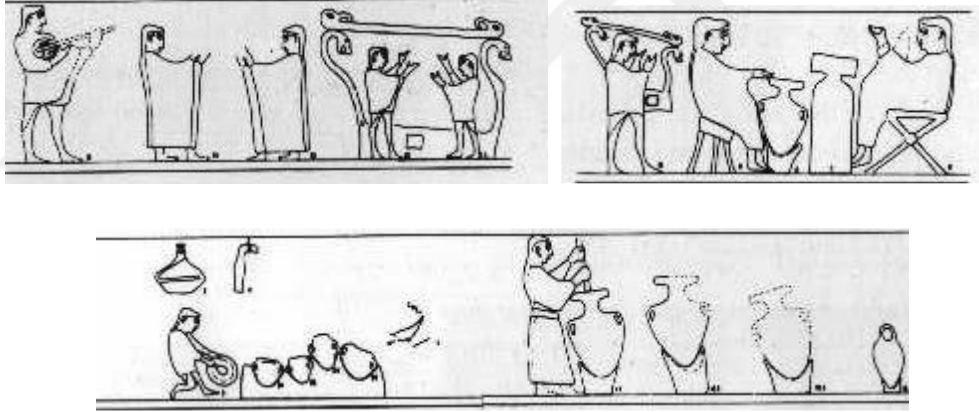
Resim 32: İnandık Vazosu üstten birinci friz (Sönmez, 2008: 39).

Vazoya ait ikinci frizde, bir tapınak modeli büyük bir sunak, bir kült vazosu ve yatağın üzerinde tanrı ve tanrıça görülmektedir. Bu sahnede kutsal yatak üzerinde oturan tanrı ve tanrıçaya doğru ilerleyen bir tören alayı görülür. Çalpara çalan iki kadın, lir çalan bir erkek vardır. Alayın önünde yer alan mabet tasviri üzerinde çalpara çalan bir kadın ve saz çalan bir erkek vardır. Ortalarında ise dans eden bir figürün var olduğu düşünülmektedir (Sönmez, 2008: 39).

Resim 33: İnanlık Vazosu üstten ikinci friz (Sönmez, 2008: 39).

Vazoya ait son frizde, bir takım tören hazırlıkları söz konusudur. İri kaplarla şarap, ayran yapımı, çarkta çanak çömlek yapımı ve bir çömlekçi atölyesinde kapların açılanması tasvir edilmiştir. Frizin sağında iskemle üzerinde oturan tanrı ve karşısında tabure üzerinde oturan tanrıça bir ziyafet sofrasına katıldıkları görülür. Kral ve kraliçenin yanında ziyafete bir erkek tarafından çalınan lir eşlik etmektedir. Yine aynı sırada yer alan diğer frizde ise; iki kişinin çalmış olduğu büyük bir lir ve saz çalan bir kişi yer almaktadır. Çalgıcıların ortasında yer alan pelerinli iki kişi ise ellerini kaldırarak müziğe eşlik etmektedirler (Sönmez, 2008: 41).

Resim 34: İnanlık Vazosu son frizi (Sönmez, 2008: 41).

Hititler efsaneleri müzik eşliğinde telli çalgılarla söylendiği bilinmektedir (Masalcı Şahin, 2018: 30). Efsaneler gibi destanlarda müzik eşliğinde ve belirli bir makama göre seslendiriliyordu (Ünal, 2004: 107).

“Müzik, Hititlerde yalnızca dinsel uygulama alanlarında kullanılmıyordu. Hitit halkının sosyal yaşantısında da önemli bir yere sahipti. Hitit aileleri, toplumsal etkinlikler düzenliyorlardı. Bunlar arasında dans ve müzik de vardı. Bu etkinlikler büyük ihtimalle evlerin düz çatıları üzerinde gerçekleşiyordu. Yazın sıcak gecelerinde, Hitit aileleri çatının üzerine hasırlar seriyor, bunların üzerine koydukları yataklarla serinlik içerisinde uyuyor olmalıydılar. Gündüzleri de şarkı söylüyor, çalgı

çalıyor ve oyunlar oynayarak dans ediyorlardı. Bu etkinliklerde saz, lir ve çalpara gibi birçok müzik aletleri kullanıyorlardı (Sönmez, 2008: 50).”

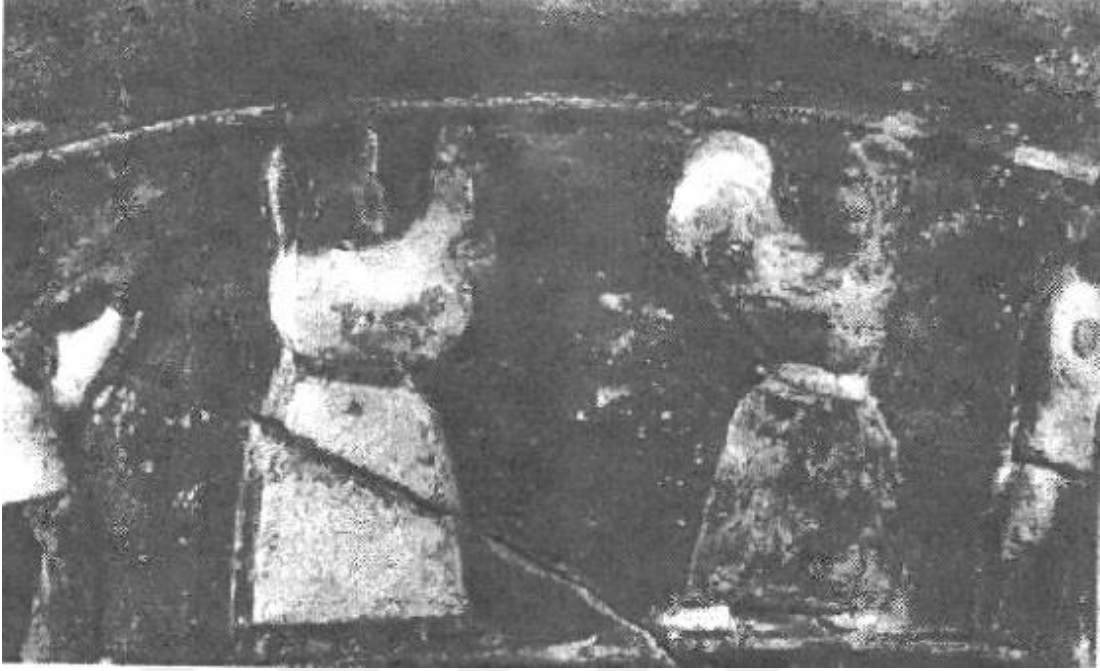
6.2. Dans

Hititlerin yaşamlarında müzisyenler kadar dansçılarda önem taşıyordu. Dansçılar bir araya gelmişler ve törenlerde güzel gösteriler sunabilmek amacıyla profesyonel olarak çalışmış ve varlıklı ailelerin yanında yer almışlardır. Dans gösterileri bir disiplin içerisinde yapılmıştır. Yine dansçı olmayanlarda dilerlerse dans edebiliyorlardı. Hatta dinsel törenlerde isterse kraliçede, tanrının huzurunda dans edebiliyordu. Dans ederken bazen omzuna tül atıyordu. Belki de dinsel törenlerde yapılan bu dans, tanrıya ulaşmak, onunla iletişime geçmek için kullanılan yöntemlerden biriydi (Sayın, 2018: 131).

Düzenlenen törenlere de yine dansçılar ve soytarılar da katılırdı. Bazı dansçılar başlarına çeşitli hayvan maskeleri takarlar ve o hayvana ait sesler çıkartarak dans ederek müziğe eşlik ederlerdi. Kabartmalarda çıplak olarak dans eden kadınlara da rastlanmıştır (İlmiye Çığ, 2005: 200).

Hitit yazılı belgelerinde, dansla alakalı bilgiler bulunsa da döneme ait arkeolojik verilere bakıldığında dansla ilgili çok fazla kalıntıya rastlanmamıştır. Kabartmalı vazolarda konuyla alakalı olarak az da olsa, görsel verilere rastlanmıştır. Dans sahnelerine İnandıktepe vazosu ve Boğazköy’de bulunmuş olan vazo parçalarında rastlanmıştır. Hüseyindede Tepesinde bulunan kabartmalı vazolar üzerinde dans eden erkek ve kadınların tasvir edildiği sahneler görülmüştür. Bu vazolardan tek frizli olanında, Hitit tasvir sanatında ilk defa belgelenen boğa dansı ve gösterileriyle birlikte folklorik dans hareketleri yapan kadın dansçılar gösterilmiştir (Yıldırım, 2001: 2). Ortada karşılıklı yere diz çökerek zil çalan iki figür görülmektedir. Dizleri üstüne çömelip, kalkarak hareket etmeye devam ettikleri tahmin edilmektedir (Sipahi, 2019: 82).

Resim 36: Restorasyonla tamamlanmış vazo, Çorum Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir (Yıldırım, 2001: 3).

Resim 37: Bir önceki fotoğrafta oynayan kadının figürünün çizimi (Res. 31)
(Yıldırım, 2001: 4)

Dansla birlikte akrobasi ve akrobatlara da belgelerde rastlanmıştır (Sayın, 2018: 131). Sirk oyununun ilk örneğini, Hititli bir yapı ustasının ipele tavana tırmanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu ritüel M.Ö. 13. yüzyıla tarihlenmektedir. “Yaptığın bina sonsuza kadar kalsın! ilkesinden hareket eden ve beceri, ustalık ve

meslek etiklerinden zerre kadar kuşku duymadığımız Hitit yapı ustaları ve mimarlar, bu metinde bu ilk kez atik hareketlerle ipe tavana tırmanıp orada bir takım gerekli ve “pratik” işleri bitirdikten sonra, bu kez büyüsel işlevleriyle, yani gene aynı atletik ve çeviklikle yere sarkıp inen korkusuz sirk cambazları olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünal, 2016: 231 – 232).”

6.3. Müzik Aletleri

Hititler, çalgılara çeşitli isimler vermişlerdir. Çok çeşitli çalgılara sahiptirler ancak metinlerde adı geçen çalgı adlarından hangisinin, hangi çalgıya ait olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Bu yüzden bazı çalgı isimleri farklı araştırmacılar tarafından değişik isimlerle tanımlanmıştır (Sayın, 2018: 98).

Konuyla alakalı olarak önem arz eden bir diğer konu ise şudur: “Çalma, vurma ve üfleme müzik âletleri karşılıklı kültürel etkiler sonucu veya birbirinden bağımsız olarak hemen hemen bütün çağlarda ve bütün kavimlerde var olagelmıştır. Bu enstrümanlarla yapılan müzik birbirinin aynısı olmasa da en azından çıkardıkları seslerin ve çalınan melodilerin kabaca birbirleriyle benzerlik arz ettiğinden hiç kuşku yoktur. Burada örnek olarak çok geniş bir alana yayılmış olan flüt, ney veya düdük alınabilir (Ünal, 2004: 100).”

Bazı Hitit Çalgıları

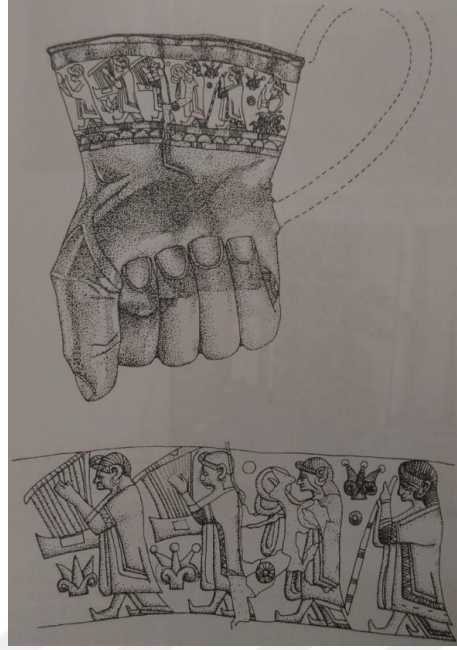
Arp: En eski müzik aletlerinden biridir. Anadolu’da, Mezopotamya ve Mısır’daki kadar ilgi göremese de nadiren rastlanmıştır. Konya Karahöyük’te bir silindir mühür baskısı üzerinde, ayakta duran bir kadın tarafından çalınan bir arpa rastlanmıştır (Sönmez, 2008: 52).

Resim 38: “Arp çalan Hitit Heykelciği (Sönmez, 2008: 53)”

Lir: ‘Harp, lir’ olarak da adlandırılmıştır. Telli bir müzik aleti olmasıyla birlikte birçok arkeolojik metinde yer almıştır. Genelde tek kişi tarafından çalınmasıyla birlikte iki kişinin birlikte çaldığı durumlar da görülmüştür. Büyük ve küçük versiyonları mevcuttu. Daha büyük boyutlu olanı Anadolu’ya özgü olanıdır (Ünal, 2004: 110). Lir, Hitit törenlerinde önemli bir rolde yer alıyordu. Metinlerde “GIS. İNANNA” olarak geçmektedir (Sayın, 2018: 111). Yine yazılı belgelerden anlaşıldığı üzere en çok kullanılan müzik aleti lirdir (Sönmez, 2008: 58).

Lir, müzikal olarak kullanılmasının yanı sıra bir kült aleti olarak da kullanılmıştır. Hitit bayramlarına ait bulunan tablet parçalarından anlaşıldığı kadarıyla tanrıya kurban sunulurken lir içinde sunu yapıldığı görülmüştür (Masalcı Şahin, 2018: 110).

Resim 39: Yumruk biçimli kaptı yer alan lir çalan müzisyenler (Ünal, 2016: 187)

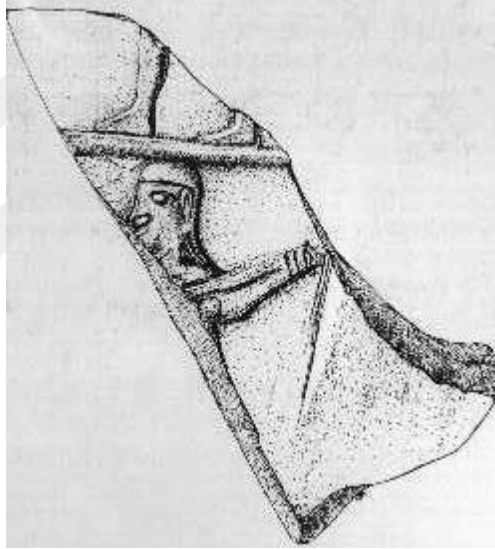

Resim 40: Boğazköy'de bulunan boyalı vazo üzerinde lir çalan müzisyen (Ünal, 2016: 188)

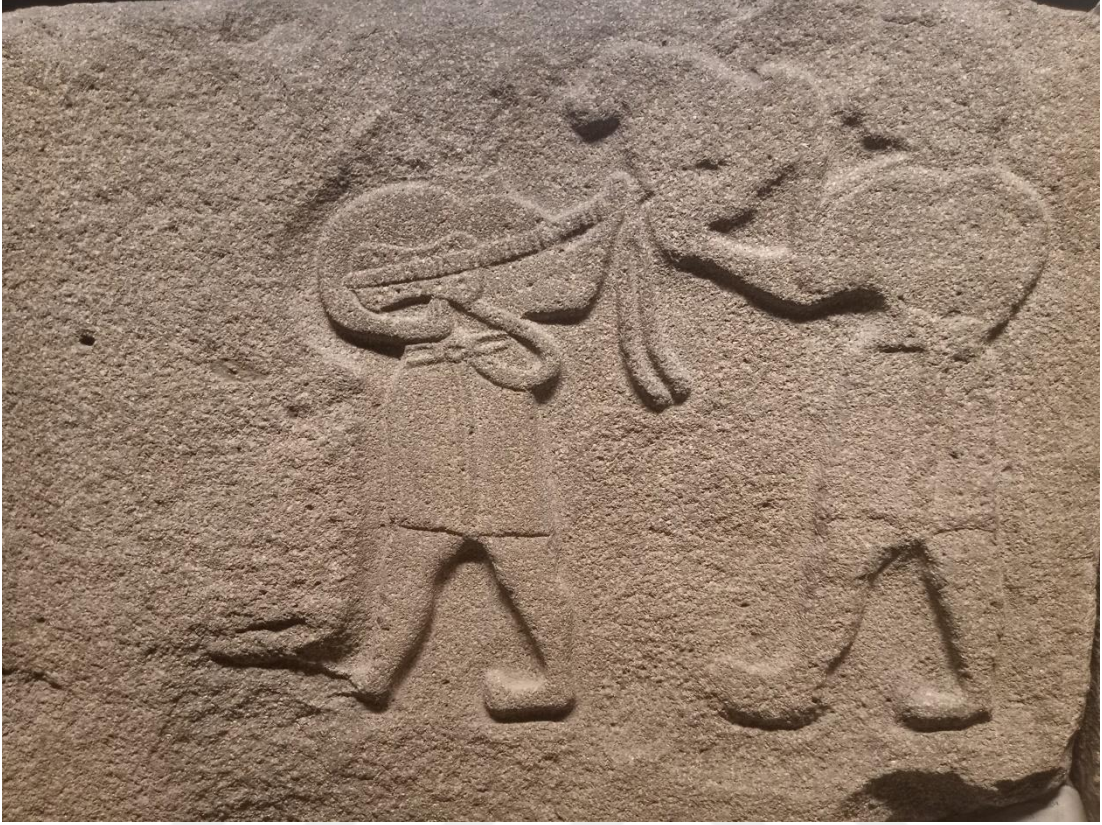
Saz: Metinlerde GIS TIBULA (GIS SA.A.TAR) olarak geçen telli enstrüman arkeolojik buluntular neticesinde sazla özdeşleştirilmiştir (Ünal, 2004: 111). Saz, Hititler çağında Anadolu'da oldukça yaygın bir enstrümandı. Metinlerden öğrenildiğine göre, saz eşliğinde şarkılar söylenerek, dans ediliyor ve kült törenlerinde uygulamalar yerine getiriliyordu. Yine günlük eğlenceler esnasında da saz, vazgeçilmez enstrümanlardan biri olmuştur. Anadolu'da saza ait en eski tasvir örneğine Samsat'ta bulunan boyalı bir vazo üzerinde rastlanmıştır. Bu eseri Prof. Dr.

Nimet Özgüç, Hitit döneminin erken dönemine tarihlenmiştir. Saz çalan müzisyeni ise gezgin bir ozanı temsil ettiğini belirtmiştir (Sayın, 2018: 121).

“TIBULA’lar (saz) ölüm ritüellerinde ölünün ruhu için gerçekleştirilen törenlerde seslendirilmektedir: Arkasından onun ruhunu üç kez içer. Şarkıcı TIBULA eşliğinde şarkı söyler. Ölünün adını çağırır (Masalcı Şahin, 2018: 138).” Sazla alakalı olarak detaylı bilgiler elde edebildiğimiz diğer örnekler ise, İnandıktepe, Hüseyindede vazoları ve Alishar, Boğazköy’de bulunan vazo fragmanlarıdır (Sönmez, 2008: 67). Alishar ve Boğazköy’de bulunan vazoların üzerindeki saz tasvirlerinde diğer yerlerden farklı olarak, sazların saplarının ucundan püsküllerin sarkmasıydı (Res. 41) (Sönmez, 2008: 69).

Resim 41: Alishar’da bulunmuş olan vazo üzerinde yer alan saz tasviri (Sönmez, 2008: 69)

Resim 42: Alacahöyük kabartması üzerinde kemerine bağlı sazı çalan müzisyen (Özdemir, 2020)

Alacahöyük örneğindeki (Res. 42) saz tasvirinin ortasının boğumlu olmasından dolayı gitarla karşılaştırılmasına neden olmuştur. Yine karın kısmında bulunan ses delikleri ve perdeleri, nota sistemine göre değişik sesler çıkarabildiklerini kanıtlamaktadır (Ünal, 2016: 191). Yine Geç Hitit döneminde saz önemini korumaya devam etmiştir. Döneme ait orthostatlar üzerinde sazla alakalı tasvirlerle rastlanmıştır. Müzisyenler tarafından çalınan sazın sapından sarkan püsküller net bir şekilde görülmektedir (Res. 41) (Sönmez, 2008: 70).

Resim 43: Kargamış'ta bulunan orthostatlar üzerinde bulunan saz tasvirleri
(Sönmez, 2008: 71)

Davul: Ağaç ya da ahşaptan yapılmış bir müzik aletidir. Geniş bir kasnağın her iki tarafından ip ve deri parçalarının yardımıyla gerilerek oluşturulur. Duvar resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla davulun çapı 60-90 cm arasında değişiyordu ve birkaç kişinin birlikte çaldığı da oluyordu (Sayın, 2018: 106).

Metinlerde davul, G1S-ARKAMMI olarak geçmektedir. Davulu çalan kişi ise “arkammiala” yani davulcu olarak adlandırılmıştır (Sönmez, 2008: 75). “Müziğin, özellikle büyük gürültü çıkaran davulun, kötü cinleri kovalamadaki rolünü unutmamak lazımdır. Davul Sümer inancında kötü cinleri kovalamakta kullanılıyordu (Ünal, 2003: 138).”

Resim 44: Kargamış Geç Hitit Dönemi duvar kabartmasında davul ve boynuz tasviri (Özdemir, 2020)

Def: “Çalgının Hititçe karşılığı üzerine de farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri *huḫupal*’dır. Bir başka görüş, *mukar* ile eşit olabileceği yönündedir. En yaygın öneri ise BALAG.DI ve *arkammi* eşitliğidir (Masalcı Şahin, 2018: 83).” Def, bir kasağın yüzüne derinin gerdirilerek geçirilmesiyle yapılıyordu (Sayın, 2018: 106). Defin, çapı 25 – 30 cm arasında, kasağının genişliği ise 5 – 6 cm arasında değişiyordu (Sönmez, 2008: 76).

İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesinde bulunan Zincirli orthostatları üzerinde iki müzisyen, ellerinde göğüs hizasından biraz yukarıda tuttıkları defleri çalar pozisyonda betimlenmişlerdir (Res. 44) (Sönmez, 2008: 80).

Resim 45: Zincirli orthostatları üzerindeki def tasviri ve çalgıcılar (Sönmez, 2008: 80)

Darbuka: Pişmiş topraktan yapılmış vurmali bir çalgıdır. Diz üzerine yerleştirilip, parmakların vurulmasıyla çalınırdı (Sönmez, 2008: 81). Çömlek davul olarak da adlandırılmışlardır. Örneklerine nadir olarak rastlanmıştır.

Darbuka, törenlerde kullanılan önemli bir öğedir. Tören esnasında vakti geldiğinde derileri patlatarak içlerine şarap konulur ve içilirdi. Tören esnasında bir çalgı aleti olarak görevini tamamlayan darbuka, daha sonra tanrılara ikram edilecek şarabın içilmesini sağlardı. Bu iki önemli anda bulunan darbuka Hititler için önem arz eden bir çalgıydı (Sayın, 2018: 107).

Resim 46: Hitit dönemine ait darbuka örneği (Sönmez, 2008: 82)

Boynuz: Hititçede ‘(SI) *šawatar*’ şeklinde geçen sözcük, boynuz anlamına gelmekle birlikte hem bir müzik aleti olarak hem de içecek içmeye yarayan bir eşya olarak kullanılmıştır (Masalcı Şahin, 2018: 96). Bayram törenlerinde vurmali çalgılara eşlik etmesi için çalınmıştır. Yine tören geçişleri esnasında işaret vermek için de kullanılmıştır (Masalcı Şahin, 2018: 104).

Resim 47: “Kargamış orthostatı üzerinde boynuz çalan erkek müzisyen (Sönmez, 2008: 83)”

Flüt: Arkeolojik belgelerde rastlanan bu çalgı; kemik, pişmiş toprak, kamış veya metalden yapılabilirdi (Sayın, 2018: 109).

Resim 48: Hitit Dönemine ait flüt çalan heykel (Sönmez, 2008: 85)

Aulos: Erken dönem Hitit metinlerinde rastlanmasa da Geç Hitit dönemine ait anıtlarda karşımıza çıkmaktadır (Sönmez, 2008: 87). Kamıştan veya ağaçtan yapıldığı bilinmektedir (Sayın, 2018: 109).

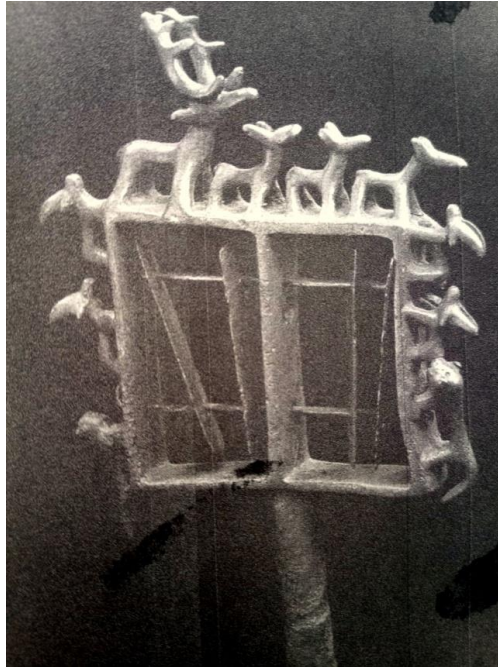
Resim 49: Karatepe orthostatı üzerinde aulos çalarken betimlenen müzisyen
(Sönmez, 2008: 88)

Çalpara / Zil: Kaynaklarda ‘Urudu Galgaturi’ adıyla geçen müzik aleti tefin kasnağına bağlanmış, zil veya çingirak olabileceği düşünülmüştür (Ünal, 2004: 108). İki yuvarlak parçadan oluşan çalpara birbirine vurularak çalınıyordu. Tahta veya demirden yapılmış formları mevcuttu (Sönmez, 2008: 90). Hititlerin kullanmış olduğu çalparalar hakkındaki en detaylı bilgi, İnandıktepe, Hüseyindede ve Alishar’da bulunan vazolar üzerinde bulunan örneklerden elde edilmektedir (Sönmez, 2008: 92). Çalpara çoğunlukla kadınlar tarafından bazense erkek müzisyenler tarafından çalınıyordu (Sayın, 2018: 102).

Resim 50: Hüseyindede Vazosu çalpara çalan kız figürü (Ünal, 2016: 106)

Sistrum: “Sistrum, bir sopanın ucuna takılan bir çerçeve veya bunun içerisine yerleştirilen ses çıkartmaya yarayan parçacıklardan oluşturulmuş müzik aletleridir (Sönmez, 2008: 96).” Hititçe metinlerde ‘mukar’ olarak geçmektedir. Sistrumlar, dinsel törenler esnasında rahipler tarafından bir sopanın ucuna takılarak geçit alayının en önünde taşınıyordu (Sönmez, 2008: 96 – 97).

Resim 51: Sistrum (Sayın, 2018: 105)

Ses Çubukları: Çubuklardan oluşan ritim çalgısıdır. Çubukların birbirine vurulmasıyla ses elde edilir. Anadolu'da Geç Hitit dönemine ait bir orthostat üzerinde bir müzisyen tarafından çalınırken betimlenmiştir (Sönmez, 2008: 98).

Resim 52: Kargamış orthostatu üzerinde bulunan figür (Sönmez, 2008: 99)

Çıngırak: Kilden üretilmişlerdir. İçlerinde bulunan kil ya da taş parçaları sallanınca ses çıkarmasını sağlamıştır. Hititçe metinlerde 'galgalturi' olarak geçmiştir. Müzik aleti olmasının yanı sıra çocuklar için bir oyun aracı da olmuştur (Sayın, 2018: 104). Aynı zamanda rahipler tarafından kötü ruhların kovulması için kullanılmıştır (Sönmez, 2008: 99).

Resim 53: Hitit dönemine ait çıngırak (Sönmez, 2008: 101)

7. Yemek Kültürü

“Anadolu iklimi Hititlerin yaşadığı dönemde yağışlı ve daha ılıman bir iklime sahip olduğu bilinmektedir. Ormanların günümüzdekinden daha fazla olduğu, bu konuda yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur. Bu nedenle Anadolu, Hititler döneminde hem flora hem de fauna yönünden daha zengindi. Dönemine göre teknolojik üstünlüklerinden dolayı yemek çeşitleri de çoktu (Akın ve Balıkçı, 2018: 277).”

“Metinlerden ve başta Boğazköy – Hattuşa, Keban Baraj Bölgesi kazıları ve Kuşaklı arkeolojik kazılarında elde edilen paleozoolojik bilgilere göre Eski Anadolu’da mevcut hayvan türleri şunlardır: Ceylan, geyik, sığır, ur, camız, fil, koyun, keçi, yaban koyunu, yaban keçisi, at, eşek, katır, domuz, yaban domuzu, köpek, tilki, kurt, porsuk, gelincik, ayı, aslan, kaplan tavşan, yılan, kertenkele, kurbağa, salyangoz, karınca, çeşitli haşere ve böcekler, arı, fare, kaz çok sayıda ördek türü, kartal, doğan, keklik, turna ve daha birçok kuş türleri, kaplumbağa, balık türleri, köpek balığı, yengeç, midye, istiridye vs. (Ünal, 2007: 106).”

Anadolu’daki bu geniş fauna arasından istiridye, midye, tilki, köpek, kaplan, aslan, tarla faresi, onager, at, eşek gibi hayvanların Hitit mutfağında yer almadığı bilinmektedir. Tüketilmiş olsalar dahi çok ender görülmüştür veya bir büyü uygulaması esnasında kullanılmıştır (Ünal, 2007: 107 – 108). At ise savaşlarda kullanılan binek aracı olmasından dolayı tüketilmekten kaçınılmıştır (Ünal, 2007: 109).

Sığır, domuz, koyun, keçi besin maddesi olarak tüketilen hayvanlardandır. Yabani hayvanlardan ise geyik ve türleri, karaca, yaban koyunu, camız, tavşan, yaban keçisi gibi hayvanlar tüketilmiştir. Kuş türleri arasından ördek ve keklik daha çok tercih edilmiştir. Kemiklere ve parçalanma şekillerine bakılarak hayvanların kemik ilikleri ve beyinlerinin yendiği de anlaşılmıştır (Akın ve Balıkçı, 2018: 278). Karakeçi ise çok nadir olarak tüketiliyordu. Ancak kesildiğinde çok fazla kan akıttığı için genelde kanı seven tanrılar için kesiliyordu. Kurbanın kanı daha önceden açılan kurban çukurlarına veya kaya yarıklarına yani karanlık yer altı dünyasına akıtılırdı

(Sandıkcıoğlu, 2007: 32). Yine köpek, Hititlerin hayatları içerisinde aktif rol alan ancak tüketilmeyen bir hayvandır. Bunun nedeni dinen pis ve murdar olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Sandıkcıoğlu, 2007: 34).

Genel olarak Hititlerin hayvan tüketimine bakıldığında ise keskin dini kurallara sahip olmadıkları görülmüştür (Sandıkcıoğlu, 2007: 36). Hititlerin tükettikleri bazı et ürünleri; kaburga, pizola, kalça, but, karaciğer, göğüs ve hayvan uzuvlarıdır (Sandıkcıoğlu, 2007: 39). Hayvan etinin yanı sıra süt ürünlerinden de faydalanmışlardır (Akın ve Balıkçı, 2018: 278). Hititlerin tükettiği bazı süt ürünleri; peynir, yağ ve süttür (Sandıkcıoğlu, 2007: 39).

Hititlerin temel besin kaynaklarının ekmek ve su olduğu ele geçen tabletlerinden anlaşılmıştır. Kral I. Muşili'nin askerlerine şu şekilde emir vermiştir: “Ve ekmek yiyiniz, suyu da içiniz!”. Gıda maddeleri arasından Hititler için en önemli besin maddesi su ve ekmek olmuştur (Akın ve Balıkçı, 2018: 278). Ekmek, eski Anadolu insanı için karın doyurmakla aynı anlama geliyordu (Ünal, 2007: 97). Tahıl ve tahıl ürünleri arasından ise buğday, mısır, ekmek, makarna, bulgur ve pirinçten yapılan un en çok yapılan ve tüketilen yiyecek maddeleriydi. Hititler genelde protein ağırlıklı beslenmişlerdir. Buğdayı ezmek ve un haline getirmek, ekmek yapmak kadının görevi olarak addedilmiştir. Ele geçen metinler neticesinde 180'e yakın ekmek, pasta, börek, un mamulü çeşidi tespit edilmiştir (Akın ve Balıkçı, 2018: 278). “Hububat taneleri kızartılıp yeniyor, mısır gevreği gibi çorbalara konuluyor, ekmekler ocağın etrafına dizilerek kızartılıyor, yani bir nevi tost yapılıyor, buğday kavruluyor ve tıpkı patlamış mısır gibi yeniyordu (Şensoy ve Tiritöğlu, 2018: 215).”

Hititler tarla veya bahçelerinde sebze ve meyve de yetiştirmişlerdir. Bunlar; fasulye, mercimek, soğan, pırasa, sarımsak, lahana, salatalıktır (Akın ve Balıkçı, 2018: 278). Yetiştirilen meyveler; elma, armut, nar, incir, üzüm, haşhaş, muşmula, hurmadır (Sandıkcıoğlu, 2007: 49). Ayrıca meyvelerin birçoğu kış aylarında tüketilmek için kurutuluyordu (Akın ve Balıkçı, 2018: 278). Yemişler ise; fıstık, zeytin, kuru üzüm kurutulmuş kayısı, tatlı badem, antepfıstığıdır (Sandıkcıoğlu, 2007: 48).

Bazı yemek çeşitleri; Keklik olduğu düşünölen bir hayvan pişirilip salatayla birlikte tüketiliyordu. Et yemekleri genelde suda kaynatılırdı veya ateşte kızartılarak pişirilirdi. Et haşlamasında elde edilen suyla “sulu et yemeği” denilen bir çorba çeşidi de elde edilmiştir. Bu çorba için genelde ilikli kaval kemikleri tercih ediliyordu. Metinlerde şiş kebabın yapımıyla alakalı bilgilerde bulunmaktadır. Kuşbaşı et veya kıyılmış etten yapmışlardır. Kıymayı henüz bilmiyorlardı (Ünal, 2007: 133). Yine etin her tarafının eşit miktarda pişirebilmek için yapılmış olan “wahnu (döndürmek, çevirmek)” olarak isimlendirilen bir yemek çeşidi mevcuttur (Ünal, 2007: 137).

Metinlerden öğrenilen bir diğer yemek çeşidi ise, “saramna” olarak adlandırılır. Bir şişe ekmeğ, diğer bir şişe kızartılmış yağ parçalarının geçirilmesiyle yağların eriyerek ekmeğe damlaması sağlanır. Bu şekilde ekmeğler yağı emer. Yine şişe geçirilerek pişirilmiş olan et parçaları ekmeğin üzerine konularak ekmeğ arası yapılır (Ünal, 2007: 137). Bir başka ızgara çeşidinde, boyun ve ayaklar koyun yağıyla pişirilir. Kızaran etin üzerine de zeytinyağı ve balla yapılan sos ilave edilirdi (Ünal, 2007: 138). Bir başka et yemeğinde şarabın ve sirkenin eti yumuşatması için kullanılmış olabileceği tahmin edilmiştir. Ateş üzerinde veya kızartılan etler ekmeğ içerisine konularak sandviç yapılıyordu. “Bir metne göre, keçinin sağ kulağı kesilip ateşte kızartılıyor ve ekmeğ içine konarak yeniyordu, kıllar dağlanarak yakılıyordu (Ünal, 2007: 138).”

Et yemeklerinin yanında, tahıldan ve hamur işinden yapılmış yemeklerde tüketmişlerdir. Hamur işi yanında çorba yapmasını da biliyorlardı (Ünal, 2007: 141). “Buğday, ekmeğ haline getirilmeden önce öğütölüp un elde edilirdi. Kazılarda ele geöen, çoğu sert granitten öğütme taşlarının fazlalığı ve metinlerde sık sık geöen ‘değirmen, değirmenci, değirmen taşı’ sözcükleri, değirmenlerin tabii olarak çok yaygın olduğunu göstermektedir. Ancak su değirmeni henüz bilinmediğinden, değirmen taşları elle döndürölüyordu. Bunun yanında öğütme taşları kullanılıyordu (Ünal, 2007: 147).”

Yapılan ekmeğ çeşitlerinden biriside bir ocak veya tandır için yakılan ateşte, yoğrulan lapadan ekmeğ pişirilir. Ancak lapadan yapılmış ekmeğ, bu şekilde ateşin içerisine atılamayacağı için bir saçın veya bir kabın üzerinde pişirildiği

düşünülmüştür (Ünal, 2007: 150). Buğday, direkt kavrulmuş da yenmiştir (Ünal, 2007: 151). Yine bulamaç, bulgur, irmik ve bunlardan yapılan çorbalar, soğan, sebze, bezelye, nohut, bakla ve mercimek çorbaları, fasulye yemekleri, türlü çeşitleri metinlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak hazırlanış ve pişirme şekilleri hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Türlü ve diğer yemekler bazlama veya yufkaya benzer ekmeklerin üzerine dökülerek yenildiği tahmin edilmektedir. Bu şekilde ekmekler bölünerek bandırma usulüyle yenmiş olabilir veya dürme, sıkma da yapılmış olabilir (Ünal, 2007: 151).

Meyveler ise kurutularak saklanıyor ve kış geldiğinde tüketiliyordu. Kurutulan meyveler; üzüm, incir, zeytin, armut, elma, nar ve erikdir (Ünal, 2007: 154). Meyve suyu da Hititler tarafından biliniyordu. Sert ve kabuklu meyvelerin sıkılıp içildiği bilirse de tekniği hakkında bir bilgi söz konusu değildir (Ünal, 2007: 168). Susam, keten, fındık, badem, ceviz ve fıstık yağı yemeklerde ve endüstride kullanılmışlardır (Ünal, 2007: 154). Haşhaş'ın ise Anadolu'da yetiştirilmesi Hititlerle birlikte başlamıştır. Haşhaş, Hititçe 'gis- hassikka' olarak adlandırılmıştır (Uhri, 2011: 184).

Şarap üretimiyle ilgili bilgiler noksan olsa da şarabın sarhoş edici etkisi Hititler tarafından biliniyordu. Şarap, besin maddesi ve temizleyici madde olarak büyü ayinlerinde de kullanılmıştır. Ayinden önce şarapla eli yıkamaktaki amaç dezenfekte etmektir (Ünal, 2007: 166).

“Şifalı otların değeri çok iyi bilinmekteydi. Bunlar hastalara droglar halinde ya da ilaç olarak hazırlanarak, ağızdan veya merhem gibi sarılarak ya da yakı olarak haricen verilirdi (Ünal, 2007: 186).” Yine besin maddelerinin bozulmaması için salamura, konserve kurutulmuş et, peksimeti ve reçel yapmasını da biliyorlardı (Akın ve Balıkcı, 2018: 281). Yemek öğünleriyle alakalı olarak ise, kaynaklar kısıtlı olmakla birlikte sabah ve akşam yemeği mevcuttu. Öğle yemeğinin varlığı ise tartışmalıdır (Ünal, 2007: 182).

8. Hititlerde Tıp, Halk Hekimliği ve Şifacılar

Hititlerde Tıp: Hititçe 'de tıp sözcüğünün karşılığı yoktur. Bu konuda genelde Babil tıbbından etkilenerek onlardan aldıkları yöntemlere katkı sağlamışlardır (Ünal, 1980: 476). Hititlerde tıp, çağdaşı olan Mısır ve Mezopotamya ile kıyaslandığında arka planda kalmıştır. Tıp ve hastalıklarla ilgili tablet sayısı 22 ile sınırlıdır. Tıpla alakalı uygulamalar genelde sihir ve büyüyle iç içe geçmiştir. Yine başlarına gelen salgın hastalıkların sebebini tanrının gazabı olarak görmüşlerdir. Hititler için dinsel pratik ve inançlar, deneysel tıba göre daha ağır basmıştır (Yoket, 2003: 76).

Hititler için hastalıklara neden olan en önemli nedenler; tanrıları ihmal etmek veya onlara karşı işlenen suçlar, bedensel veya ruhsal temizliğin ihmal edilmesi, mağara veya yer çatlaklarından çıkarak insanları etkileyen kötü güçler, kara büyü ve ölü ruhların rahatsız edilmesidir (Yalçın vd., 2016: 36).

“Erken devir Hint – Avrupalı kavimlerde tıp bilimine baktığımızda, tedavi yöntemlerinin hâkim olan uğraşı sahalarına göre şu üç sınıfa ayrıldığını görüyoruz:

- 1- Din ve dolayısıyla rahiplerin hüküm sürdüğü toplumlarda büyüyle tedavi
- 2- Savaşçı toplumlarda “bıçak ”la tedavi, yani cerrahi
- 3- Tarımla uğraşan toplumlarda şifalı otlarla tedavi

Eğer Hitit tıbbını bu kategorilerden birine sokmak gerekirse bunun, tarımla uğraşan bir toplum olarak droglara¹ dayanan bir tıptır. Ancak bu arada dinin de etkisi büyük olduğundan, büyü ile tedavinin de büyük bir yer tuttuğu görülür. Savaşçı bir kavim olmalarına rağmen cerrahi müdahale Hititlerde yer almamaktadır (Ünal, 1980: 477).”

Hitit tıbbı çok fazla gelişmediği için salgın hastalıklara veya herhangi bir hastalığı tedavi edebilecek yöntemlerden yoksundu. Bu yüzden bu tarz musibetlere

---

¹ “Hayvan ve bitkilerden kurutulmuş veya özel metotlarla toplanarak elde edilen, eczacılık ve kısmen sanayide kullanılan ham veya yarı ham madde (<https://sozluk.gov.tr/>, 2020).”

karşı çareyi dua, büyü ve batıl inançlarda bulmuşlardır. Birçok büyü ve majik ritüel vardır. Bunlardan biri, hastalıkların veya kötülüklerin ‘günah keçisi’ denilen koyun, keçi, fare, eşek, ok, hatta insanlara majik olarak aktarılır ve düşman ülkesine kovalanarak atılır (Ünal, 1980: 486).

Bitkilerle tedavi metodu da Hititler döneminde kullanılmıştır. Anadolu’nun geniş florası da bu durumu desteklemiştir. Kullandıkları bazı bitkiler; adamotu, banotu, haşhaş, mazı, mersin, meyan kökü ve safrandır. Bitkiler dışında hayvansal maddeler ve madensel maddeler de tedavi amaçlı kullanılmışlardır. Anadolu’da yetişmeyen bitkiler ise hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere Anadolu’ya getirilmişlerdir (Ceran, 2008: 52- 53).

Tıpta önemli rol oynayan diğer bir faktör ise doktorlardır. Hititler bu konuda Anadolu kavimlerinden, Hurrilerden ve Babillerden çok şey almışlardır. Ayrıca kadın hekimlerde mevcuttu. Ancak bu kadın hekimler tıbbi müdahaleden çok büyü ve sihir işlemleri yapmışlardır (Ceran, 2008: 53 – 54). Metinlerde hekimlerin isimleri sıkça geçmektedir. Bu hekimler arasında Hititli olmayanlarda vardı. Mısır tıbbına büyük önem verdikleri için buradan hekim istemişlerdir (Ceran, 2008: 55).

Doğum için ise, özel bir sandalye yapılmıştı. Doğum esnasında aksaklıklar yaşanırsa doğum yapan kadının bir suç işlediği ve bu yüzden temizlenip, tanrıya adak sunması gerektiğine inanılırdı (Ceran, 2008: 56). Belgelerden öğrenildiğine göre ‘doğum evi’ denilen bir yapının olduğu da bilinmektedir (Ceran, 2008: 57). Doğuma yardımcı olması için, doğum esnasında ebelerde bulunuyordu (Ceran, 2008: 59).

Halk Hekimliği ve Şifacılar: Hastalıklardan korunma ve hastalıkların iyileştirilmesi için kuşaklar boyunca uygulanan uygulamalar ve bunun neticesinde kazanılan tecrübeler yıllar boyu birikmiş ve halk hekimliğinin doğmasına yol açmıştır (Şar, 2008: 1164).

Genel anlamda ise halk hekimliği, gelenek ve göreneklere dayanan, ayrıca yapılan gözlemler neticesinde elde edilen bilgilerin, şifa bulma amacıyla kullanılmasıdır. Ancak halk arasında genelde ‘halk hekimi’ tabiri yerine, ‘kocakarı yöntemi, kocakarı ilacı’ gibi tabirler kullanılmıştır (Taş, 2017: 51). “Kocakarı yaşlı

kadın manasına gelen bir deyimdir ve aynı terim aynı şekilde Hititlerde şifacı kadınların unvanlarından biri olup kocakarı yahut yaşlı kadın manasına gelen **MUNUSŠU.GI**'dir (Taş, 2017: 51).” Yaşlı kadınlar olarak bilinen bu kişiler, şifa veren ritüellerin uygulayıcıları olarak bilinirler. Sahip oldukları bu yeteneği nereden kazandıklarına dair bilgi bulunamamıştır (Şimşek, 2019: 166). Bu halk hekimleri veya koca karılar birbirlerinden farklı metotlar uygulamışlardır. Bunlar:

Aktarma yoluyla tedavi metodu, çivi yazılı metinlerden öğrenildiğine göre bu metot oldukça yaygındı. Ritüelin uygulandığı kişinin üzerindeki kötülük kuş, keçi gibi hayvanların üzerine aktarılır ve kişinin üzerinde bulunan kirliliğin atılması sağlanır. Örneğin, bir metinde, ritüeli uygulayan yaşlı kadın, koyunu ritüelin uygulandığı iki kişi üzerine tutar ve kirliliğin koyun üzerine aktarılması sağlar (Taş, 2017: 52).

Akan suyla alakalı suyla yapılan büyü niteliğindeki iyileştirme yöntemleri de mevcuttu. Örneğin; Hititli bir kocakarı tarafından gerçekleştirilen ritüele göre, sürekli ölü doğum yapan, biyolojik ve psikolojik fonksiyonlarını yerine getiremeyen bir kadın için, suyun büyüsel bir şifa sağlayacağına inanılarak birtakım uygulamalar gerçekleştirmişlerdir (Taş, 2017: 53). “*O nehir kıyısına vardığı zaman, nehir kıyısının cini için ince bir ekmek kırar ve onu nehir kıyısına yerleştirir; o yağlı keki (ve) yulaf lapasını (?) onun üzerine saçar. O bir şarap libasyonu gerçekleştirir ve (şöyle) der: “Şimdi, nehir kıyısının cini, ben sana geri geldim. Sen, nehir kıyısının cini! Kilin alındığı nehir kıyısından (onu) ellerinden al ve adakta bulunan bu kimseyi onunla temizle; onun vücudunun on iki kısmını temizle. Daha sonra o nehir kıyısının kilini alır. Sonra o bir su kaynağına (?) gider, ince bir ekmek somunu kırar ve onu su kaynağı(nın) yanındaki çamurun üzerine yerleştirir. O yağlı kek (ve) yulaf lapasını (?) (etrafa) saçar, bir şarap libasyonu gerçekleştirir ve (şöyle) der: “Sen, su kaynağı (?) çamuru karanlık dünyadan yukarıya fişkırtmaya devam et (ve) adakta bulunan şahsın, vücut uzuvlarından aynen bu şekilde kötü kirliliği uzaklaştır! (Taş, 2017: 53).”*

Bir diğer sağaltma için kullanılan yöntem ise parpılamadır (Taş, 2017: 54). “Parpılama yoluyla tedavi, dinsel motiflerle kaynaşmış sihirselsel bir esasa dayanmakta

ve hastanın vücuduna, bir sağaltma aracıyla vurma, çizme, kesme, delme veya hasta vücudunu dağlama şeklinde yapılmaktadır (Şar, 2005: 132).” Bu kapsamda bir doğum ritüelinin anlatıldığı bir belgeye göre yeni doğmuş olan çocuğa, gece vakti ekmek bastırıldığı ve çocuğun bu şekilde arındığına inanılır (Taş, 2017: 54).

Tuz ile iyileştirme yöntemi; tuz, Hitit döneminde şifa metinlerinden öğrenildiğine göre temizleyici ve büyüsel amaçlı kullanılmıştır (Taş, 2017: 54). Örneğin; “*Purriyanni* Ritüeli’nde büyü rahibinin ev ve ritüel beyine tuzlu su serptiğinden bahsedilmiştir (Taş, 2017: 54).”

Bitkilerle iyileştirme yöntemi; “Hititler, birçok şifalı otu biliyor ve hastalık tedavisinde kullanıyorlardı. Arkeolojik kazılarda bulunan tabletlerde şifa niyetine kullanılan kimyon, kraliçe otu, kızılca buğday, beyaz un, bira mayası, malt, ekmek çeşitleri, peynir, susam ve tatlı şarabın adı geçmektedir. Tabletlerde okunamayan birçok şifalı bitki daha bulunmaktadır (Akın ve Balıkçı, 2018: 281).” Hitit metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla kekik, koku verici ve tedavi edici amaçlı hazırlanmış karışımlarda kekiğe rastlanmıştır (Uhri, 2011: 124).

Taş ve madenlerle yapılan tedavi yöntemi; Hititler taş ve madenlerin içlerinde insanlara şifa veren bir sihirli gücün olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yüzden metinlerde, taş ve madenden ilaçların yazılmış olduğu reçetelere rastlanmıştır (Taş, 2017: 55). Örneğin; “*Ammihatna* ve *İtkalzi* ritüelinin son aşamasında, yağ sürünme seremonisinin ardından ritüel uygulanan kişinin çevresinde, arınma suyunun içine bir miktar gümüş bırakılır. AZU rahibi bu sırada Hurri dilinde kaleme alınmış “Gümüşün (büyülü) sözleri” olarak adlandırılan bir büyüü ezberden okur (Taş, 2017: 55).”

İKİNCİ BÖLÜM

HİTİT DİNİ HAYATI

1. Hititlerde Din Anlayışı

“Din, insanlar ile insanın var olduğuna inandığı tanrılar arasındaki ilişkilerin tümüdür. Unutulmaması gerekir ki, din kadar insanı hayatının hemen her sahasına girmiş başka bir sosyolojik olgu yoktur. Ortak bir inanç olarak etrafında bu kadar çok sayıda insanı toplayan başka bir oluşum da yoktur. Yazısız devirlerin dinini anlamaya olanak yoktur. Olsa olsa ancak karşılaştırmalı etnoloji ve din tarihi yardımıyla kaba taslak bir rekonstrüksiyon yapılabilir. Konumuza dönük olarak Hitit devlet arşivlerindeki yazılı kaynaklarda da aslında din tarihiyle ilgili bilgiler çok kıttır (Ünal, 2003: 74).”

Hitit Devleti federal bir düzene sahip olduğu için dini konuda hoşgörölü bir yapıya bürünmüştür (Akurgal, 2005: 119). “Hitit dini, kelimenin tam manasıyla, çok tanrılı bir dindir. Esasen bir metinde ‘binlerce Tanrı’dan bahsedilmektedir. Bunun sebebi, Hititlerin yalnız kendi tanrılarına değil, Anadolu’da o zamanlarda yaşamakta olan diğer kavimlerin tanrılarına ve hatta kendilerinden evvel gelmiş geçmiş kavimlerin tanrılarına da tapmış olmalarıdır. Bu durumun neticesi olarak Hitit panteon ’unda Sümer, Akkad, Asur, Proto – Hatti, Luvi, Hurri ve Mitanni tanrıları da yer almış ve dolayısıyla Hitit panteonu, tabir caizse, kozmopolit bir karakter iktisap etmiş oluyordu (Kınal, 1998: 207 – 208).” “Bu tanrılardan Taru-Wuruşema, Telipinu, Hatepinu, Mezzulla, Zintuhi, Şulinkatte, Wurunkatte, Katahzipuri, Lelvani, İşduştaya, Papaya Hatti kökenli; Teşup, Hepat, Şarruma, Şauşga Hurri kökenli; İştar, Damkina, Şamaş, Aya, Sin, Ningal Sümer kökenli; Şiu, Halki, Pirwa, Şiwat, İşpant Hitit kökenli; İndra, Mitra, Varuna, Nasatya Hint kökenli tanrılar iken Luvi kökenli tanrılar çoğunlukla Hattuşa dışındaki merkezlerde tapınım gören ve adları genellikle sihir ve büyü törenlerinde geçen tanrılardır. Ayrıca Hannahanna, Kamruşepa, Yabanıl Hayvanların Hanımı Teteşhapi, Halmaşuitta, Tanrı Kurunta, yeraltı tanrıları olan Lelvani, İşduştaya, Papaya, Ateş Tanrısı Akni, Aşk tanrıçası ve kehanet uygulamalarının koruyucusu İşhara, Tanrı Kumarbi, bir Luvi tanrısı olan Santas,

Pınar Tanrıçası Hatepuna gibi tanrılar da panteonda yer alan diğer tanrılardır (Demirci vd., 2016: 42).” Yer altı tanrı grubu ise, yedi tanrıdan oluşuyordu. Yedi rakamı Mezopotamya’dan Hititlerin inanç dünyasına geçmiştir (Sir Gavaz, 2016a: 839).

Hitit panteonunun baş tanrısı Teşup (Fırtına Tanrısı)’tur. Teşup’un eşi Hepat ise, baş tanrıçadır. Teşup ve Hepat’a ait en iyi tasvirler Hattuşa’ya 1,5 km uzaklıkta bulunan Yazılıkaya açık hava mabedinde görülmektedir. Karşılıklı betimlenen tanrılardan, Hepat aslanın üzerinde, Teşup ise insan biçiminde betimlenen iki dağ tanrısının sırtına basmış şekilde gösterilmiştir. Yazılıkaya mabedinde tanrılar; başlarında sivri külah, üzerlerinde dizlerine kadar inen beli kuşaklı giysi ve ayaklarında uçları sivri pabuçlarla tasvir edilmişlerdir. Tanrıçalar, başlarında silindirik bir başlık ve üzerlerinde bol pilili etek ve bluz ile betimlenmişlerdir (Reyhan vd., 2015: 92).

Resim 54: Yazılıkaya Hava Açık Hava Tapınağı A Odası Tanrı Teşup ve Tanrıça Hepat’ın karşılaşması (Özdemir, 2020)

Resim 55: Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı (Özdemir, 2020)

Hititlerin bu yeni tanrıları kabul eden yapısı, İmparatorluk Devrinde bilinçli olarak izlenmiş bir politikaydı. Anadolu'ya geldikten sonra ele geçirdikleri bölgelerin dinini reddetmemişler, aksine bu yeni dinin kendilerine uygun gelen yanlarını almışlardır. Böylece geniş bir panteona sahip olmuşlardır. Bu dönemde tanrılar, büyük antlaşmalarda, dualarda ve büyük bayramların ardından anılıyorlardı. İmparatorluğun farklı bölgelerine temsil eden bu panteonda Anadolu'da bulunan yerel panteonlarında ihmal edilmemesi için Hitit kralının denge kurmaya çalıştığı sezilmiştir. Devletin başında bulunan yöneticiler buna, politik amaçlarına hizmet ettiği için özellikle dikkat etmişlerdir (Arıkan, 1998: 272).

Hititler bu yabancı tanrılara ait heykel, yontu veya kutsal eserleri de yanlarına alarak saygı duymuş ve benimsemişlerdir. Yine tanrılara ait betimlemeler ve onlarla alakalı kültleri de benimsemişlerdir. Tanrılara, getirdikleri ülkenin diliyle hitap ediyorlardı (Brandau vd., 2018: 56).

Hititler tanrıların adını antlaşmalarda, yemin ve taahhütlerde şahit göstermek için kullanmışlardır. Anlaşma metinlerine yemin tanrılarının adlarını liste halinde düzenleyip yazarlardı. Listenin başında Arinna'nın Güneş Tanrıçasını koyarlardı (Kaya, 2017: 331).

“Hititlerin inanç yapıları genel doğrultuda, günlük yaşantılarında tanrılar tarafından yönetildiklerine inanmalarının bir ölçüsü olarak çevrilidir. Bu anlamda Hititler, Teokratik bir inanç dünyasında hayatlarını şekillendirmektedirler. Bu durum Hititlerin başlarına gelen her olayda tanrıların bir etkisi olduğunu ve bu yönde hastalıklarda, mutluluklarda, yenilgilerde diğer bir deyişle her adımda tanrıların, en

önemli etkiyi taşıyan grup olarak değerlendirilmesine ortam hazırlamıştır (Kayaöz, 2019: 107).”

“Tanrı ile insan arasındaki ilişki bey ile köle arasındaki ilişkiye benzemektedir. İnsan yaşamı tanrılar tarafından belirlenmiştir. Ancak bu Hititlerin koyu bir kadercilik anlayışı içinde olduklarını göstermez (Arıkan, 1998: 281).” Örneğin, tanrılardan gelebilecek felaketlerden korkmuşlardır. Ancak yine de akılcı ve mücadeleci bir tavır sergilemişlerdir. Hititlere göre insanın yaratılışında iyilik ve kötülük bulunmaktadır. Her insan suçu ve günahı bünyesinde barındırdığına inanmışlardır. Bu nedenle günah işlemeyen insan yoktur. Yalan söylemek, sır saklamakta günah sayılmıştır. Bu nedenle de çocuk anne babasına, hizmetçi beyine, küçükler büyüklere, memurlar krallara, krallarda tanrılara işledikleri suçları itiraf etmeliydiler (Falay, 2016: 125).

“Hititler, tanrılarının rüya vasıtasıyla insanlara isteklerini bildirebileceklerine de inanmaktaydılar. Hititçe terim Ĝuppi SeS- ‘(dinsel bakımdan) temiz (yataкта) uyumak’ yani belli bir konuda tanrıdan cevap almak amacıyla, dinsel yönden temizlenerek, rüya görmek üzere uykuya yatmak anlamındadır. Hititlerin tanrı iradesini öğrenmek amacıyla bu yöntemle de başvurdukları anlaşılmaktadır (Arıkan, 1998: 282).”

Dinle alakalı etkinliklerde öncelikli kural temizlikle alakalıdır. Adaklar, sunu kapları, tanrı betimlemeleri ve rahiplere dokunanlar gerçek anlamda temiz olmaktan ziyade dinsel anlamda temiz olmaları gerekiyordu (Brandau vd., 2018: 72). Tanrılarının evinlerine, mabetlere girebilmek, kurban sunabilmek ve dua edebilmek için temiz olmak şarttı (Kınal, 1998: 221). Metinlere göre, kadınlarla cinsel ilişkide bulunmakta dinsel olarak kirletici olaydır (Dinçol, 1982: 85). “Cinsel ilişkide bulunan bir kişi, gerekli arınma işlemleri yapmadan asla tanrılarının önüne çıkamazdı (Brandau vd., 2018: 72).”

“...güneş doğar doğmaz yıkanmalı ve sabahleyin, tanrılarının yemek yiyeceği zaman, hazır bulunmalıdır. Fakat bunu ihmal ederse, suçtur. Kim bir kadınla yatarsa ve amirleri onu sıkıştırırsa, arkadaşına söyleyecektir. Ona söylemeye cesaret edemezse, arkadaşına söyleyecek ve yine yıkanacaktır. Fakat bilerek (yıkanmayı) geri bırakırsa ve kirli durumda tanrının kurban ekmeklerine ve içki kaplarına

yaklaşırsa ya da arkadaşı (bu suçu) gizlerse ve sonradan duyulursa, her ikisi de idamı eder; ikisi de öldürülmelidir (Dinçol, 1982: 85).”

Öteki dünya inanışları ise Hurriler aracılığıyla Eski Mezopotamya’ya ait görüşlerle şekillenmiştir. Ölü gömme adetleri ve mezarlara konulan hediyelere bakıldığında ölümden sonraki bir hayatın var olduğuna inandıkları düşünülmüştür. Sıradan insanların öldükten sonra yeraltına giderken, krallar öldüklerinde tanrılaşarak gökyüzüne çıkmaktadır. Ölü ruhların yeraltından çıkarak insanları rahatsız edebileceğini düşünmüşler ve korkmuşlardır. Yani insan bedeni yok olsa da ruhu var olmaya devam ediyordu (Demirci vd., 2016: 54). Ancak cennet, cehennem veya son kez yargılanma inancı Hititlerde yoktu (Kaya, 2017: 343).

Hititler ölen kralların ise, tanrılaştığına inanırlar ve heykellerini yaparlardı. Hititlere göre, tanrı olan kralların devletin geleceği ile ilgili etkilerinin kaybolmadığı gibi, başlarına gelecek olan olumlu veya olumsuz olaylara da katkılarının olduğuna inanmışlardır. Bu nedenle devletin bekasını ve kudretini sağlamak adına ölü ruhlara kurban sunmuşlardır. Atalar kültü olarak da adlandırılan bu olay için kutsal mekânlar oluşturmuşlardır. ‘Hešti’ olarak adlandırılan bu mekânlarda ölen krallara ait heykeller bulunurdu. Bu yapıda, kraliyet mensubu ölümler anılır ve yâd edilirdi. Ayrıca bu yapı kompleksine özgü kült personelleri bulunurdu ve Hattuşa dışında buna benzer bir yapının olduğuna dair belge bulunamamıştır. (Sir Gavaz, 2016a: 852)

Ölü gömme adetleri konusunda ise bulunan belgeler neticesinde ölümleri hem yaktıkları hem de gömdükleri anlaşılmıştır (Demirci vd., 2016: 55). “Hitit kralı I. Hattuşili’nin vasiyetnamesinde yer alan “*Uygun bir şekilde bedenimi yıkayın, bağrınıza basın ve toprağa gömün.*” ifadeleri Eski Hitit Dönemi’nde ölümlerin yakılmayıp gömüldüğünü ortaya koymaktadır (Demirci vd., 2016: 55).” Arkeolojik araştırmalar neticesinde Eski Hitit Krallığı Dönemi’nde ölümler gömülüyordu. Fakat bu gelenek daha sonra terk edildi. Kral ve kraliçelerini öldükten sonra yakarak gömmeye başladılar. Bu nedenden dolayı, İmparatorluk dönemine ait kral mezarına rastlanmamaktadır (Kaya, 2017: 343). Ölümler yerleşim alanı dışında bulunan mezarlıklara veya yerleşim yerlerinin içinde yer alan gömütlere defnedilmesi de yaygındı. Örneğin, Boğazköy’de ölümler genelde evlerin içine ya da yakınına gömülüyordu (Macqueen, 2018: 150).

2. İbadetler

Hititlere ait günlük uygulanan rutin ibadetler yoktu. Belirli dönemlerde uygulanan bayram merasimleri, kurban ve dualar ise ibadet kapsamında sayılabilir. Temizlik ise bazı dini ritüelleri yerine getirmeden önce sağlanması gereken bir şarttı. Hititler tapınağa giderken vücutlarını tümüyle yıkarlardı. Bu yüzden tapınakların giriş kısımlarında yıkanma odaları mevcuttu (Bahar, 2015: 269).

“Bir kul efendisinin huzuruna çıktığında o yıkanmış ve temiz elbiseler giymiş olmalıdır; (ancak bu şekilde) ona yiyecek ve içecek sunabilir. Efendisini yedirip içirince, onun keyfi yerine gelecek ve onun isteklerine rıza gösterecektir. Ama eğer o pis ise, (beyi ve tanrı da) onun isteklerine uymayacak ve ona bir el gibi davranacaktır (Ünal, 2016: 103).”

“Tapınak ayinlerine katılan kralların temiz olması gerektiği gibi, günlük ekmek hazırlayanlarda temizlenmeliydi. Bunlar banyo yapmak, temiz elbiseler giymek, saç ve tırnaklarının bakımını yapmak zorundalardı. Tapınaklarda temizliğe verilen bu önem onlara adanan yiyecekler ve içecekler içinde geçerliydi. Tanrı için öncelikle her şeyin en tazesini sunulmalıydı. Tanrılara kirli bir kapla servis yapanlar cezalandırılırdı. Anlaşıldığı üzere, tapınakta görevli olanların önemli yükümlülükleri vardı. Bunların temizliğe önem vermeleri, tanrıların yiyecek ve içeceklerini geciktirmemeleri, onlara sunulan kurbanı kendileri için almamaları, tapınağın güvenliğine özen göstermeleri ve yabancıları tapınaktan uzaklaştırmaları gerekiyordu. Aksi takdirde ölüm cezası bile alabiliyorlardı (Ünsal, 2013: 86).”

Hitit arşivlerinden ele geçen dini metinlerden birisi de dua metinleridir. Halka ait dua bulunmamıştır. Dualar genelde kraliyet ailesine aittir. Ülkenin durumu kötüye gittiğinde, sorunlu zamanlarda dualar aracılığıyla bu durumdan kurtulmak istenmiştir (Demirci vd., 2016: 52). Dualar yalnızca baş rahip kral, kraliçe, yüksek rütbeli memur ve rahiplerin girebildiği tapınaklarda, tapınak içerisinde de tanrı heykelinin bulunduğu kutsal sayılan alanlarda yapılmıştır. Kral, kraliçe ve prenseste dua edebilmekteydi. Duayı dinleyen topluluk ise duanın sonunda “âmin” veya “öyle olsun” diye bağıyordu. Yine dua ederken sol elin baş parmağı yukarı doğru kaldırılıyordu. Ayrıca duaların tanrılara ulaşması için araya aracı tanrı sokuyorlardı.

Örneğin, Puduhepa dualarının Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısına ulaşması için kızları Mezullu ve torunları Zintuhi'den yardım istemiştir (Demirci, 2016: 53- 54).

Hititlerde üç tür dua vardır. Bunlardan ilki bayramlarda yapılan dualardır. Yine bazı özel durumlarda edilen dualarda bu kapsama girer. Örneğin; veba duaları, tanrıya hoş görünmek için yapılan işlemlerden sonra, belirli bir konuda ya da insanı ilgilendiren her alanda istekte bulunmak için yapılan yakarı tarzındaki dualardır. İkincisi, övgülerdir. Burada duacı kendisinin bugüne kadar tanrılar için yaptığı iyiliklerden bahsederek ne kadar dindar biri olduğunu kanıtlamaya çalışır. Tanrılar övülür ve onların yumuşak yürekliliği vurgulanarak tanrıya sığınılır. Örneğin; Puduhepa'nın kocası için ettiği dua buna örnektir: *'İnsanlar arasında şöyle derler: Hamile bir kadının isteklerini tanrılar yerine getirir. Ben de hamile bir kadınum.'* Bir diğer örnek ise, *"Ey Güneş Tanrısı, Efendim, Yargının Gerçek Efendisi, Evrenin Kralı. Toprakları hep sen yönet. Zaferi sadece sen bahşet. Adil olan sadece sensin, sadece sen hep merhametlisin, yardım dualarına sadece sen cevap verirsin."* Tanrının günahkâr olan kişiyi ancak pişman olmuş kişiye şefkatli davranacağı düşünülmüştür (Bryce, 2003: 156). Üçüncüsü ise, pişmanlık dualarıdır. Bu dua, kişinin yapıp pişmanlık duyduğu günahlardan af dilemesidir (Dinçol, 1982: 88).

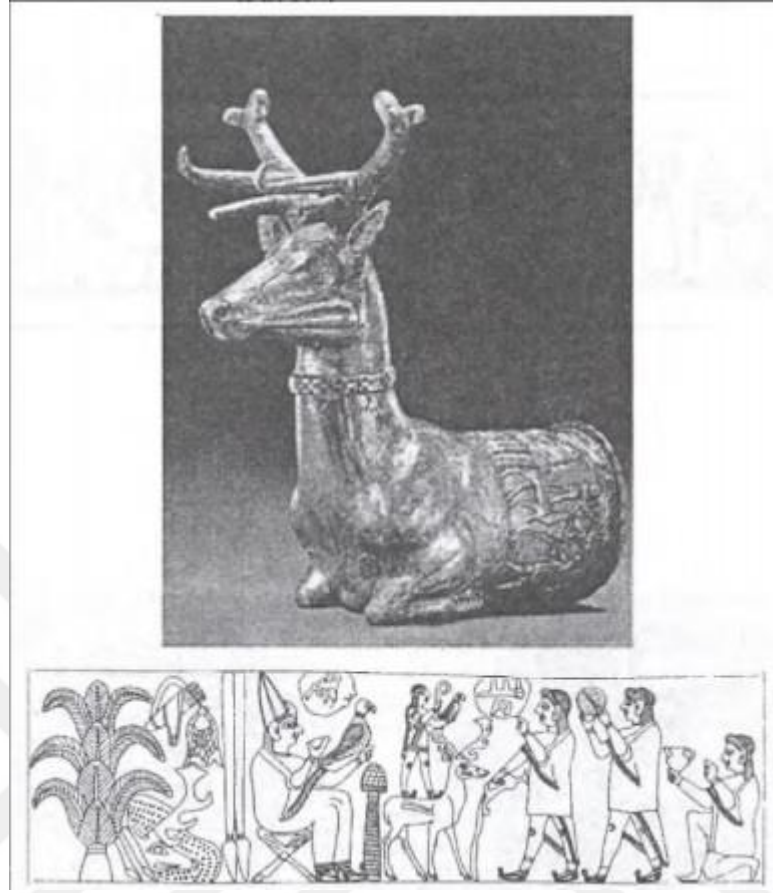

Resim 56: Alacahöyük'te ele geçen kurban hayvanlarını getiren figürün yer aldığı kabartma (Özdemir, 2020)

Kurban ibadeti; Hititler uzun ömür, sağlık, refah, savaşlarda zafer gibi dilek ve isteklerde bulunacakları zaman, tanrılara muhtaç oldukları yiyecekleri ve içecekleri sunarlar. Örneğin; rüyasında tanrıyı gören kraliçeye, Tanrı: ‘Kalbinde yaşattığın kocana bir asırlık ömür veriyorum’ der, kraliçe de ona ‘Eğer kocam yaşarsa sana yağ, bal ve meyve vereceğim’ diye cevap verir.

Yine metinlerde adak kurbanı dışında kefarete kurbanı adeti de görülmüştür. Kefarete kurbanındaki amaç, işlenen bir günaha karşı sunuluyordu. Adak ve kefarete kurbanı fark etmeksizin her çeşit gıda, içki (şarap ve bira), kanlı kurban (sığır, koyun, keçi vb.) tanrıya kurban olarak sunulabiliyordu. Yine insan kurbanı da mevcuttu (Kinal, 1998: 221- 222).

Bayram ritüelleri esnasında da kurban ibadeti gerçekleştirilirdi. Kralın tapınağa gelmesinden sonra baş aşçı mabetteki kutsal yerlere et koyar ve krala içki uzatır. Bunun üzerine kral içki kabına QATAM dai- (elini koyar) yapar. Daha sonra baş aşçı mabetteki kutsal eşyaya içki kurban eder. El koyma (qatam dai) hareketinden sonra kurban eşyasını uzatanın kurban etmesi gelir. El koyan daha yüksek mevkide bulunan kişidir ve bu genelde kraldır. Kral, elini koyduktan sonra kendisi kurban etmemiştir. Qatam dai- hareketindeki maksatta bunu yapan kişinin kurban edene, kurban etme yetkisi vermesidir (Ertem, 2003: 51).

Resim 57: Geyik biçimli gümüş riton (Ertem, 2003: 64)

Tabureye oturmuş olan kral (tanrı veya kral), sağ elinde kadeh, sol elinde yırtıcı bir kuş tutarken elini altara uzatmış ve el koyma hareketini yapmaktadır. Geyiğin üzerinde, bir elinde asa diğerinde kuş tutan ayaktaki Kırların Koruyucu Tanrısı gaga ağızlı testiden içki sunmaktadır (Ertem, 2003: 53).

İbadet esnasında önemli olan bir diğer unsur ise Huvaşi Taşı olarak adlandırılır. Bu taş kült merasimlerinde tanrı heykeliyle beraber kullanılmışlardır. Çeşitli tanrıların bu taşların önüne veya arkasına yerleştirildiği bilinmektedir. Böylece tanrı heykeliyle birlikte bir kompozisyon ortaya çıkıyordu. Bu yüzden açık havada, ormanlık alanlarda külte uygun bir şekilde bu taşlar dikiliyordu. Bu şekilde bir tanrı evi oluşturulmuş oluyordu ve kurban sunuluyordu. Kurban bu taşta kesilirdi (Ertem, 2003: 50).

Resim 58: Huvaşı Taşı (Ertem, 2003: 62).

Hititlere göre işlenen suçlar ve günahlar, tanrıların sinirlenmesine ve insanları cezalandırmasına yol açıyordu. Bu nedenle tanrıların kızacakları olayların öğrenilmesi Hititler için önem arz ediyordu. Doğada meydana gelen birçok felaketin tanrılar tarafından insanlara verilen cezalar olduğu düşünülmüştür (Dinçol, 1982: 89).

3. Kehanet, Fal ve Büyü

Hititler, doğüstü olayları tanrılar tarafından gönderilen istek ve işaretlerin belirtisi olarak görmüş ve yorumlamaya çalışmışlardır. Kehanet olarak adlandırılan bu gözlemler yeterli bulunmamış, tanrıların arzu ve isteklerinin nedenlerini öğrenebilmek için birtakım yöntemler aracılığıyla fala başvurmuşlardır (Dinçol, 1982: 89). Kehanet türleri içerisinde Hititler en çok astrolojiyle ilgili olanları tercih

etmişlerdir. Örneğin; ay ve güneşle ilgili işaretler, Ay ve Güneş Tanrılarının istekleri olarak yorumlanmıştır. Yine bu işaretler genellikle felaketlerin bir işareti olarak kabul edilmiştir. Böyle bir işaret alındığında kraliyet ailesinin başına bir felaket geleceği düşünülerek fala başvurulmuştur. Bazense bu tarz kötülükleri uzaklaştırmak için tören veya ayinler düzenlemişlerdir (Dinçol, 1982: 90).

Hitit falcılığı ilginç ve kendine özgü yanları olan, geleceği önceden öğrenmeye çalışmak, gelecekle ilgili kehanetlerde bulunmaktan çok somut sorulara bir cevap bulmaya yönelikti. Bu sorular, hastalıkların nedenleri, savaş taktikleri vb.dir. Fal metinleri, fal bakma işlemi esnasında yazıldığı için genelde pek anlaşılır yazılmamışlardır. Ayrıca kendine özgü terimlerinin olması, kısaltma veya deyimler kullanılması da bu belgelerin okunması güçleştirmiştir. Fal metinlerinden anlaşıldığına göre, falların uygulanışı aynıdır. İlk olarak falın konusu öğrenilip daha sonra ne tür fal uygulanacağı belirlenir ve fal uygulanıp sonuçları kaydedilir. Eğer sonucu istenilen gibi olmazsa, başka sorularla fala devam edilir (Dinçol, 1982: 90).

Hititlerin uyguladığı en az dört fal çeşidi vardı. Bunlar; et falı, kuş falı, talih falı ve yılan falıdır. Et falı, kurban edilen hayvanın iç organlarına, bilhassa ciğerine bakıp, soruların yanıtını bulmaya çalışmaktı. Kuş falı, kuşların uçuş hareketlerine veya nereye konduklarının gözlemlenerek bir sonuç çıkarmaktı. Talih falı ise, oyun taşlarına bakılarak çıkarım yapmaktır. Yılan falıysa, içi su dolu bir kaba konulan yılanın ya da başka bir hayvanın hareketlerine bakılarak uygulanırdı (Kaya, 2017: 341).

Hititlere göre kötülüklerden korunmanın bir başka yoluysa büyü ve sihirdi (Dinçol, 1982: 91). Hititlerde büyü, amacına göre ak büyü ve kara büyü olarak ayrılıyordu: Kara büyü, kötü ve olumsuz etki bırakan bir büyüydü. Bu yüzden, Eski Hitit Devleti Kralı I. Hattuşili vasiyetnamesinde büyücülere karşı çıkmıştır. Bu endişenin asıl sebebi büyüye ait ritüellerin herkes tarafından uygulanabilir olmasıydı. Bu nedenle kara büyü yapımının denetlenmesi gerektiği düşünülmüştür. Eğer denetim altına alınmazsa ölüme, hatta ülkenin huzur ve gelişimine de engel teşkil edeceğine inanılmıştır (Özeser, 2018: 4). Bu nedenle büyü yapılması kanunlar vasıtasıyla yasaklanmıştı. Buna rağmen yapanlar ise cezalandırılıyordu. Kara büyüye örnek vermek gerekirse, bir yılan öldürülürken başkasının adını söylemek kara büyü olarak kabul edilir. Böylece adı söylenen kişinin ölümü dilenmiş oluyordu (Dinçol,

1982: 91). Başka kişi ve bölgelere yönelik yapılan kara büyü, büyülenmiş olduğu düşünülen kişinin tedavisi için büyüü başka eşyalara aktarmak ve aktarılan bu nesneyi yakarak, kırarak veya nehre atarak imha etmektir. Bunu yapmalarındaki sebep, kötülüğün bu eşyaya geçmiş olduğu fikridir. İmha edilemeyen eşyalar ise, kindar bir kişi tarafından temiz birinin evine veya tarlasına gömüldüğünde kara büyü yapılmış olur (Özeser, 2018: 5).

Büyü ve sihir, kötü niyet beslenerek yapılabildiği gibi, iyi niyetli olarak da yapılabilmekteydi. Bu işlemler yaşlı kadınlar veya fal ve sihir rahibeleri tarafından yapılıyordu. Sihir ayinleri, çeşitli problemlerin çözümü için kullanılabilirdi. Bunlar: cinsel iktidarsızlık, hamile kadınların dinsel yönden arındırılmaları, aile içi kavgalar vb.dir (Dinçol, 1982: 91). Bu büyü, çeşitli sebeplerden dolayı kirlenen kişinin arındırılması ve eski durumuna döndürülmesi için de yapılabiliyordu. Kirliliğin nedenleri çeşitliydi. Bunlar; kara büyü, lanet, kötü söz, kötü dil, cinayet, kirliliğe dokunma, yalan yere yemin etme, bedensel temizliğe dikkat etmeme gibi durumlardı (Reyhan vd., 2015: 99).

Büyüye ihtiyaç duyulan birçok konu olmasından dolayı büyücülerde belirli alanlarda uzmanlaşmışlardı. Örneğin; ordu içinde salgın olduğu zaman Aşhella, sıkıntılı geçen yıllar için Hantitaşşu, aile içinde bireyler arasında yaşanan gerilimler için Maştikka büyü yapıyordu (Reyhan vd., 2015: 99).

Büyü yöntemleri, büyü ritüellerinin sorunsuz gerçekleşebilmesi için birtakım prosedürlere ihtiyaç duyulmuştur. Uzman büyücüler, oluşabilecek problemlere karşı büyüye başlamadan önce el değmemiş mekânları tercih etmişler, kişinin maddi durumuna uygun olan kurbanları ayarlamışlar, büyü için gerekli çeşitli malzemeleri tedarik etmişler, etkinliği yapmak için doğru zamanı beklemişler ve büyüün yöntemini belirlemişlerdir. Bu yöntemler, bağlantı ve aktarma, vekil tayin etme, özdeşleştirme, benzetme, kefalet ödeme, tanrılardan yardım isteme şeklindedir. Bir büyü için birden fazla yöntem kullanılabilirdi (Özeser, 2018: 12).

Bağlantı kurma ve aktarma yöntemi, kişinin üzerindeki kirliliğin kullanılan malzemelere aktarılmasını önlemek ve bedensel kirliliğin kurban sahibinden uzaklaştırılmasını amaçlayan bir yöntemdir. Ritüel esnasında büyü yaptıran kişiden istenen malzemeler ile kişi arasında bağlantı kurularak kişi üzerindeki tüm kötülükler malzemelere aktarılır. Örneğin; çeşitli renklerdeki ipler, büyüü yaptıran kişinin

üzerindeki kötülükleri alması için, kişinin eline, kafasına ve vücuduna bağlanıp, ipler sırasıyla dolanıp, bağlanıp, çekilmiş ve kesilmiştir (Özeser, 2018: 13).

Vekil tayin etme ve özdeşleştirme yöntemi, büyü yapılacak kişinin veya nesnenin yerine başka biri veya nesnenin vekil olarak geçmesi ve tayin edilen bu vekilin gerçek kişi ya da nesneyle özdeşleştirilerek kötülükleri üzerine alarak uzaklaştırması esasına dayanır (Özeser, 2018: 14). Kefaret ödeme yöntemi, yapılan bir hatadan pişman olunması durumunda bedel ödenmesidir (Özeser, 2018: 15).

Kötü ruhlara karşı koruyucu yöntemlerden birisi de boynuzlu hayvanlar olarak görülmüştür. Tarihöncesi dönemlerde insanlar, boynuzlu hayvanların boynuzlarını koruyucu bir ruh ve uğur saymışlardır (Alp, 2009: 38). Örneğin boğa, ilahi dinlerin var olmasından itibaren insanlar tarafından tanrısal bir varlığın temsilcisi olarak görülmüş ve dinsel anlamda bir sembol olmuştur (Kılıç ve Turgut, 2016: 775). Boğa başta olmak üzere bazı hayvanların kafataslarının duvarlara asılmasının nedeni de dinsel anlamda temsil ettiği varlığın, bir bütün olarak o an orada olduğunun varsayılmasıdır (Kılıç vd., 2016: 778). Hititler için boğa ise, baş tanrı Teşup'un en önemli simgelerinden biriydi. Günümüze ulaşmış Hitit eserlerinden birçoğu üzerinde yerini almıştır (Kılıç vd., 2016: 780)

Resim 59: Alacahöyük Kral Mezarı (Özdemir, 2020) ve Hüseyindede A Vazosu Ağız Kısmı (Kılıç vd., 2016: 788)

Tanrıların, insanlara isteklerini bildirme yöntemlerinden bir diğeri de rüyalardı. Tanrı insana rüyasında görünüp istediğini söyler veya kızmış olduğu olayları açıklayabilirdi. Bu duruma örnek olarak III. Hattuşili'nin otobiyografik metninden öğrenildiğine göre, daha küçük bir yaşta rüyasına Tanrıça İştar'ın girmesi ve Puduhepa ile evlenmesini istediğini belirtmiştir (Dinçol, 1982: 90).

“Doğal olarak görülen bu rüyaların yanı sıra, bir tür rüya kehaneti diyebileceğimiz karar rüyaları vardır ki, bunlar Hititçe ‘de temiz uyku terimi ile anlatılan, bizim istihareye yatmak olarak bildiğimiz yöntemdi. Belli bir konuda tanrıdan yanıt almak için, dinsel yönden temizlenerek rüya görmek üzere uykuya yatmaktı. II. Murşili’nin, veba salgınının nedenlerini bulmak için, toplu istihareleri dahi denediğini biliyoruz (Dinçol, 1982: 90).

4. Bayramlar

“Hitit toplumunda tanrıya tapınma yollarının en yaygın, en kapsamlı ve en etkin uygulamaları bayram ritüelleridir (Reyhan vd., 2015: 94).” Hititlere ait tüm bayramlar dini içerikli bayramlardır. Bayramların kutlanması, tanrılara duyulan saygının gösterisidir. Bayram ayinlerinde kralın, tanrıyla bağ kurduğuna ve bu bağ ile krala ve hanedana tanrısal bir koruma sağladığını, aynı zamanda toprağa zenginlik, orduya zafer getirdiği, salgın hastalıklara karşı koruma sağladığına ve belalardan koruduğuna inanılırdı. Bu nedenlerden dolayı da bayramlar aksatmadan kutlanmaya çalışılmıştır. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Hititlerin sahip olduğu bayram sayısı en az 170’tir. Bazıları her yıl bazıları ise, düzenli aralıklarla yılın belirli bir döneminde kutlanıyordu (Kaya, 2017: 338). Bayramlardan bazıları birkaç gün, bazılarıysa haftalarca sürerdi (Reyhan vd., 2015: 94). “Bayram törenleri genellikle birbirine benzer işlemlerin belirli bir sıra içinde yapılmasından meydana gelmektedir. Yine de çeşitli bayramlarda yer alan bazı olaylar ve işlemler, bayramlara farklı özellikler kazandırmaktadır (Dinçol, 1982: 86).”

Hititlerde bayramların çoğunluğu kral ya da kraliyet ailesine mensup olan birinin başkanlığında kutlanmalıydı. Ancak, kralın bulunamadığı durumlarda oluyordu. Bu gibi durumlarda başkent dışında yapılan, yerel dinsel merkezlerinde kutlanan bayramların yönetimini tapınak görevlileri üstleniyordu (Dinçol, 1982: 86).

Hititlere ait bayramlardan en önemlileri bahar aylarında kutlananlardır. Hititlerin hayatında tarım çok önemli bir konumda olduğu için, bu bayramların daha önemli olmasının altında yatan neden aslında tarımsal verimliliği arttırmaktır. İlkbahar ve sonbaharda kutlanan bayramların isimleri şu şekildedir: Antaşşum,

Nuntariyaşha, Kilam, Purulli'dir. Bu bayramlar aynı zamanda kral, kraliçe ve prensin katılımıyla ülke genelinde çeşitli şehirlerin ziyaret edildiği 'mevsimsel kült gezisi bayramlarıdır (Reyhan vd., 2015: 96). Törenler esnasında yapılan önemli dini merkezlerin ziyareti bir tür hac olarak değerlendirilmiştir. Kral ve beraberindeki ziyaretçiler hacı mertebesine ulaşıyorlardı. Bu ziyaret esnasında saray, mabet, tapınak, stel, dikili taş, dağ, bazı şehirlerin yakınlarında bulunan dağlar, bazı şehirlerin önünde bulunan nehirlerde törenler yapılırdı (Falay, 2016: 146).

Antahşum Bayramı (Çiğdem Bayramı): İlkbaharda, kırlarda baharın müjdeleyicisi çiğdem çiçeklerinin açacağı zaman kutlanır (Reyhan vd., 2015: 96).

Resim 60: Çiğdem Çiçeği (Ünal, 2016: 125)

Nuntariyaşha Bayramı: Sonbaharda kralın seferden döneceği zaman kutlanmıştır (Reyhan vd., 2015: 97). 42 gün süren bu bayram Hitit bayramları arasında en uzun olanıdır. Bayramın her günü için başka bir uygulama gerçekleştirilir (Ünal, 2016: 158). “4. gün ise Tahirpa'da geçer. Yolda Hisurla'da ırmağın her iki tarafında da büyük ocaklar vardır. İçlerine odunları yığarlar ve ateşe verirler. İrmağın sağ tarafında Fırtına Tanrısının adamı elinde bir ölçü kabıyla durur ve tuhhuessar ile tütsü yapar. Sol tarafta ise zilipuriyatalla- rahibi durur ve elinde çakıl taşları tutar. Onları sol eliyle saray oğlanına verir, o da gene sol eliyle krala ulaştırır. Kral taşları sol eliyle sallar ve ırmağa fırlatır. Kral yanmakta olan ateşin alevleri içinden geçerek katartik bir ayinle temizlenir. Sonra da tahtirevanına binerek Tahirpa'ya geçer ve büyük oturumu açar (Ünal, 2016: 159).”

Kilam Bayramı: İlkbaharda kutlanan, bol eğlenceli, folkloristik gösterilerle dolu bir bayramdı. Bayramın hangi amaçla kutlandığı belirsiz olmakla birlikte yağmur ve bereketle ilgili olabileceği anlaşılmıştır (Ünal, 2016: 138 -139). Bu

bayram farklı Hitit kentlerinden gelen ve adak getiren kalabalık bir halk topluluğu ile birlikte kutlanıyordu. Getirilen adaklar, bayram için gelen diğer katılımcılara dağıtılırdı (Reyhan vd., 2015:97).

Purulliya Bayramı: “Hattice pur- / wur- yer, topraktan gelir ve tipik bir bereket ve yeni yıl merasimidir (Ünal, 2016: 110).” Diğer bayramların aksine bu bayram dini ayinlerden ziyade, bol müzik, akrobasi, mitolojik ve edebi destan içerir (Ünal, 2016: 113).

Yağmur Bayramı: Hititçe EZEN *hewaš-* / EZEN ZU-UN-NU şeklinde anılmaktadır. Yağmur bayramına ait kült merasimi her yıl Ankuwa kentinde gerçekleştirilmektedir (Sir Gavaz, 2016b: 576). Metinlerde geçen yağmurla ilişkili bir diğer bayram ise Gök Gürlemesi Bayramı’dır. Bayram baharda Fırtına Tanrısı için kutlanıyordu. Bu bayram tarımsal faaliyetlerin yenilenmesini temsil ediyordu. Bayram esnasında uygulana bir ritüel, hububat kaplarının açılmasıydı. Kapların açılışı baharı ve yağmur mevsiminin geldiğini, kapların doldurularak kapatılması ise, sonbaharın gelmesini temsil ediyordu (Sir Gavaz, 2016b: 577- 578).

Yağmurla ilgili diğer bir uygulama ise Yağmur duasıdır. Hitit devrinde Anadolu’da tarım çok önemli bir konumdaydı. Yaz aylarında ise, Anadolu iklimi genelde sıcak ve kurak geçiyordu. Bu nedenle çiftçiler birçok zaman yağmuru beklemek zorunda kalıyorlardı. Yağmur geciktiği takdirde yağmur duasına çıkılıyordu (Ertem, 2003: 49).

Bayrama kral ve kraliçe katılırdı. Oluşturulan tören alayı, başkent Hattuša’dan başlayarak birçok kentten geçerdi. Bu alayın hedefi kutsal kent Nerik’e ulaşmaktı. Nerik’e ulaşıldığı zaman bayram kutlamaları doruk noktasına ulaşırdı (Reyhan vd., 2015: 97). Hitit bayramlarının asıl amacı ülkenin birliğinin sağlanmasıdır. Bir nevi bayramların siyasi fonksiyonları da mevcuttu (Reyhan vd., 2015: 98).

“Genel anlamıyla alındığında, bayramların bolluk ve bereketi, dinsel temizliği sağlamak için, tanrıları memnun edecek dinsel törenler olduğu sonucuna varılabilir; tanrılara yiyecek ve içecek vermek, onlara kurbanlar ve adaklar sunmak, dinin gerektirdiği gündelik işlemlerdir. Bayramlar ise, bunun daha yüksek düzeyde, daha kalabalık bir toplulukla, daha zengin malzeme ile yapılması demektir (Dinçol, 1982: 86).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİT KÜLTÜR VE DİNİNİN GÜNÜMÜZ ANADOLU KÜLTÜRÜ İLE BENZER YANLARI

1. Hitit Kültürünün Günümüz Anadolu Kültürü İle Benzer Yanları

Hattiler, Anadolu'da adı biline ilk topluluktur. Hattiler zamanında, İndo – Avrupalı dil ailesinin mensubu olan bir dil kullanan Hititler, Anadolu'ya yavaş yavaş göç etmiş ve burada ilk kez yüzyıllar boyu devam etmiş olan bir imparatorluk kurmuşlardır. Bu iki topluluk zamanla kültürel olarak birbirlerinin etkilenmişlerdir ve kendilerinden sonra Anadolu'ya gelen toplumları da etkileyerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Toplumların birbirlerini etkilemesi, bu kültür alışverişi 'Kültür Özümlenmesinin' bir parçasıdır. Bu özümlenmeyle birlikte, geçmiş dönemlerde Anadolu'da var olmuş kültürler bir zincirin halkaları gibi nesillerden nesillere aktararak günümüze kadar ulaşmıştır (Ertem, 2003: 39). Biz bu bölümde ise, daha önce tanıtmış olduğumuz Hitit kültürünü ele alarak günümüz Anadolu kültürü ile benzer olan yanlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Hitit devleti, merkezi bir otorite ile yönetilmiştir (Reyhan, Cengiz, 2015: 80). Hititler, geniş bir coğrafyaya uzun süre hâkim olmuşlardır. Bunun mutlak sebebi, ekonomik ve siyasi birikiminin yanı sıra merkezi yapılanması ve dini hoşgörüsüne dayanmaktaydı. Ayrıca teokratik monarşi ile yönetilmiş ve devletin başında Tabarna adında, kral ve devlet işlerinde, kült törenlerinde önemli bir yere sahip olan Tavananna (kraliçe) bulunmaktaydı (Ünsal, 2013: 48). Eski krallık döneminde devlet yönetiminde kralın yanı sıra 'pankuş' adı verilen meclisinde etkisi görülüyordu. "Soylular Meclisi (Yaşlılar Meclisi)" olarak da adlandırılan bu meclisin üyeleri, diğer üyeler tarafından yargılanabilirdi. Yine kral, veliahdı belirlediği zaman, seçilen kişinin meclis onayından da geçmesi gerekiyordu. Eski devlet yönetiminde etkin olan pankuş, yeni devlet döneminde etkisini kaybetmiştir. Böylece bütün yetkiler kralın elinde toplanmıştır (Memiş, 2003: 231).

Hititlerde kral, tabarna veya labarna unvanlarıyla devletin başında yer alıyordu (Bahar, 2015: 254). Kralların asli üç görevi vardı. İlk olarak dini

bayramların takip edilip kutlanması, ikinci baş yargıçlık ve üçüncüsü başkomutanlık görevleriydi (Özbaşaran vd., 2011: 51). Günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti'nin başkanı, Hititlerdeki gibi dini lider veya baş yargıç olmasa da ordunun başkomutanı sayılmaktadır.

Bel Madgalti ise eyaletlerde bulunan valilere verilen isimdi. Valiler geniş yetkilere sahipti (Öztürk, 2013: 34). Her yönüyle olmasa da bugünkü anlamda valiyle benzerlik taşımaktadır. Günümüz valilerinin, Hititler dönemindeki gibi vergi toplama görevi olmasa da o şehrin veya eyaletin en yetkili kişisi olarak devleti temsil etmektedirler.

Bu dönemde, devlet yapılanması içerisindeki bir diğer önemli unsur ise ordudur. Ordu, yaya (piyade) ve arabalı askerler olmak üzere bölümlere ayrılmıştır (Sarıca, 2018: 287). Bugünde ülkemiz ordu kara, deniz ve hava gibi bölümlere ayrılıp eğitimleri bu yönde verilmektedir.

Devlet yapılanması içerisindeki bir diğer önemli konu ise hukuktur. Hukuk'un ana gayesi toplumsal hayatı düzenlemektir. Hitit kanunlarının da öncelikli hedefi bu yöndeydi (Doğan, 2012: 71). Hititlerin yaşadığı dönemin adalet sisteminin nasıl yürüdüğüne dair kesin bir belge bulunmamıştır. Ancak cezalar şahsidir. "Güçlünün zayıfı ezmesine rıza göstermemek, kamunun güvenliği, ekonomik düzeyinin artmasını, barışın, düzenin tesisini temsil etmek, aile saadeti ile doğruluğu oluşturmak eskiçağ hukuk düzeninin sağlamayı taahhüt ettiği kurallar dizisiydi (Karağuz, 2018: 16)." Bu açıdan bakıldığında Hitit kanunlarının da günümüz toplumuna ait kanun ve kurallarında gayesi toplumda huzur ve barışın tesis edilmesi, güvenliğin sağlanması gibi sebeplerdir. Yine günümüzde de cezalar şahsidir.

Hitit hukuku yazılı, sözlü ve istisnai durumlarda başvuru ahlak kurallarından meydana gelmekteydi. İnsancıl bir yapıya sahiptir (Doğan, 2012: 71). Aslında Hititler, halkın yaşadığı hukuk anlayışlarını bir araya toplamış ve yazılı kuralları oluşturmuşlardır. İhtiyaç halinde kanunlara yenileri eklenmiştir. M.Ö. 1500'lerde Telepinuş'un tahta geçmesiyle de kanunlar yazılı hale geçmeye başlamıştır (Özer, 2008: 45).

Hititler, yaşadıkları dönemde Yakındoğu'da bulunan komşularına kıyasla insan haklarına daha saygılıdılar. Onur kırıcı, acımasızca cezalara yer verilmemiştir. Yine savaş zamanlarında düşman askerlerinin cesedine eziyet edilmesi, insan kafataslarından piramit yapılması gibi uygulamaları yapmamışlardır (Akurgal, 2005: 115). Bu yönden bakıldığında Hitit kanunlarının gayesi günümüze benzemektedir. Kanunlar günümüzde de insan onurunu kırıcı nitelikte değildir. Düşman dahi olsa bir insanın cesedini parçalamak vb. davranışlar etik değildir. Eskiçağ 'da hukuk kuralları günümüzdeki hukuk kuralları gibi bölümlere ayrılmamıştır. Din, ahlak, örf kuralları birbirinin içerisine girmiştir (Çakmak, 2018: 217).

1.1. Aile Hukuku

Hititler ataerkil aile yapısına sahipti (Bahar, 2015: 266). Ancak kadınların hakkı da gözetilmiştir. Yine de kadınlar, erkekler ile eşit sayılmamışlardır. Örneğin, zina yalnızca kadınlar için suç sayılmıştır. Suçu işleyen kadının kocası ve kral, kadının ölmesini isterse kadın, suçu işlediği kişi ile birlikte idam ediliyordu (Brandau vd., 2018: 144). Günümüz Anadolu toplumunda da hala ataerkil aile yapısı mevcuttur. Ancak kanunların önünde kadın ve erkek eşit haklara sahiptir. Aile içerisinde erkek daha baskın olmasına karşın geçmiş yıllara nazaran kadının, aile içerisinde söz sahibi olma hakkı artmıştır. Yine zina, belli bir döneme kadar Türkiye Cumhuriyeti yasalarına göre suç sayılmıştır. İslamiyet'e göre ise zina yapan kadın veya erkek her zaman suçlu olarak kabul edilmiş ve şeriatla yönetilen ülkelerde bu suçu işleyenler cezalandırılmışlardır.

Hititler yasalarında evlilik, cinsellik gibi konulara da yer vermişlerdi. Ancak yalnızca olağanüstü durumlardan bahsetmişlerdir. Örneğin, evlilik devam ederken, baldız, kayınvalide, yenge ve üvey anne ile ilişkide bulunmak "korkunç" olarak nitelendirilmiştir (Brandau vd., 2018: 147 – 148). Aile ilişkileri kapsamında günümüzde de bu tarz ilişkiler toplumda kabul görmemektedir. Ancak günümüzde bitmiş bir evlilikten sonra baldız veya yengeyle evlenmek her ne kadar örflerimize göre kabul görmese de İslamiyet'e göre yasaklanmamıştır. Kayınvalide ve üvey anne ile evlenmek, evlilik bitse dahi ne İslamiyet'e göre ne de Medeni Kanun kapsamında

kabul edilmemektedir. Medeni Kanun'da konuyla ilgili madde şu şekilde geçmektedir:

“Madde 129- Aşağıdaki kimseler arasında evlenme yasaktır:

1. Üstsoy ile altsoy arasında; kardeşler arasında amca, dayı, hala ve teyze ile yeğenleri arasında,

2. Kayın hısımlığı meydana getirmiş olan evlilik sona ermiş olsa bile, eşlerden biri ile diğerinin üstsoyu veya altsoyu arasında,

3. Evlât edinen ile evlâtlığın veya bunlardan biri ile diğerinin altsoyu ve eşi arasında (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, 2020).”

Konuya geniş çerçeveden bakıldığında Hititlerde de günümüz Anadolu toplumunda da evlilik sürerken yenge ve baldız ile evlenmek veya ilişkiye girmek kabul görmemiştir. Ancak evlilik bittikten sonra baldız veya yenge ile evlenilebilirdi. Hatta daha önceki zamanda Anadolu'da uygulanan bir gelenek, gelinin kocası öldüğünde hem kadının korunması hem de evlilik sonucunda doğmuş olan çocukların korunması amacıyla kadın, kocasının bekâr olan erkek kardeşiyle evlendirildi.

1.2. Cezalar

Geçmişte de günümüzde de haksızlığa neden olan bir durum gerçekleştiğinde hukuk düzeninin devam etmesi ve bozulan dengenin yeniden sağlanması için yaptırım uygulamak gerekiyordu. Yaptırım uygulamanın amaçlarından birisi de haksızlığa uğramış olan kişilerin mağduriyetlerinin telafi edilmesiydi. Yani zararı veren kişinin tespit edilmesi ve zararın ondan tanzim edilmesidir (Avcı, 2016: 9). Hitit yasalarına göre de birçok suça karşılık tazminat ödenebiliyordu (Reyhan vd., 2015: 89). Örneğin; kimin yaptığı belli olmayan bir cinayet aydınlatılmadığında, kimin mülkünde öldürülmüşse, o mülkün sahibi tanzimi ödemesi gerekiyordu. Eğer üç mil mesafede hiçbir yerleşim yeri yoksa o zaman varislerin tazminat hakkı ortadan kalkıyordu (Avcı, 2016: 13). Günümüzde geçerli olan medeni kanunun kapsamına göre de maddi ve manevi tazminat cezaları bulunmaktadır. İslamiyet'te

ise benzer bir uygulama ‘diyet’ olarak geçmektedir. “Diyet, İslâm hukukunda adam öldürme ve yaralamalarda mağdur tarafa ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal” şeklinde geçmektedir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/diyet>, 2020).

Hitit kanunları genel anlamda çağdaşlarının kanunlarına göre daha yumuşak yapıda bulunsa da bazı durumlarda idam cezasına rastlanmıştır. Bu suçlar; mahkemeye karşı gelmek, akrabalar arası cinsel ilişki, büyü yapmak, hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak, bir kadını dağa kaçırıp tecavüz etmek, kralın vermiş olduğu tarlayı başkasına devretmek ve saray kapısında mızrak çalmaktır (Reyhan vd., 2015: 89).

Bir diğer uygulama ise hür bir kişinin kavga esnasında öldürülmesi üzerine suçlunun, ölen kişinin yerine dört kişi vermesi gerekiyordu. Bir kölenin öldürülmesi üzerine ise iki kişi verilmesi yeterliydi. Kazara işlenen cinayetlerde, ölen hür kişi yerine verilecek kişi sayısı ikiye düşerdi. Bu yöntem genelde varlıklı insanlar tarafından uygulanmıştır. Bu şekilde köle vererek özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Yoksul insanlar ise köle veremeyecekleri için çalışmak zorunda kalıyorlardı (Brandau vd., 2018: 145). Sonuç olarak bir cinayetin kasten veya kazara olup olmadığı önem arz ediyordu. Günümüzde ve İslamiyet’e göre de bir insanın hayatına son vermek cezasız kalmamıştır. Yine günümüz kanunlarına göre Hititlerde olduğu gibi suçlu cezalandırılmadan önce suçun kasten mi, yoksa kazara mı işlendiğine bakılarak suçu işleyen kişinin cezası belirlenmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de adam öldürme suçu şu şekilde geçmektedir: “Ey iman edenler! (Tarafınızdan kasten) öldürülenler hakkında size kısas yazıldı (farz kılındı. Öldüren) hüre hür, köleye köle, kadına kadın (hâkimin hükmü ile kısas olunur. Erkek, kadını öldürmüşse yine aynıdır). Fakat (öldürülenin) kardeşi (velisi veya mirasçılarından biri) tarafından o (katil) şahıs lehine bir şey affedilir (bağışlanır)sa (kısas düşer), o zaman örfü uymak (yani dine ve akla uygun diyet borcunu) ona (öldürülenin velisine) güzellikle ödemek gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifleme ve merhamettir. Kim bundan sonra (kısas ister veya diyet aldıktan sonra yine de katile veya akrabasına) saldırıda bulunursa, onun için pek acıklı bir azap vardır (Bakara, 178) (Feyizli, 2013: 26).”

Eski Hitit döneminde işlenen suçlara karşılık olarak genelde kolektif ceza kesilmesine rağmen bazen suçlunun cezası, mağdura bırakıldığı durumlar Telipinu fermanında görülmüştür. “Kan (cinayet) meselesi şöyledir. Kim kan (döküp cinayet) meselesi şöyledir. Kim kan (döküp cinayet) işlerse, kanın sahibi ne derse (o olur). Eğer ölsün derse ölsün, eğer tazmin etsin derse, tanzim etsin. Kral için (bu konuda söz söyleme yetkisi) yoktur (Karauğuz, 2018: 25).” Bu ceza metodu Telipinu fermanında da bir kural olarak yer almış olmakla birlikte İslam hukukuyla benzerlik göstermektedir. Yukarıdaki ayetten de anlaşılacağı üzere kasten adam öldürmek İslamiyet’te de kısas ile karşılık bulmuştur.

Bir başka uygulama ise başıboş bir hayvanın bulunup, hayvanın bulan kişi tarafından kendi işleri için kullanmasıyla ilgiliydi. Eğer yaşılar heyeti izin verirse kullanabilirdi. Sahibi ortaya çıktığında ise tekrar sahibine iade edilirdi. Bu şekilde hayvanı bulan kişi ceza almazdı (Reyhan vd., 2015: 90). Yani başıboş hayvanın sahibi bulunana kadar himaye altına alınabiliyordu. Benzer bir uygulama İslamiyet’te bulunmaktadır. Sahibi tarafından kaybedilen bir hayvanın başına gelebilecek tehlikelerin önlenmesi amacıyla bulan kişi tarafından hayvan alıkonabiliyordu (<https://islamansiklopedisi.org.tr/lukata>, 2020).

Suç kapsamına alınan bir diğer vaka ise tecavüzdür. Hititlere göre tecavüz, gerçekleştiği mekâna göre suç kapsamına alınmıştır. Eğer dağda gerçekleşmişse suç sayılmıştır. Ancak kadın kendi evinde tecavüze uğramışsa suç sayılmamıştır. Bu durumun sebebi ise kadının dağda yardım isteyebileceği kimseyi bulamayacağı düşüncesidir (Kaya, 2017: 317). Günümüz kanunları ve İslamiyet’e göre de tecavüz suç olarak kabul edilmektedir. Günümüz kanunları ve Hitit kanunlarının ayrıldığı nokta ise, günümüz kanunlarına göre tecavüz her nerede gerçekleşirse gerçekleşsin suç sayılmıştır.

Büyü, Hitit kanunlarında zarar verecek nitelikte olup olmamasına göre ceza hükmünde yer almıştır. Eğer ki kara büyü yapılırsa yapan kişi, kralın mahkemesinde yargılanacaktır. İslam hukukunda da herhangi bir cezai yaptırım uygulanmasa da kötü bir eylem olarak tanımlanmıştır (Karauğuz, 2018: 30). Günümüz hukukunda ise büyü yapmak, büyü bozmak TCK 158/1-a maddesinde yer alan, dini inanç ve

duyguların istismar edilmesi kapsamında dolandırıcılık olarak görülmüştür (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>, 2020).

Hırsızlık, Hitit kanunlarına göre suçu işleyen kişinin hür veya köle olmasına göre verilen ceza değişiyordu. Genelde para cezasına çarptırıyorlardı (Karağuz, 2018: 30). Günümüz kanunları ve İslam hukukuna göre de hırsızlık yapan cezasız bırakılmamıştır. Kur'an-ı Kerim, hırsızlık yapan kişinin cinsiyeti gözetilmeden ellerinin kesilmesini emretmiştir. Ancak bu cezanın uygulanması bazı şartlara bağlanmıştır. Şartların hepsini barındırmadığı takdirde ceza düşmekte ve para cezası uygulanmaktaydı (Karağuz, 2018: 34).

Kundakçılık, Hitit kanunlarına göre suç sayılmış ve zararın maddi olarak karşılanması sağlanmıştır (Atıla, 2018: 176). Maddi olarak karşılanamadığı takdirde kulak ve burunun kesilmesi gibi farklı yöntemlere de başvurulmuştur. İslamiyet'e göre kundakçılık, İslam dininin genel felsefesi olan cana, mala zarar vermenin yasak olmasından kaynaklı olarak suç sayılmıştır. Yine günümüz ceza hukukunda kundakçılık yapan kişi mutlaka ceza almaktadır.

Ceza uygulanması gerektiren, önemli bir diğer konu ise hayvanlara zarar vermedir. Hitit ekonomisi için önem arz ettiği için hayvanlara zarar verilmesi kanunen suç sayılmıştır. Böyle bir suç işlendiğinde ise maddi cezası da ağır oluyordu (Karağuz, 2018: 34). İslam'a göre ise Kur'an-ı Kerim'de birçok kez hayvanlardan bahsedilmekle birlikte, hadislerde de hayvanlara karşı merhametli davranılması, hakaret edilmemesi ve bakımlarına özen gösterilmesine dair pek çok tavsiye bulunmaktadır (Dilek, 2008: 201). Ayrıca hayvanlara yönelik yapılan kötü muamele ve işkence edenleri Hz. Muhammed (sav) uyarılmış ve bazı müeyyideler koyarak engellemeye çalışmıştır (Dilek, 2008: 202). TCK'ya göre hayvanlarla ilgili olarak 2004 yılında 5199 sayılı kanun kapsamında sahipli veya sahipsiz hayvanların ayrımı yapılmaksızın, sağlık ve beden bütünlüğü gibi hakları korumaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Özen İnci, 2019: 14). "Hayvanları Koruma Kanunu'nda hayvanlara yönelik şiddet içeren bazı eylemler de açık bir şekilde yasaklanmıştır. Buna göre hayvanlara kasıtlı olarak kötü davranmak, acımasız ve zalimce işlem yapmak, dövmek, aç ve susuz bırakmak, aşırı soğuğa ve sıcağa maruz bırakmak,

bakımlarını ihmal etmek, fiziksel ve psikolojik acı çektirmek yasaktır. Benzer şekilde hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak ve işkence yapmak da yasaktır (Özen İnci, 2019: 15).” Sonuç olarak Hititlerden günümüze hayvanlara zarar vermek kanunlarla desteklenerek engellenmeye çalışılmıştır.

1.3. Mahkemeler

Hititler döneminde mahkemeler ise üçe ayrılmıştır. Bu mahkemeler, günümüz mahkemeleri gibi farklı türdeki davaların görülmesi için ayrılmıştı. Bunlar; Saray Kapısı, Soylular ve yüksek rütbeli memurların davalarının bakıldığı mahkemeler ve kralın mahkemesiydi. Kralın mahkemesi bir çeşit temyiz mahkemesi görevi görüyordu (Bahar, 2015: 267). Eğer yerel mahkemede dava çözülemezse kralın mahkemesine havale edilirdi (Çakmak, 2018: 257). Bugün modern mahkemelerde de benzer bir durum söz konusudur. Eğer bir dava sonucunun tekrar kontrol edilmesi istenirse kişiye temyiz hakkı tanınmıştır. Hitit mahkemeleri günümüz mahkemeleri gibi halka açıktı ve yargıçtan tarafsız olması beklenirdi. Bu nedenle de hediye kabul edilmezdi. Yine bugün olduğu gibi duruşmaya sanık çağırmak ve sorguya almak normaldi. Tanıkların verdikleri ifadelerde kayıt altına alınmıştır (Brandau vd., 2018: 150). Genel olarak bakıldığında Hitit mahkemeleri çok geç bir dönemde var olsalar da bugünkü modern mahkemeler ile birçok benzerlik göstermektedirler.

2. Hitit Toplumsal Yapısının Genel Özellikleri ve Sosyal Yaşam

2.1. Aile, Kadın ve Çocuk

Bir diğer önemli konuya Hitit aile yapısıdır. Çivi yazılı belgelerde Hitit aile yapısı hakkında çok net bilgiler olmasa da tapınak envanterlerinden yararlanarak bilgi sahibi olunmuştur (Cengiz, 2014: 180). Hititlerde ataerkil aile yapısı mevcuttu. Aile içerisinde baba güçlü bir otorite sahibidir. Hatta kız çocukları evlendirileceği zaman baba direkt ‘kız verme’ yetkisini kendisinde görmekteydi. Yine oğlunu, başka bir ailenin oğlunu öldürdüğü zaman o aileye ‘oğul’ olarak verebiliyordu. Ancak kadınlar, kocalarına ait bir mülkiyet olarak görülmemiştir. Ayrıca kadın da kızının kiminle evleneceği konusunda söz sahibi olmuştur (Macqueen, 2018: 82).

Günümüzde de baba, anneye nazaran aile içerisinde daha otoriter konumda yer almaya devam etmektedir. Yine çocukları üzerindeki söz hakkı Hititlerde olduğu kadar başka aileye ‘oğul’ verecek derece de olmasa da bir baba kendisini çocukları üzerinde söz hakkına sahip olduğunu düşünür. ‘Kız verme’ anlayışı ise günümüzde hala süregelmektedir. Yine bu konuda annede söz sahibidir.

Bir diğer konuya çocuğu olmayan bir adamın karısı, toplum içerisinde kocasının zürriyetini kanıtlamak için ona cariye bulması gerekiyordu (Çakmak, 2018: 234). Benzer bir uygulama yakın geçmişte Anadolu toplumunda da vardı. Özellikle böyle bir durumda ilk olarak kusur kadında aranır. Hatta bir dönemin filmi olan Fatma Girik’in rol aldığı 1974 yapımı ‘Kuma’ adlı filme de bu konu yansımıştır.

Ev içerisinde sorumluluk ise eşler arasında eşit miktarda paylaşılıyordu. Kadın, ev ekonomisini yürütmek, düğün ve bayram törenleri, evdeki kişilerin yeme içmesi gibi sorumlulukları üstlenip, evin içerisindeki düzenden sorumluyken erkek ev dışındaki alanlardan sorumluydu (Çolpan, 2008: 72). Bu yönden bakıldığında yine Hititlerin aile içerisindeki görev dağılımı Anadolu kültürüyle benzerlik gösterir. Fakat son yıllarda kadının çalışma hayatına daha fazla dâhil olmasıyla birlikte erkeğin de ev içerisinde aldığı sorumluluk artmaya başlamıştır.

Erkek egemen toplum yapısından kaynaklı uygulanan bir diğer adet ise ‘levirat’ olarak adlandırılır. Levirat, kocası ölen bir kadının toplum içerisinde korunma ve kendi başına var olamayacağı düşüncesine bağlı olarak kayını ile evlendirilmesidir. Bu şekilde kadın ve varsa çocuğu güvence altına alınıyordu (Sevinç, 2008: 29). Anadolu’da tamamen aynı mantıkla hareket edilerek birçok kadın bu uygulamaya maruz kalmıştır. Hatta benim aile büyüklerimden, annemin ananesi de yıllar önce aynı uygulamaya maruz kalmış kadınlardan birisidir.

Yine aile içerisindeki ensest ilişkiler Hitit toplumunda kabul görmüyordu. Hatta bu tür ilişki kuran kişiler cezalandırılmışlardır (Reyhan vd., 2016: 9). Günümüzde bu tarz ilişkiler hala toplumda kabul görmemektedir. Türk Medeni Kanun’unun 129/1. maddesine göre de kişinin üst ve alt soyu arasından; kardeşleri,

amcası, dayısı, halası, teyzesi ve yeğenleriyle evlenmesi yasaklanmıştır (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, 2020).

Hititler aile içerisinde iletişime ve bağa da önem vermişlerdir. Aile içerisinde yaşanan küslükler, dargınlıklar kabul görmemiş ve düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda küslüğün sonlanması ve kişilerin arınması için büyücülerden yardım alınmıştır. Uygulanan ritüel yardımıyla, yeniden aile içerisindeki birlik ve bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır (Reyhan vd., 2016: 16). Günümüzde ise dini bayramlar bunun için kaçırılmaz bir fırsat olarak görülmüş ve hem aile içerisindeki birliğin tekrar sağlanması hem de tüm küslerin barıştırılması ve dargınlıkların son bulması için din dayanak olarak görülmüştür.

Hititlerde çocuk, dünyaya gelmeden önce birey olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle gebe bir kadının, kasıtlı olarak çocuğunu düşürmeye çalışması suç olarak kabul edilmiştir. Cezanın ağırlığı ise çocuğun kaç aylık olduğuna bağlı olarak değişiyordu (Reyhan vd., 2016: 8). Yine İslamiyet'e göre çocuk doğmadan birey olarak kabul görmüş ve çocuğun canına, ortada bir neden yokken son verilmesi 'günah' olarak görülmektedir. Kanunlara göreyse belli bir aya kadar çocuk aldırma yasaklanmamış ve herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır.

Hititler, çocukların eğitimini de önemsenmiş ve bunun için gerekli bütçeyi ayırmışlardır (Reyhan vd., 2016: 8). Yine günümüzde de çocuk eğitimi önemsenmiş ve bunun için gerekli olan bakanlık ve kurumlar mevcuttur.

Her dönemde olduğu gibi çocukların en keyif aldığı aktive oyun oynamaktır. Bu nedenle günümüzde olduğu gibi Hitit döneminde de çocuk oyunları mevcuttu ve Kargamış'ta da konuyla alakalı kabartmalara ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra oynanan oyuna dair somut verilerde ele geçmiştir. Hitit döneminde oynanan çocuk oyunlarından birisi Aşık Oyunuydu. Yapılan kazılarda bunu destekler nitelikte pek çok aşık (kemik) bulunmuştur. Bu oyun Anadolu'da oynanan en eski oyundu. Bugün Anadolu'da köylerde çocuklar hala bu oyunu oynamaya devam ediyorlar (Ertem, 2003: 55). Aşık oyunuyla ilgili Trt Arşiv'e ait Youtube kanalında örnek teşkil eden bir video bulunmaktadır.

Resim 61: Hitit dönemi aşık oyunu oynayan çocuklar (Ertem, 2003: 66), günümüz Aşık oyunu oynayan çocuklar (<https://www.youtube.com/watch?v=m4HkBQnrxs>, 2020)

2.2. Kız İsteme

III. Hattuşili'nin otobiyografisinde geçen “Tanrının emriyle, Rahip Bentipsarri'nin kızı Puduhepa'yı zevceliğe aldım (Ertem, 2003: 48).” ifadesi bugün hala kız isteme merasimlerinde kullanılmaya devam etmektedir. Hititlerde olduğu gibi, günümüzde de erkek tarafı, kız tarafına “Allah'ın emri peygamberin kavliyle kızımızı oğlumuz istiyoruz” şeklinde bir ifade kullanır.

2.3. Söz, Nişan ve Beşik Kertmesi

Aile kurmanın ilk adımını Hititler için ‘söz’ le başlamaktadır. Söz, evlenecek kişilerin birbirlerine karşı verdikleri evlilik vaadidir (Yıldız, 2006: 22). Günümüzde de evlilik için atılan ilk adım sözdür. Sözden sonraki adım ise nişandı. Hititlerde nişanın iki versiyonu vardı. Birincisi evlenmek üzere verilen söz yani ‘taranza’, diğeri ise bağlanmış anlamındaki ‘hamenkanza’ idi. Taranza henüz yaşı küçük olan çocukların ilerde evleneceği yönünde söz verilmesi sonucunda nişanlı sayılmalarıydı (Balkan, 1987: 425). Bunun günümüz Anadolu’sunda karşılığı ise beşik kertmesidir. Hamenkanza ise yaşları evlenmeye müsait gençler arasında yapılır. Günümüzde

benzer bir nişan âdeti evlenmeden önce gençler arasında uygulanmaya devam etmektedir.

Hititler döneminde yapılan bu nişan, kız istediği takdirde anne ve babasına sormaksızın iptal edilebilirdi. Bu durumda nişan hediyeleri erkek tarafına iade ediliyordu (Şimşek, 2019: 124). Günümüzde de yalnızca kızın veya erkeğin isteğine bağlı olarak nişandan vazgeçilebiliyordu. Hediyelerle ilgili olarak ise; “Yeni Türk Medenî Kanunu’nun ilgili 122. maddesinde ise şöyle denilir: Nişanlılık evlenme dışındaki bir sebeple sona ererse, nişanlıların birbirlerine veya ana ve babanın ya da onlar gibi davrananların, diğer nişanlıya vermiş oldukları alışılmışın dışındaki hediyeler verenler tarafından geri istenilebilir. Hediye aynen veya mislen geri verilemiyorsa, sebepsiz zenginleşme hükümleri uygulanır. Burada dikkat edilmesi gereken “alışılmışın dışındaki” ibaresidir. Kanunu’nun metninden “alışılmış” hediyelerin geri verilmeyebileceği anlaşılmaktadır. Buna göre, bunların neler olduğunun da mahallî örf ve âdetlere göre tespit edilebileceği söylenebilir (Has, 2006: 122).” Kanun maddesinden de anlaşılacağı üzere Hititlerde olduğu gibi hediyelerin tamamı iade edilmese de duruma göre iadesi yapılan hediyeler mevcuttur.

2.4. Başlık Parası ve Evlilik

Hititlerde evlilik süreci günümüzde olduğu gibi erkeğin talebi üzerine başlamaktaydı (Kaya, 2017: 315). İslamiyet, uygun bir talip olduğu takdirde, kız babasının da erkeğe talip olacağı yönünde bir örnek barındırır da toplum içerisinde bu çok kabul görmemiştir ve genelde erkekler, kızlara talip olmaktadır.

Hititlerde erkeğin, kızın ailesine kuşata vermesiyle evlilik yolunda ilk adımlar atılmış oluyordu (Kaya, 2017: 315). Bunun günümüz karşılığı ise, başlık parasıdır. Şu an Anadolu’da bu uygulama birçok bölgede terk edilmiş olsa da bazı yörelerde hala devam etmektedir.

Nişan aşaması geçildikten sonra, gelin adayı evliliğini güvence altına almak için iwaru (çeyiz) hazırlamaya başlıyordu (Kaya, 2017: 315). Yine günümüzde

evlenmeden önce kız veya erkekler için çeyiz hazırlanır. Hatta küçük yaşta olsalar dahi çocuğu olan kadınlar, çeyiz hazırlamaya erkenden başlarlar.

Evlendikten sonra Hititli gençler ayrı bir eve çıkabiliyorlardı. Bazense gelin, damadın evine taşınır veya nadirde olsa damat gelinin evine taşınırdı (Kaya, 2017: 315). Günümüzde yeni evlenen çiftler genelde kendi evlerine çıkarlar. Ancak bazen, genelde ekonomik nedenlerden kaynaklı olarak kız, damadın ailesinin evine taşınır. Aksi durumlarda söz konusudur. Bu durum, Hitit toplumunda 'antiyant', günümüzde ise 'iç güveylik' olarak adlandırılır.

Hitit toplumunda evlilikle alakalı genel kanı, adamın 'kadını alması' yönündeydi (Macqueen, 2018: 83). Bugün hala evliliklere bu şekilde bakılmaktadır. Evlenecek olan kız ve erkek de ailelerinin yanından ayrılıp başka bir yuva kursalar da düğünde 'kız alma' âdeti devam etmekte ve erkek tarafı akrabalarıyla birlikte, büyük bir coşku içerisinde kızın evine giderek 'kız alma' törenini gerçekleştirmektedir.

Hititlerde evlenmek, eş ve çocuk sahibi olmak bir başarı olarak görülürdü ve tanrılara şükretme sebebiydi (Hoffner, 2003: 106). Yine günümüzde de belli bir yaşa gelen gençler için evlenmek ilk sırada yer alır ve çevrelerindeki büyükler ve toplum daima gençlerden bu vazifeyi yerine getirmelerini beklerler.

Hititli erkekler kraliyet ailesinden olsalar dahi eşlerine sevgilerini ifade etmekten çekinmişlerdir (Hoffner, 2003: 106). Yine benzer bir durum günümüzde pek kalmasa da bir dönem Anadolu'da mevcuttu. Büyüklerin yanında kişinin çocuğuna veya eşine karşı sevgi gösterisinde bulunması 'ayıp' olarak görülürdü. Hatta büyükler tarafından sıkça zikredilen 'Çocuk seversen beşikte, kadın seversen döşekte.' atasözü bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Hititlere ait evlilikle alakalı ilk sahnenin yer aldığı Bitik vazosunda, erkeğin yüz görünümü esnasında duvağını açması ve içki sunması tasvir edilmiştir (Akurgal, 2005: 132). Günümüzde de düğün sonrasında damadın duvağı açması özel bir an olarak kabul edilmiş ve 'yüz görümlüğü' anında geline hediye takdim edilmektedir.

Hititler için de bu anın özel bir an olduğu tasvirlerle yansımından da anlaşılmaktadır.

2.5. Boşanma

Hitit döneminde de günümüzde olduğu gibi yürümeyen evlilikler boşanmayla sonuçlanabiliyordu. Kadın ve erkeğin anlaşamadığı durumlarda, mallar eşit iki parçaya ayrılıyor ve çocuklardan yalnızca biri kadınla kalırken, geri kalanı erkekle birlikte kalıyordu. Bu, kadın ve erkeğin birlikte yaşamak için birbirlerine söz verdikleri geleneksel evliliklerde uygulanıyordu. Her iki tarafında özgür kişilerden oluştuğu resmi evliliklerde kuşata ve çeyizde göz önünde bulundurulur (Şimşek, 2019: 132 – 133). Evlendikten sonra alınan mallar ise eşit olarak paylaşılır (Şahin vd., 2015: 152). Günümüz kanunlarında da benzer bir uygulama görülür. Evlenmeden önce sahip olunan mallar kimin üzerine kayıtlı ise onda kalırken, evlendikten sonra edinilmiş mallar eşit olarak paylaşılır (Aktaran: Avukat Melike Sayar).

2.6. Miras

Hitit dönemi miras paylaşımı ise kadın ve erkek arasında eşit paylaşılmıyordu. Ancak erkek evladın seçilip seçilmediği de bilinmiyordu. Ancak Telepinu Fermanı'nın da kraliyet ailesi arasında yapılan miras dağılımına bakıldığında, erkeklere öncülük tanındığı görülmüştür (Çakmak, 2018: 235). Günümüz kanunlarında bu şekilde bir ayırım söz konusu olmasa da mahkemeye taşınmayan miras paylaşımalarında hala erkeğe öncülük tanınan dağılımlar yapılmaya devam etmektedir.

Bir başka kanun maddesinde, birlikte yaşayan karı kocadan, erkeğin ölmesiyle birlikte kadının, mirastan payını alabileceği yönündeydi. Ancak mirası ne kadarını alabileceği yönünde bilgi yoktur. Çocuklarının olup olmadığı hakkında da bilgi bulunamamıştır (Kılıç, 2014: 176). Yine günümüzde de benzer bir uygulama söz konusudur. Kadın, kocasının ölümü ardından her şekilde mirastan payını alır. Çocukları olması durumunda miras, kadın ve çocukları arasında pay edilir. Eğer,

çocuğu yoksa miras, kocasının anne ve babasıyla belirli oranda paylaşılmak zorundadır (Aktaran: Avukat Melike Sayar).

2.7. Evlatlık Alma (Adoption)

Hitit döneminde var olan bir diğere uygulama adoption yani ‘evlatlık alma’dır. Bir çocuk, evlatlık verildiği zaman çocuğun üzerindeki baba, anne ve kardeşlik hakları başkalarına devrediliyordu. Çocuğun evlatlık verilmesinin nedenlerinden birisi karşılığında ücret almaktı (Şimşek, 2019: 176). Yine devlet kademeleri için, küçük yaşta kabiliyetli görülen çocukların evlatlık alınarak ilerde devletin önemli kademelerinde güvenilir yöneticiler olmaları yönünde yetiştirilmesi amaçlanmıştı (Kılıç, 2014: 171 – 172). Günümüzde de evlatlık uygulaması vardır. Ancak güdülen gaye Hitit döneminden farklıdır. Bugün evlatlık alma, genelde çocuğu olmayan aileler tarafından, kimsesiz olan çocukların sorumluluğunun üstlenilmesinden oluşuyordu. Ayrıca az da olsa ekonomik kaygılardan dolayı yeni doğan çocuğunun bakımını üstlenemeyeceğini düşünen aileler, çocuğunu parayla veya ücretsiz olarak başkasına evlatlık olarak da vermektedir.

2.8. Yazı, Dil ve Edebiyat

Hititler hiyeroglif ve çivi yazısı kullanmışlardır. Başkentte bulunan yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, başkentte Hititçe kullanılmış ancak siyasi metinlerde dönemin dili olan Akadça’yı kullanılmıştır (Kınal, 1998: 173). Ayrıca yeni devlet zamanında yapılan anlaşmalarda daha çok muhtevalı eserler meydana getirilmiştir. Bu türe ait en güzel örnek Güneş tanrısına yazılan kasidelerdir. Bu kasidelerde bütün varlığıyla tanrıya bağlanmış dindar kişinin ruhsal yönden huzura erdiği hissedilir. Öyle ki Şark’a ait ezeli mistik felsefenin köklerini bu ilahilerden aldığı düşünülmüştür (Memiş, 2013: 265).

Hititler kendilerinden önce yaşamış olan veya hâkimiyet altına aldıkları yeni ve yabancı tanrıları da kendi panteonlarına dâhil ediyorlardı. Panteonlarına dâhil ettikleri bu yeni tanrılara ibadetleri sırasında, o topluluğun diliyle sesleniyorlardı (Kınal, 1998: 170). Günümüzde ise Anadolu’da yaşayan insanların büyük bir

çoğunluğu İslamiyet'e inanmaktadır. Müslümanlar ibadetleri esnasında ise, kendi dilleri yerine Kur'an-ı Kerim'in dili olan Arapçayı kullanmaktadırlar.

Hitit edebiyatı, Mezopotamya edebiyatından etkilenmiştir. Özellikle yeni devlet zamanında birçok dini içerikli metin oluşturulmuştur (Memiş, 2003: 265). Hititlere ait Hatti, Hurri ve Mezopotamya kökenli mitolojiler vardır (Özbaşaran vd., 2011: 55). Bunlar arasından Hurri kökenli olan, Avcı Keşiş ve Appu olarak adlandırılan hikâyeye, iyi ve kötünün hikâyesidir. Hikâyeye göre, Appu adındaki her şeye sahip olan bir adamın yalnızca çocuğu olmuyormuş. Bunun üzerine Appu tanrılarının sunağına gidip, neden bu şekilde cezalandırıldığını sormuş ve evine gitmiş. Karısı ise, her zamanki gibi hizmetçilerin yanında kocasının çocuğu olmadığını vurgulayıp küçümsemiş. Bunun üzerine Appu, dayanamayıp bir kuzuyu kurban ederek Güneş tanrısına çocuğu olması için yakarmış. Güneş tanrısı ona içkisini içip eve gitmesini ve tanrılarının ona çocuk vereceğini söylemiş. Bunun üzerine Appu'nun erkek çocuğu olmuş ve ismini 'Fena' koymuş, daha sonra bir oğlu daha olmuş onun adını da 'İyi' koymuş. İki çocuk, erişkin oldukları zaman malları bölüşürürken Fena, iyi olan malları kendisi için ayırıp kötü olanları kardeşine ayırıyormuş. Bunları Güneş tanrısı da görüyormuş... hikayenin devamına ulaşılammış olsa da (Kınal, 1998: 180), Fena ve İyi'nin hikayesi bize iyiliği ve kötülüğü temsil eden Habil ve Kabil kıssasını hatırlatmıştır. Habil ve Kabil iki kardeşdir. Habil iyiliğin, Kabil ise kötülüğün temsilcisiydi. Çünkü aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucunda Kabil, kardeşi Habil'i öldürmüştür.

Hitit edebiyatı için önem arz eden bir diğer eser ise, Zalpa Kenti Öyküsüydü. Hikâye Hititlerin Anadolu'ya geldikleri evre hakkında bilgiler içerir. Kaneşli kraliçe doğurmuş olduğu 30 erkek çocuğunu 'ben ne biçim bir şey doğurdum' diyerek, çocukları sepetlere koyarak nehre bırakmıştır. Nehir, çocukları Zalpuva ülkesine kadar sürüklemiş ve tanrılar buradan çocukları alıp büyütmüşlerdir (Reyhan vd., 2015: 103). Bu hikâye bize Hz. Musa'nın kıssasını anımsatmıştır. Hz. Musa, İsrailoğulları'nın ağır baskı altında tutulduğu ve erkek çocuklarının nehre atılarak öldürüldüğü sıkıntılı bir dönemde dünyaya gelmiştir. Annesi oğlunun öldürülmesini engellemek için üç ay boyunca onu saklamıştı. Daha sonra da sazdan bir sepete koyup nehre bırakmıştır. Firavun'un kızı ise o esnada nehirde yıkanıyordu ve Hz.

Musa'yı nehirde bulup, Firavun'un sarayına aldı ve Hz. Musa'nın böylesi zorlu bir dönemde Firavun'un sarayında büyümesine vesile olmuştu (<https://islamansiklopedisi.org.tr/musa--peygamber>, 2020).

Yazı ve dille alakalı bir diğer durum ise coğrafi yer adlarıdır. Hititlerden günümüz Anadolu'suna kadar kullanılmış birçok yer adı bulunmaktadır. Bu yer adları küçük ses değişikliklerine uğrayarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Bu durum şu şekilde gerçekleşmiştir. Bir bölgeye yeni gelen kavim yerleştiği yere, kendisinden önce orada yaşamış olan kavmin vermiş olduğu adı kullanmaya devam etmiştir. Eğer daha önceden o bölgeye verilmiş bir isim yok ise, bölgeye ilk kez yerleşen kavim yeni bir isim verir ve geleceğe intikal ederdi. Yer adlarının günümüze ulaşmasına en büyük katkıyı sağlayanlar ise Roma ve Yunan Kolonileridir. Onlar vasıtasıyla yer adları geç dönemlere kadar ulaşmıştır. Bu yer adlarından bazıları şu şekildedir:

Adana, Hit. Adaniia

Amuk Ovası, Amq

Çankırı, Hitit metinlerinde genelde Hanhana, Gangra

Dazmana Köyü (Tokat), Hit. Tahazzimuna

Halep, Halpa

Hatay, Hattena (Geç Hitit Beylikleri Dönemi)

Harput, Hit. Harputas

Konya, Hit. Kauana

Malatya, Hit. Maltiia

Maraş, Hit. Marassa

Niğde, Hit. Nahita

Nenezi Kasabası (Nevşehir'de), Hit. Nenassa

Perge (Antalya'da), Hit. Parha

Pertek (Tunceli'de), Hit. Pittiarik

Sakarya Nehri, Hit. Sehiria

Sinop, Hit. Sinuua

Tarsus (Mersin'de), Hit. Tarsa

Truva, Hit. Taruisa

Zile (Tokat'ta), Hit. Anzilia (Ertem, 2003: 41- 42- 43).

3. Hitit Sanatı

Hitit sanatı çağdaşlarının sahip olduğu güzellik algısına ulaşamamış olsa da kaya kabartmaları ve kabartmalı çanak çömlek yapımında kendilerine has güzellik algısı sergilemişlerdir. Ayrıca kabartmalı sanat dışında hayvan şekilli rytonlar dinle alakalı ritüellerde kullanılmış ve Hitit sanatı açısından önem arz etmiştir (Bahar, 2015: 271).

Bir stelde karşılıklı oturmuş iki kadına ait ölü yemeği sahnesi betimlenmiştir. Başları ve ayakları profilden, bedenleri ise cepheden, belden aşağıları ise dörtte üç oranında profilden betimlenmiştir. Ayak kısmında ayrıntılı olarak ucu sivri ayakkabılar gösterilmiştir (Darga, 1992: 309). Günümüz kültürünün önemli bir parçası olan Karagöz karakterinin ayaklarında da uçları hafif yukarıya kalkık çarık diyebileceğimiz ayakkabı vardır. Hitit tanrılarının ayakkabıları da bu çarığı andırmaktadır (Ertem, 2003: 54).

Resim 62: Gaziantep Kargamış'ta ele geçen uçları yukarı kalkık ayakkabılar (Özdemir, 2020) ve günümüzde Gaziantep-Kahramanmaraş yöresinde kullanılmaya devam eden çarıklar (Ekmen, 2012-2013: 66)

3.1. Çanak – Çömlek

Hitit döneminde Anadolu'da ortak bir çanak çömlek kültürü yoktu. Bölgelere göre farklılık gösteriyordu. Hititlerin ürettiği çanak ve çömlekler ise, genelde Orta Anadolu'da yaygındı (Bahar, 2015: 272). Hititler değişik formlarda çanak çömlek üretmişlerdir. Bazıları ise günümüzde kullanılan kap formlarını çağrıştırmaktadır. Bunlar şu şekildedir: Fincan ve Maşrapalar, Hitit döneminde, 10 cm boyutlarında silindirik gövdeli ve yuvarlak kenarlıdır (Eker, 2009: 18). Günümüzde ise değişik desen ve boyutlarda fincanlar mevcuttur.

Resim 63: Hitit dönemi (Eker, 2009: 61) ve günümüze ait fincan örneği (Özdemir, 2020)

Tencereler, ağız kısımları yuvarlak, gövde kısımları küresel olan kapların dip kısmı ise, yuvarlak ve omuz kısmında karşılıklı iki adet kulp bulunmaktaydı (Eker, 2009: 19). Günümüzde kullanılan tencereleri yine küresel formda olmakla birlikte dip kısımları düzdür. Her iki dönemde de tencerelerin her iki yerinde tutmak için kulp bulunuyordu.

Resim 64: Hitit dönemine ait olan (Eker, 2009: 62) ve günümüzde kullanılan tencere formu (Özdemir, 2020)

Yonca ağızlı testi, Hitit döneminde gövde kısmında tek kulp bulunurdu, ağızları kısımları ise yonca biçimindeydi (Eker, 2009: 20). Günümüzde üretilen testi formuyla büyük benzerlik taşıyan Hitit testilerinin, ağız kısmının yonca biçiminde olması ise, muhtemelen sıvının dökülmeden daha rahat akmasını sağlamak içindi.

Resim 65: Hitit dönemine ait testi (Eker, 2009: 63) ve günümüze ait testi örnekleri (Sevim, 2019: 188)

Çaydanlıklar, basık gövdeli, kuplu, akıtacağı olan, boyunlu veya boyunsuz kaplardı (Eker, 2009: 21). Günümüz versiyonlarıyla neredeyse aynı şekle sahiptiler.

Resim 66: Hitit dönemine ait çaydanlık formu (Eker, 2009: 21) ve günümüze ait çaydanlık formu (Özdemir, 2020)

3.2. Temizlik Gereçleri

Banyo kaplarının dip kısımları yuvarlak, gövde kısımları ise dikdörtgene şeklinde, kalın ağız kenarına sahip banyo kaplarının içerisinde oturmak için yerde vardı (Eker, 2009: 23). Günümüzde hala kullanılan banyo kapları, bugün 'küvet' olarak adlandırılmış ve insanlar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Farklı boyut ve modelleri bulunan modern banyo kaplarının da içerisinde oturmak için yer bulunan modelleri vardır.

Resim 67: Hitit dönemine ait banyo kabı örneği (Eker, 2009: 67) ve modern banyo kabına ait örnek (Özdemir, 2020)

3.3. Ocaklar

Maltız, ayaklı, taşınabilir ocaktır. Kaba ve ağırdır. Genelde Hititlere ait mutfakların birçoğunda bu ocağa rastlanır (Eker, 2009: 24). Yine günümüzde, yapıldığı hammaddesi, şekli değişse de taşınabilir nitelikte ayaklı ocaklar kullanılmaya devam etmektedir. Ancak günümüz versiyonları genellikle açık havada piknik, kamp vs. esnasında daha çok kullanılır.

Resim 68: Hitit dönemine ait maltız (Özgüç, 2005: 71) ve günümüz versiyonu taşınabilir nitelikteki ocak örneği (Özdemir, 2020)

3.4. Takı

Takı, çağlar boyunca süs eşyası olarak kullanılmıştır. Bazen sevginin göstergesi, bazense bildirim aracı olmuşlardır (Özüdoğru, 1994: 127). Bu doğrultuda gliptik (kazıma) sanatıyla yapılmış yüzükler Hitit dönemine ait değerli madenlerdendir. Bu yüzüklerde orta kısımda mühür alanı bulunur ve bezekli çemberle sınırlandırılır. Bezek olarak ise; örgü bantları, zikzak çelenk, üçgen dizileri, örgü bantları kullanılabilirdi (Mandacı, 2016: 3195). O dönemde bu yüzükler muhtemelen hem süs hem de aitlik bildirmesi için kullanılıyordu (İmza yerine kullanma vb.). Günümüzde mühür yüzükler yalnızca süs amaçlı kullanılmaktadır. Yüzük dışında mühür, resmî kurumlar adına güvenliği sağlamak amacıyla

kullanılmaya devam etmektedir. Örneğin, bir kurumdan alınan belgeye mühür basılması, belgenin doğruluğuna inanılmasını kolaylaştırmaktadır.

Resim 69: Hitit dönemine ait mühür yüzük (Mandacı, 2016: 3208) ve günümüz versiyonu (Özdemir, 2020)

Resim 70: Günümüzde kullanılan kurumlara ait mühür örneği (Özdemir, 2020)

2007 yılında Alacahöyük'te Hititlere ait mücevher atölyesi bulunmuştur. Bu atölyede altın, gümüş ve tunç eserler üretildiği tespit edilmiştir. Hitit metinlerinde kadınların ayaklarına taktıkları bileziklerden bahsedilmiştir. Bu bileziklere

günümüzde ‘halhal’ olarak adlandırılmıştır. Anadolu’da hala özellikle güneydoğu bölgelerinde halhallar kullanılmaktadır. Bunların üzerlerine ses çıkarması için çingirak ya da pul eklendiği de görülür (Mandacı, 2016: 3197).

Resim 71: Hitit dönemine ait hallal örneği (Ertem, 2003: 54) ve günümüze ait halhal örneği (Özdemir, 2020)

Bir diğer takı ise kolyelerdi. Afyon Yanarlar ’da açığa çıkarılan Hitit mezarlarında ele geçmiş gerdanlıkların birçoğu fayans, cam, dağ kristalinden yapılmıştır. Yine Asur Ticaret Kolonileri Çağında altın, gümüş, taş boncuklardan yapılmış kolyelere rastlanmıştır. Bu boncuklar ölen kadınlar için mezar hediyesi olarak bırakılmıştır (Mandacı, 2016: 3197). Yine günümüzde de değerli madenlerden veya boncuk, ip vb. malzemelerden yapılmış kolyeler hem kadınlar hem de erkekler arasında en sık kullanılan aksesuarlardan biri olmaya devam etmektedir.

Boyun takısına verilebilecek bir diğer örnek ise pendantsiflerdir. Kaniş’te bir kadına ait gümüş pendantsifler bulunmuştur. Bunlar ‘Güneş Kursu’ olarak tanımlanmışlardır. Güneş tanrısının sembolü ve koruyucu amulet olarak boyunlarda taşınmıştır. Bir mezarda ise, disk şeklinde altından yapılmış ince bir işçiliğe sahip pendantsif bulunmuştur. Ayrıca bu pendantsifin yapımından telkâri tekniği kullanılmıştır (Mandacı, 2016: 3199).

Telkâri gümüş veya altının ince teller haline getirilip, örülerek yapılan takıya verilen addır (<https://sozluk.gov.tr/>, 2020). Telkâri sanatı, günümüzde Anadolu’da özellikle Mardin, Ankara Beypazarı ve Trabzon’da sürdürülmeye devam eden önemli bir sanat dalıdır (Akyol, 2017: 90).

Resim 72: Hitit dönemine ait telkari tekniğiyle yapılmış kolye (Mandacı, 2016: 3209) ve günümüze ait telkâri sanatına ait örnekler (Akyol, 2017: 99)

Hitit mezarlarından ele geçen bir diğer takı türü ise küpelerdir. Baş takısı olarak kullanılmışlardır. Kadın ve erkekler tarafından kullanılmıştır (Mandacı, 2016: 3201). Küpe, kralın tören kıyafetlerine ait bir parçadır (Darga, 1992: 97). Bir diğer baş takısı ise, diademlerdir. Hitit vesikalarından öğrenildiğine göre, tanrıçalara ait tasvirlerde yer almıştır. Anadolu’da ise özel günlere ait ritüellerde taç kullanılmıştır (Beğiç ve Öz, 2018: 114).

Resim 73: Hitit versiyonu diadem (Özdemir, 2020) ve Anadolu’da kullanılan elmas taç (Begiç vd., 2018: 120)

Hitit döneminden kullanılan bir diğer obje ise, altın ve gümüş iğnelerdir. Ölü hediyesi olarak kullanılmıştır. Gordion ve Yanarlarda örneklerine rastlanmıştır. İğnelerin baş kısmına yakın kısmında delik bulunur. Kültepe’de bulunan elbise iğnelerinin baş kısımları ve iğnelerin üst kısımları yivlerle bezenmişti (Mandacı, 2016: 3202- 3203). Günümüzde iğneler kullanılmaya devam etmektedir. Baş kısımlarında ip geçirebilmek için delikler bulunur.

Resim 74: Kültepe’de bulunan elbise iğneleri (Mandacı, 2016: 3213), günümüzde kullanılan dikiş iğnesi (Özdemir, 2020)

Hitit dönemine de kullanılan bir diğer takı ise broştur. Demirden yapılmış ve altın kaplamalı olanları da vardı. Bir Hitit kenti olan Ortaköy (Şapinuva)’de bronzdan yapılmış bir erkek yüzü bulunmuştur (Mandacı, 2016: 3204). Günümüzde hala kullanılmaya devam eden broşların değerli madenden yapılanlarının yanı sıra maddi değeri olmayan versiyonları da kullanılmaktadır.

Mühür, Anadolu’da bakır çağından beri damga mühür görülür. Bu gelenek Asurlu tüccarlardan da etkilenmiştir. Genelde yerli mühürler kulplu, Asur etkisindeki mühürlerse silindir şeklindedir. 1956 yılında Boğazköy’de yapılan kazılarda Hitit dönemine ait damga mühürlerin yüzünde çift başlı kartal motifi görülmüştür (Kınal, 1998: 197 – 198). Çift başlı kartal motifi; Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Kafkasya, İran hatta Avrupa ve Amerika’da birçok devlette kullanılmıştır. Bu motif, Türkler

tarafından kullanılan yaygın bir ikonografik ögedir. Bazı araştırmacılara göre Türk tarihi bakımından, Selçuklularda veya diğer Türk devletlerinde bu sembol, “devlet sembolü” veya “hâkimiyet alameti” anlamına geldiğini düşünmüşlerdir (Göksu, 2016: 119). Günümüzde ise, bu motif kullanılmaya devam etmekle birlikte farklı kuruluşların simgesi olmaya devam etmektedir. Örneğin; Konya Büyükşehir Belediyesi ve Selçuk Üniversitesi’ni hala çift başlı kartal motifi temsil etmektedir.

Resim 75: Alacahöyük’teki Hitit çift başlı kartal kabartması (Özdemir, 2020) ve Çorum’un Alaca ilçesinde bulunan bir eve ait bahçe duvarında kullanılan çift başlı kartal motifi (Özdemir, 2020)

4. Mimari

Hitit mimarisi anıtsal bir yapıya sahiptir. Başkent Hattuşa zor arazi koşullarına sahip bir coğrafyada M.Ö. 2. binyılda en büyük kentlerden birisi olmuştur (Kaya, 2017: 355). Etrafı büyük ve küçük iki surla çevriliydi. İki surda taş temeller üzerinde kerpiç tuğlalardan yapılmış ve üzerinde savunma kuleleri yer alıyordu (Kınal, 1998: 202 – 203).

Eski devlet zamanında Hattuşa sokakları taş döşeli ve kanal sistemine sahipti (Kınal, 1998: 204). Atık sular için ev, cadde, kale, tapınak ve sokakların altından geçen kanalizasyon sistemi vardı. Kurulan sistem ilkel sayılmayacak derecede gelişkin inşa edilmiştir. Hatta arkeologlar tam anlamıyla bir kanalizasyon kapağı bile tespit etmişlerdir. Kapak kireçtaşından yapılmış ve üzerinde bulunan delikler, suyun kanalizasyona akmasını sağlıyordu (Brandau, Schickert, 2018: 189). Günümüzün

modern kentlerindeki kanalizasyon sistemini anımsatan Hattuşa kenti muhtemelen döneminin gelişkin kentlerinden biriydi.

Evler ise, taş temeller üzerinde kerpiç tuğlalardan yapılmıştı ve birkaç odalı olup, iki katlı olarak inşa edilmişti (Kınal, 1998: 204). Genelde evler, değişik biçim ve boyutlarda olmakla birlikte, kabaca dikdörtgen bir plandaydı. Bunun yanı sıra standart planlı evlerde vardı. Bu evler sırt sırta inşa edilmişti. Her eve ait bir avlu, avlunun arkasında ise odalar bulunurdu (Macqueen, 2018: 91). Kerpiç evler o dönemde olduğu gibi bugün Anadolu'nun birçok köyünde hala varlığını devam ettirmektedir. Yine avlu bu evler için vazgeçilmez unsurlardandı. Ayrıca Anadolu köylerinde, Hititlerdeki gibi düz damlı evler de bulunurdu. Bu düz kısım bazen günümüzde daha yaygın kullanılan modern evlerin balkonu gibi, bazense kış için yiyecek kurutma amacıyla kullanılırdı. Bazı yörelerde bu düz kısma 'kaş' denilmektedir. Örneğin; Ankara'nın Kalecik ilçesine bağlı Elecik köyünde olduğu gibi.

Resim 76: Konya'da bulunan düz damlı bir ev (Arat, 2018: 97)

Resim 77: Ankara Ulus'ta terk edilmiş kerpiç bir ev (Özdemir, 2020)

Hititler evlerin damını inşa ederken, ahşap çatkılarla destekleyerek çalı çırpı ve kurutulmuş çamur kullanmışlardır (Macqueen, 2018: 92). Damın inşasında uzun hatıllar kullanılmıştır. Muhtemelen döşeme, kiriş ve sııkların tavana kaldırılması için kullanılmıştır (Ünal, 2016: 233). Günümüzde kırsal alanlarda ev yapımı sırasında dam inşasında hala hatıllar kullanılmaktadır.

Resim 78: Anadolu’da inşaat halindeki evin çatı hatıllarına ait bir örnek (Ünal, 2016: 233)

Yine evin iç bölümünde tavan kısmı, Boğazköy kalesine ait bir canlandırma ile bugün Anadolu’da bir eve ait tavan tasarımını büyük bir benzerlik taşımaktadır.

Resim 79: Boğazköy kalesi canlandırması (Ünal, 2016: 232), Ankara’nın Kalecik ilçesine bağlı köydeki eve ait bir tavan fotoğrafı (Özdemir, 2020)

Hititlere ait evlerin iç düzenlemelerinde ocak ve fırın yer alıyordu (Macqueen, 2018: 92). Hitit mutfağında ocak kısmı kesinlikle bulunurdu ve burası kutsal kabul edilirdi. Soğuk bir coğrafyada yaşayan Hititler ısınmak, sohbet etmek veya yemek yemek için tüm aile burada toplanırlardı (Akın vd., 2018: 280).

Günümüzde modernleşme süreçleriyle birlikte, dünya üzerindeki kültürlerle has sofra adabı hızla değişmeye başlamıştır. Yaşanılan büyük şehirlerin hızına yetişebilmek için yeme eylemi daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Hızlı tüketim kültürü her ne kadar Türkiye’de de hızla yayılmaya başlasa da aile reisinin işten gelmesi ve bir sofra etrafında tüm aile bireylerin toplanıp, yemek yemesi ve Türk kültürüne has sofra adabına ait unsurlar devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Hitit ve günümüz Anadolu toplumunda sofranın birleştirici gücü kullanılmış ve aile arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasına önem verilmiştir.

Hitit mutfaklarında kullanılan ocakların tipi ise genelde at nalı, taşınabilir ve kutsal niteliklidir. Muhtemelen at nalı biçimli ocaklar ısıtma ve pişirme amaçlı, kare biçimli olanlar ısınma amaçlı, taşınabilir ve çeşitli biçimde olanlar ise dini amaçlı olarak kullanılmışlardır (Ertem, 2003: 55). “Çok kullanılan at nalı ocak tipi, fazla bir değişikliğe uğramadan bugün hala Anadolu’nun, özellikle orta ve doğu bölgelerinde kullanılmaktadır (Ertem, 2003: 59).”

Resim 80: Hitit dönemi at nalı biçimli ocak (Ertem, 2003: 67) ve Konya’nın Meram ilçesine bağlı bir bölgedeki eve ait at nalı biçimli ocak (Fotoğraf: Muammer Ulutürk)

Hitit mimarisiyle ilgili önemli bir diğer ayrıntı ise, bina temellerinin sağlam olması için temel taşlarına kurban sunumu yapılarak temel atmaya başlanmasıdır. Temellerin köşelerinde bulunan çok sayıda maden, değerli taş temel atma sırasında sütun ve temellere kurban olarak sunulduğu anlaşılmaktadır (Ünal, 2016: 232).

Günümüzde temel atma esnasında kurban sunumuna devam edilmektedir. Ancak İslamiyet'teki inanca göre değerli taş, maden vs. kurban olarak sunulmadığı için bu ritüel canlı hayvan kesimiyle gerçekleştirilir.

Resim 81: Anadolu'da temel atma işlemi esnasında yapılan kurban kesimi
(<https://www.kizilcahamam.bel.tr/5428/TEMEL-ATMA-ToRENLERi-YAPILDI>,
2020)

Bazı bölgelerde ise üçgen objeler ve üçgen sembollerinde temel atma sırasında tapınağın veya yapının daha sağlam olması için kurban olarak sunulduğu bilinmektedir. Hitit hiyerogliflerinde ise, üçgen 'iyilik, sağlık ve selamet' anlamına gelmekteydi. Bugün Anadolu'da yeni yapılan evlere nazarlık takılması ya da koruyucu olduğu düşünülen malzemelerin konulması geleneğiyle benzerlik göstermektedir (Sir Gavaz, 2012 – 2013: 24).

Resim 82: Ortaköy (Şapinuwa)'de bulunan üçgen obje (Sir Gavaz, 2012 – 2013: 24), ve günümüzde kullanılan koruyucu olduğu düşünülen nazarlıklar (Akçora, 2013: 14)

Üçgen sembole bir diğer örnek ise; İnandıktepe (Çorum), Tell- Açana (Hatay) ve Tell-el Ajjul (Filistin) gibi merkezlerden ele geçmiştir. Bu üçgen simgeler 'amulet' formunda ele geçmiştir. Bu amuletler günümüzde, nazardan koruduğuna inanılan, içlerinde dualar yazan ve kişiyi kötülüklerden koruduğuna inanılan üçgen muskalara benzemektedir (Sir Gavaz, 2012 – 2013: 25).

Resim 83: Boğa Başı (Tokat Müzesi) ve Anadolu Geleneği Muska (Tokat Müzesi)
(Sir Gavaz, 2012 – 2013: 25)

Hitit mimarisi için önemli olan bir unsur ise tahıl depolarıydı. Çünkü Hititler için ekmek ve su önemli bir unsurdur. Bu yüzden büyük tahıl depoları inşa etme gereksinimi duymuşlardır. Arkeologlar, şehrin kuzeydoğusunda yer alan Büyükkaya'da 13. yüzyıla ait yer altı deposu bulmuşlardır. Burada tahılları, kuru bir ortamda uzun süre muhafaza etmişlerdir. Dünyanın farklı yerlerinde aynı metot insanların birbirinden bağımsız olarak keşfettikleri bir yöntemdir. Üçüncü dünya ülkeleri ve hatta Anadolu'da bazı yörelerde hala uygulanan bir yöntemdir. Böylece tahıllar yıllarca bozulmadan saklanabilmektedir (Brandau, Schickert, 2018: 191).

5. Müzik ve Dans

5.1. Müzik

Hititlerin günlük hayatlarında müziğe ne şekilde yer verdiklerini dinsel hayat, tören ve merasimler esnasındaki kullanımlarına bakarak öğrenme fırsatı yakalamaktayız (Sönmez, 2008: 32). Boğazköy metinlerinde, müzikle alakalı doğrudan bir belge yoktur (Ünal, 2004: 100). Müzik, en çok bayram törenlerinde icra ediliyordu. Bayramlarda, tanrılar için şarkı ve ilahi söylenip, müzik eşliğinde dans gösterileri yapılmıştır (Masalcı Şahin, 2018: 24). Müzikle alakalı metinler genelde dinle alakalıdır. Müzik ve dans, tanrılara bakım yapılırken, kurban sunulurken, bir olayın başladığı ya da bittiği bildirilirken kullanılır. Örneğin, kralın gelişi veya bir binaya girerken müzikle bildiriliyordu (Ünal, 2003: 137). Bugünde resmî törenler esnasında, önemli devlet adamlarının tören alanına girmesini, bando takımı müzik eşliğinde karşılamaktadır.

Kral ve kraliçe bir törene katıldığında onları avluda birçok çalgıcı, şarkıcı, dansçı ve saraylı karşılardı. Çalgı çalınır, rahip ve rahibeler koro halinde şarkı ve ilahi söylerlerdi. Dansçılar, dans ederlerdi. Bir kısım dansçı, ellerini göğe kaldırıp sürekli dönerlerdi (Sönmez, 2008: 34). Yoğun olarak müziğin kullanıldığı bir diğer alan ise, ölü ayinleri sırasında matemlerdir. Kral veya kraliçe öldüğünde ülkede yas ilan ediliyordu. Hattuşa'da yaşlı genç herkes hüznü melodiler çalmak zorundadır. Halkın katılımının yanı sıra matem tutan kadınlarda kullanılıyordu. Daha sonra halkın ağıda katılımı bekleniyordu (Ünal, 2003: 138). Hititlerin ölü ayinleri esnasında 'matem tutan kadınları' kullanmaları, günümüzde cenaze törenlerinde para karşılığı tutulan insanları anımsatmaktadır. Ancak Hitit döneminde bu kişilere, ağlama işlemi için ücret verilip verilmediği bilinmemektedir.

Müzikle alakalı arkeolojik malzemelere de rastlanmıştır. Kabartmalı vazolar üzerinde müzisyenler, akrobatlar, dansçılar tasvir edilmiştir. En güzel örnekleri; Hüseyindede, İnandıktepe, Bitik keramik vazoları ve Boğazköy ve Alişar'da bulunan kabartmalı vazolar teşkil etmektedir. Bu vazolardan en sağlam ele geçeni İnandık Vazosudur. Ankara – Çankırı yolu arasında İnandıktepe adındaki Hitit yerleşiminden ele geçmiştir. 4 kabartmalı, 2 geometrik desenli olmak üzere 6 frize sahiptir. Bu frizlerde kutsal evlilik törenine ait sahneler betimlenmiştir. Üstten birinci sırada kutsal evlilikle ilgili sahne ve bu birleşmeye eşlik eden müzisyenler vardır. Karşılıklı çalpara çalan iki kadın ve aralarında saz çalan bir erkek, arkalarında bir akrobat,

dansçı, oynayan bir kadın ve arkalarında çalpara çalan birer kadın ve ayakta lir çalan bir erkek yer almaktadır (Sönmez, 2008: 38). İkinci frizde, bir tapınak modeli büyük bir sunak, bir kült vazosu ve yatağın üzerinde tanrı, tanrıça ve kutsal yatağa doğru ilerleyen bir tören alayı görülür. Çalpara çalan iki kadın, lir çalan bir erkek vardır. Alayın önünde yer alan mabet tasviri üzerinde çalpara çalan bir kadın ve saz çalan bir erkek vardır. Ortalarında ise dans eden bir figürün var olduğu düşünülür (Res. 84) (Sönmez, 2008: 39).

“Bunların da solunda kaldırdıkları ve birinci sıraya uzanan uzun kılıçları ile gösteri yapan ve Ankara seğmenlerini anımsatan iki genç erkek (Res. 85) ve onlara eşlik eden lir çalan adam görülmektedir. Arkalarında iki eliyle kaldırdığı iki ayağı görünen bir sehpa ile düğüne hediye getiren genç bir kişi, arkasında düğüne katılmak üzere yürüyen ve birinin elinde asa olan iki görevli rahip ile onların da arkasında çalpara çalan iki çalgıcı kadın betimlemeleri görülmektedir (Sönmez, 2008: 39).” Bu sahne, Anadolu’da düzenlenen düğünler esnasında oluşa ‘düğün alayına’ benzemektedir. Frizde düğün hediyeleri taşıyan genç, Anadolu’da çeyiz götürme esnasındaki oluşan muhtemel sahnelerden biridir. Yine Hititlerde çalgıcıların eşlik ettiği tören alayı, günümüzde düğün alayına eşlik eden davul zurna ikilisini anımsatmaktadır (Res. 86).

Çankırı yöresine ait bir düğün alayı örneği şu şekildedir: “Çeyiz, her katırın üzerine telli oda takımları, kilimler, halılar örtülmek suretiyle yüklenir ve herkesin gözleri kamaştırılmak istenirdi. Gelini taşıyan vasıtalar, at, tahtirevan, tatar arabası, lando veya yaylı arabalar gibi vasıtalar idi. Bu halde kabile (düğün alayı) giderken mezarlık civarına gelince dururlar ve davul zurnalar susturulur Fatihalar okunurdu (<http://www.cankiri.bel.tr/sayfa-13/kultur.php>, 2020).”

Resim 84: İnandık Vazosu üstten ikinci friz (Sönmez, 2008: 39)

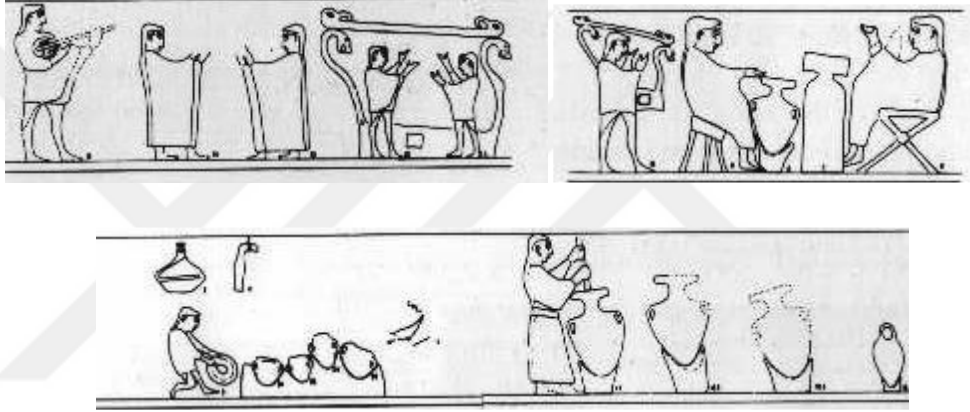
Resim 85: Kılıçla gösteri yapan Ankara seğmenleri (Özel, 2006: 104)

Resim 86: Anadolu'da bir köy düğünü sırasında çalgı eşliğinde ilerleyen düğün alayı (Altun, 2009: 44)

Vazoya ait son frizde, bir takım tören hazırlıkları söz konusudur. İri kaplarla şarap, ayran ve çarkta çanak çömlek yapımı ve bir çömlekçi atölyesinde kapların açılanması tasvir edilmiştir. Frizin sağında iskemle üzerinde oturan tanrı ve karşısında tabure üzerinde oturan tanrıça bir ziyafet sofrasına katıldıkları görülür.

Kral ve kraliçenin yanında ziyafete bir erkek tarafında çalınan lir eşlik etmektedir. Yanı sıra aynı sırada yer alan diğer frizde ise; iki kişinin çalmış olduğu büyük bir lir ve saz çalan bir kişi yer almaktadır. Çalgıcıların ortasında yer alan pelerinli iki kişi ise, ellerini kaldırarak müziğe eşlik etmektedirler (Sönmez, 2008: 41). Bu iki kişi, bugün Anadolu'da oynanmaya devam eden 'oyun havası' olarak adlandırılan oyuna ait figürlere benzer şekilde betimlenmişlerdir. Hititlerde olduğu gibi, bugünde Anadolulular saz eşliğinde ellerini yukarıya kaldırarak müziğin ritmine ayak uydurmaktadırlar. Bugün olduğu gibi muhtemelen o dönemde de eller şıkırdatılarak oynanmaktaydı.

Resim 87: İnanlık Vazosu son frizi (Sönmez, 2008: 41)

Resim 88: Müzik eşliğinde ellerini yukarı kaldırarak oynayan Anadolular (Panova, 2018: 185)

Hititler efsanelerini de müzik eşliğinde, telli çalgılarla söylüyorlardı (Masalcı Şahin, 2018: 30). Yine destanlarda belli bir makama göre ve müzik eşliğinde seslendiriliyordu (Ünal, 2004: 107). “Bu gelenek doğuda ve batıda, antik çağlardan günümüze dek çeşitli şekillerde ulaşmıştır. Anadolu’da halk ozanlarının, âşıkların yerel hikâyeleri seslendirışı; bu hikâyelerden türkü ya da ağıtlar yakmaları da bu geleneğin bir aktarımı gibidir (Masalcı Şahin, 2018: 30).” “Buradan da anlaşılıyor ki, tüm destan ve efsaneler belirli bir makama göre ilâhî gibi seslendirilerek okunuyordu. Bizdeki en yakın örneği mevlit, Hz. Muhammed’in doğumu ve hayatını anlatan mesnevi okumaya benziyordu. Şarkılar arasında öyle çeşitler var ki, bunları görünce bizim yerel folklorumuzu düşünmemek elde değildir (Ünal, 2004: 107).”

Müzik, Hititlerde sadece dinsel törenlerde kullanılmamıştır. Hitit halkı, sosyal hayatlarına da müziği dâhil etmişlerdir. Hitit aileleri, içerisinde müzik ve dansın da olduğu toplumsal etkinlikler düzenlemişlerdir. Bu etkinlikler muhtemelen evlerin düz çatılarında gerçekleşiyordu. Muhtemelen yaz geceleri, Hititler çatılara hasırlar serip hem serinliyorlar hem de burada serin havada uyuyorlardı. Gündüzleri şarkı söyleyip, çalgı çalıp, oyun oynuyorlardı. Bu etkinliklere saz, lir ve çalpara gibi birçok enstrüman eşlik ediyordu (Sönmez, 2008: 50). Günümüzde sıcak yaz gecelerinde damda oturma, damda uyuma geleneği devam etmektedir. Özellikle sıcaklığın daha yoğun hissedildiği güneydoğu da bulunan kentler için, vazgeçilmez bir etkinliktir.

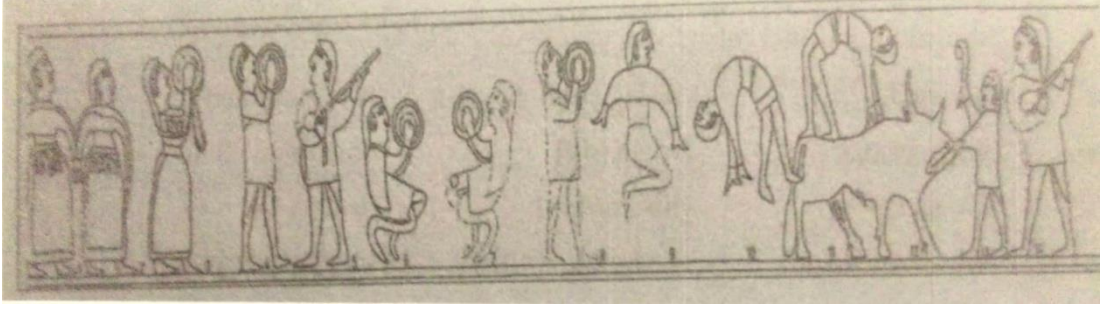
Resim 89: Yaz aylarında damda serinlemek için kurulan tahtlar (Halifeoğlu – Dalkılıç, 2006: 101)

5.2. Dans

Hititlerin yaşamlarında müzisyenler kadar dansçılarda önem taşıyordu. Dansçılar bir araya gelmişler ve törenlerde güzel gösteriler sunabilmek amacıyla profesyonel olarak çalışmış ve varlıklı ailelerin yanında yer almışlardır. Dans gösterileri bir disiplin içinde yapılmıştır. Belki de dinsel törenlerde yapılan bu dans, tanrıya ulaşmak, onunla iletişime geçmek için kullanılan yöntemlerden biriydi. Bu yaklaşım Anadolu geleneksel anlayışında binlerce yıl yer almıştır. Günümüzde tanrıya ulaşmak için semah ve sema gibi dans formları kullanılmaya devam etmektedir (Sayın, 2018: 131).

Düzenlenen törenlere dansçılar ve soytarılar da katılıyordu. Alacahöyük kabartmalarında çıplak olarak dans eden kadınlara da rastlanmıştır. Belki de bu kabartmalar, Konya'da düzenlenen oturak âlemlerinde, çıplak kadın oynatma geleneğinin bir devamıdır (İlmiye Çığ, 2005: 200). Ayrıca bugün olduğu gibi, Hititlerin müzik eşliğinde içki içip, spor yapıyorlardı. Çalgı çalma, şarkı söyleme, dans ve oyun oynama insanların doğasında olduğu için her dönemde görülmektedir (İlmiye Çığ, 2005: 201).

Yazılı belgelerde, dansla alakalı fazla bilgi bulunsa da döneme ait arkeolojik verilere bakıldığında dansla ilgili çok fazla kanıtta rastlanmamıştır. Kabartmalı vazolarda az da olsa, görsel verilere rastlanmıştır. Özellikle İnandıktepe vazosu ve Hüseyinde Tepesinde bulunan kabartmalı vazolar üzerinde dans eden erkek ve kadın tasvirli sahneler görülmüştür. Bu vazolardan tek frizli olanında, Hitit tasvir sanatında ilk defa belgelenen boğa dansı ve gösterileriyle birlikte folklorik dans hareketleri yapan kadın dansçılar gösterilmiştir (Yıldırım, 2001: 2). Ortada karşılıklı yere diz çökerek zil çalan iki figür görülmektedir. Dizleri üstüne çömelip, kalkarak hareket etmeye devam ettikleri tahmin edilmektedir. Günümüzde de düğünlerde çalgıcılar; davul, zurna ve def gibi aletlerle hareketli danslar gerçekleştirirler (Sipahi, 2019: 82). Ayrıca frizin sol başında yer alan iki figür el ele tutuşmuş sanki günümüz halayına benzer figür sergilemektedirler.

Resim 90: Hüseyinde vazosuna ait kabartma (Sayın, 2018: 133)

Resim 91: Yere çömelip çaldığı davuluyla düğüne katılanları eğlendirmeye çalışan bir çalgıcı (Ünal, 2016: 200)

Resim 92: Folklor kıyafetleriyle halay çeken kızlar (Ünal, 2016: 200)

Yine Hüseyindedede vazosundaki bir başka kabartmada yüzü arka tarafa dönük saz çalan birisinin eşliğinde çalpara çalan kadın ve erkeğin yaptığı müziğe ayak uydurarak dans eden iki kız bulunmaktadır. Giysileri folklorist olması bakımından dikkat çekmektedir. Kıyafetler renkli ve uzun entari şeklinde ve geniş kemerlerden oluşmaktaydı. Bu kemerlerden aşağıya püsküller ve çingiraklar sarkıyordu. Başları açık ve küpe takmışlardı (Ünal, 2016: 106). Hüseyindedede vazosundaki bu kadın tasvirlerindeki kıyafetler Anadolu köylerinde kadınların giydiği kıyafetlerle benzerlik taşımaktadır (Ekmen, 2012 – 2013: 64).

Resim 93: Hüseyindedede vazosunda dans eden, bellerinin inceliği ve renkli folkloristik giysileriyle dikkat çeken Anadolu kızlar ve müzisyenler (Ünal, 2016: 106) ve yakın geçmişte Anadolu köylerinde kullanılan kıyafetler (Ekmen, 2012-2013: 65)

Dansla birlikte akrobasi ve akrobatlara da belgelerde rastlanmıştır (Sayın, 2018: 131). Sirk oyununun ilk örneği, Hititli bir yapı ustasının iple tavana tırmanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu ritüel MÖ. 13. yüzyıla tarihlenmektedir. “Yaptığın bina sonsuza kadar kalsın! ilkesinden hareket eden ve beceri, ustalık ve meslek etiklerinden zerre kadar kuşku duymadığımız Hitit yapı ustaları ve mimarlar, bu metinde bu ilk kez atik hareketlerle iple tavana tırmanıp orada bir takım gerekli ve “pratik” işleri bitirdikten sonra, bu kez büyüsel işlevleriyle, yani gene aynı atletik ve çeviklikle yere sarkıp inen korkusuz sirk cambazları olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünal, 2016: 231 – 232).”

Alacahöyük kabartmalarının tasvir edilen ayinler esnasında araştırmacıların dikkatini çeken sahne vardır. Sahnede üç kişilik cambaz grubu vardır ve

cambazlardan biri gösteri yapmak için merdivene tırmanırken, diğeri de onu takip ederken betimlenmiştir. Onlar çatıya tırmanırken diğeri cambaz ise, hançer tutarak insanları ve tanrıları eğlendirmeye çalışmaktadır (Ünal, 2003: 138). Aradan geçen binyıla rağmen cambazlar, Anadolu halkını eğlendirmeye devam etmektedirler.

5.3.Müzik Aletleri

Hititler çeşitli çalgılara sahiplerdi. Ancak metinlerde adı geçen çalgı adlarından hangisinin, hangi çalgıya ait olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Bu yüzden bazı çalgı isimleri farklı araştırmacılar tarafından değişik isimlerle tanımlanmıştır (Sayın, 2018: 98). Bazı Hitit çalgıları ve günümüzdeki karşılıkları şu şekildedir:

Arp: En eski müzik aletlerinden biridir (Sönmez, 2008: 52).

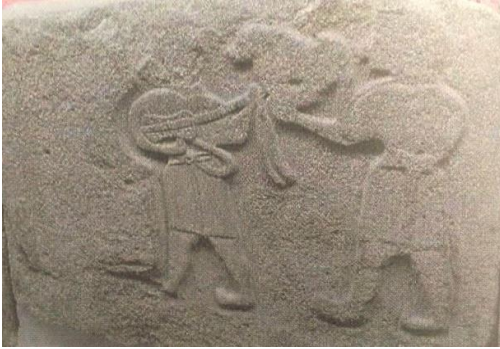

Resim 95: Arp çalan Hitit heykelciği (Sönmez, 2008: 53) ve günümüzde kullanılan arp örnekleri (Şahin, 2019: 18)

Saz: Hitit metinlerinde GIS TIBULA olarak geçen telli bir çalgıdır (Ünal, 2004: 111). Saz, Hitit çağında Anadolu'da oldukça yaygındı. Şarkı söylerken, oynarken kült törenlerine ait uygulamalar ve günlük eğlenceler esnasında saz, sıkça kullanılmıştı.

Anadolu'da saza ait en eski tasvir Samsat'ta bulunan boyalı vazo üzerinde rastlanmıştır. Bu eseri Prof. Dr. Nimet Özgüç, Hitit döneminin erken dönemine tarihlenmiştir. Saz çalan müzisyeni ise, gezgin bir ozanı temsil ettiğini belirtmiştir (Sayın, 2018: 121). Hititlerde olduğu gibi, halk ozanı geleneği Anadolu'da geçmiş dönemlerden başlayıp, günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde hala yaşayan halk ozanlarımız vardır.

Hititler ölüm ritüelleri esnasında, ölünün ruhu için törenler düzenleyip saz çalmışlardır. Ölünün arkasından onun ruhu için üç kez içerler ve şarkıcı saz eşliğinde şarkı söyler. Ölünün adını çağırırdı. Bu törenler eski Türklerde düzenlenen yuğ törenlerini anımsatır. Eski Türklerde de ozan ölünün arkasından saz çalardı. Anadolu'da bazı yörelerde halen ölünün arkasından saz çalma geleneği devam etmektedir (Masalcı Şahin, 2018: 138 – 139). Sazla alakalı detaylı bilgiler, İnanıktepe, Hüseyinde, Alışar ve Boğazköy'de bulunan vazolardan öğrenilmektedir (Sönmez, 2008: 67). Alışar ve Boğazköy'de bulunan vazoların üzerinde saz tasvirleri diğerlerinden farklıdır. Sazların saplarının ucundan püsküller sarmaktadır (Sönmez, 2008: 69). Yakın geçmişte Anadolu'da yaşamış olan halk ozanı Âşık Şemsi Yastıman'a ait fotoğrafta sazın ucundan sarkan püskül, Hititlerin sazlarından sarkan püsküllerle büyük benzerlik taşımaktadır.

Resim 96: Alacahöyük kabartması üzerinde saz çalan müzisyen (Özdemir, 2020) ve Anadolu'nun sevilen halk ozanlarından biri olan Şemsi Yastıman'a ait bir fotoğraf (Dede, 2018: 437)

Alacahöyük örneğindeki saz tasvirinin ortasının boğumlu olmasından dolayı gitarla karşılaştırılmasına neden olmuştur (Ünal, 2016: 191). Ayrıca boğumlu

gövdesinden dolayı Anadolu'nun geleneksel çalgılarından olan 'tar'a benzetilmektedir (Sayın, 2018: 123).

Resim 97: Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı tar sanatçılarından Abdullah Alper Kurbanı ve elinde tuttuğu Anadolu'nun geleneksel çalgılarından biri olan tara ait bir fotoğraf (Altun - İmik, 2018: 149)

“Sazın kökeninin her ne kadar Mezopotamya olduğu düşünülse de Orta Asya’da Türklerin kopuz adında saz çaldıkları bilinmektedir. Kopuz; Bozkır Türk kültüründe çok önemli yeri olan bir müzik aleti idi. Destanlar, kahramanlıklar, menkıbeler, aşk türküleri, acı tatlı hatıralar saz şairleri tarafından kopuz çalınarak söylenirdi. Türklerde; sazın sesi, ağacı, at kıllarından yapımlı telleri her çağda kutlu sayılmıştır. Sazı icat eden Türkler, ilk ustaları olan Dede Korkut gibi bilge insanlardı. Ozan saza bir kişilik verir ve onunla yaşardı. Saz; bütün Türkleri eğlencede ve üzüntüde birleştiren bir sestiydi diyen Bahaeddin Ögel, bugün Anadolu’da kullanılan sazın Orta Asya’dan Türkler tarafından getirildiğini savunmaktadır. Ancak; bugün Anadolu’da ozanlar tarafından kullanılan sazın kopuz olmadığını, Hitit sazı olduğunu Sedat Alp ileri sürmektedir. Gerek Boğazköy ve Alışar’da bulunan saz örnekleri, gerekse İnandıktepe vazosunda saz çalan müzisyenin saz tutuş biçimi, Anadolu saz ozanlarının kullandığı sazla bir benzerlik taşımaktadır. Sedat Alp; Türk halk ozanlarının sazlarının kökenini Hitit sazına dayandırmaktadır. Bu konuda bir diğer görüş, Asyalı göçmen Türklerin Anadolu’ya gelirken kopuzunu sırtına alıp geldiği, Anadolu’da Hitit sazını gördüğü ve meçhul saz yapımcılarının bu iki sazı birleştirerek günümüz sazını oluşturduğu yönündedir (Sönmez, 2008: 72 – 73).”

Davul: Ağaçtan ya da ahşaptan yapılmıştır. Geniş bir kasnağın her iki tarafından ip ve deri parçalarının yardımıyla gerilerek oluşturulmuştur (Sayın, 2018:

106). Metinlerde Gıs-ARKAMMI olarak geçmektedir (Sönmez, 2008: 75). Geçmiş dönemlerde, yüksek ses çıkaran davul, kötü cinleri kovalamak için kullanılıyordu. Bugün Anadolu'da, ay veya güneş tutulması esnasında, davul çalınarak veya mavzer (bir çeşit silah) atılarak, ayın boynu sıkılıp, onu boğduğuna inanılan cinler kovalanır (Ünal, 2003: 138). Hatta bir dönem severek izlenen Kemal Sunal ve Perihan Savaş'ın "Sosyete Şaban" isimli filminde, Arap Celal adındaki karakter, cin çarptığı düşünülen Şaban Ağa'nın yanında davul çalıp şu sözleri söyleyerek cini çıkarmaya çalışmıştır: 'Yallah cinler yallah, kış kış cinler kış kış, cin çık cin çık.' Ayrıca Anadolu'da hala eğlenceler veya düğünler esnasında sıkça kullanılan bir enstrümandır.

Def: Bir kasnağın etrafına deri gerdirilerek yapılıyordu (Sönmez, 2008: 76). Günümüzde hala kullanılan def, yaygın bir kullanıma sahiptir. Ayrıca dinen telli enstrümanları kullanmaktan çekinen kişilerin düzenledikleri eğlenceler esnasında kullanılan, vazgeçilmez bir enstrümandır.

Darbuka: Vurmalı çalgıdır. Diz üzerine yerleştirilip, parmakların vurulmasıyla çalınır (Sönmez, 2008: 81).

Resim 98: Hitit dönemine ait darbukaya (Sönmez, 2008: 82) ve günümüze ait bir darbukaya (Şehirkahyasıoğlu, 2006: 7)

Boynuz: Hititçe'de 'sawatar' olarak geçen sözcük, boynuz anlamına da gelmektedir. Törenlerde vurmalı çalgılara eşlik etmesi için çalınıyordu. Yine tören geçişleri esnasında işaret vermek için kullanılmıştır (Masalcı Şahin, 2018: 104). Günümüzdeki boynuz, Hitit dönemindeki formun biraz daha gelişkin halidir.

Resim 99: Kargamış'ta bulunan boynuz çalan erkek (Sönmez, 2008: 83) ve günümüz versiyonu boynuz (Hoşses, 2006: 2)

Flüt: Bu çalgı; kemik, pişmiş toprak, kamış veya metalden yapılıyordu (Sayın, 2018: 109). Günümüzde de bulunan üflemeli bir çalgıdır.

Aulos: Geç Hitit dönemine ait anıtlarda karşılaşılmıştır (Sönmez, 2008: 87). Şu an hala Anadolu'da Antalya yöresinde ait bazı bölgelerde kullanılmaktadır (Sayın, 2018: 109).

Resim 100: Karatepe orthostati üzerinde aulos çalan müzisyen (Sönmez, 2008: 88) ve günümüz versiyonu aulos (Atasoy, 2013: 90)

Çalpara / Zil: Tefin, kasnağına bağlanmış, zil veya çingirak olabileceği düşünülmüştür (Ünal, 2004: 108). İki yuvarlaktan parçadan oluşan çalpara birbirine vurularak çalınıyordu (Sönmez, 2008: 90). Çalpara çoğunlukla kadınlar tarafından bazense erkek müzisyenler tarafından çalınıyordu. Anadolu’da üretilen ziller, değişip gelişerek geleneksel bir anlayış içinde bugünlere kadar gelmiştir. Bakır, bronz, gümüşten yapılanları kemik ve pişmiş topraktan yapılanlara göre daha fazla tercih edilmişlerdir. Binlerce yıl önceden bu yana Anadolu’da üretilen ziller, günümüz Türkiye’inde ve dünyanın tüm ülkelerinde kullanılan, tel veya zar kullanılmadan titreşimli olarak ses çıkaran tüm müzik aletlerinin kökeninde kullanılmaktadır. Anadolu hala, dünyada en iyi zillerin üretildiği yer olarak bilinmektedir (Sayın, 2018: 102).

Resim 101: Hüseyindede vazosu çalpara çalan kız figürü (Ünal, 2016: 106) ve günümüze ait modern zil (Tek, 2009: 52)

Sistrum: Bir sopanın ucuna takılan bir çerçeve ve içerisine yerleştirilen ses çıkarmaya yarayan parçalardan oluşan bir alettir. Dinsel törenler esnasında rahip tarafından sopanın ucuna takılarak geçit alayının en önünde taşınırdı (Sönmez, 2008: 96 – 97). “Geleneksel bir anlayış içinde varlığını sürdüren sistrum benzerlerinin, günümüz Türkiye’inde de ‘mehter’ gibi müzik topluluklarında kullanıldığını görmekteyiz (Sayın, 2018: 105).”

Ses Çubukları: Çubuklardan oluşan ritim çalgısıdır. Çubukların birbirine vurularak ses elde edilir. Geç Hitit dönemine ait bir orthostat üzerinde rastlanmıştır (Sönmez, 2008: 98).

Resim 102: Kargamış orthostatı üzerinde bulunan figür (Sönmez, 2008: 99) ve günümüze ait ritim çubukları seti (Sandıkcı, 2017: 47)

Çıngırak: İçlerinde buluna kil ya da taş parçalarının sallanınca ses çıkarmasını sağlamıştır. Müzik aleti olmasının yanı sıra çocuklar için oyun aracı olarak da kullanılmıştır (Sayın, 2018: 104). Ayrıca günümüzde kullanılan marakasa benzetmektedir (Sönmez, 2008: 100).

Resim 103: Hitit dönemine ait çıngırak (Sönmez, 2008: 101), günümüze ait marakas (Sandıkcı, 2017: 50)

6. Yemek Kültürü

Hititlerin dönemine göre daha üstün teknolojiye sahip olmaları ve zengin Anadolu fauna ve florası sayesinde, Hitit mutfağı gelişmişti (Akıncı vd., 2018: 277). Geniş fauna olmasına rağmen Hititler; istiridye, midye, tilki, köpek, kaplan, aslan, tarla faresi, at, eşek gibi hayvanları tüketmemişlerdir (Ünal, 2007: 107- 108). At ise savaşlarda kullanılan binek aracı olmasından dolayı tüketilmekten kaçınılmıştır. Ayrıca İslamiyet'in erken dönemlerinde de binek hayvanı olmasında dolayı tüketilmemiştir (Ünal, 2007: 109). Günümüz Anadolu kültüründe de bu tarz hayvanların tüketiminden kaçınılmıştır. Bunun sebebi, geçmişten günümüze gelen Anadolu insanının damak zevki olabileceği gibi, İslamiyet'in bu tarz hayvanları yemeyi yasaklamış olmasından kaynaklı da olabilir.

Sığır, domuz, koyun, keçi, geyik, karaca, yaban koyunu, camız, tavşan, yaban keçisi ve kuş türlerinden; ördek, keklik tüketilen hayvanlardandır. Kemiklerin parçalanma şekillerine göre ise, kemik ilikleri ve beyinlerin de yendiği anlaşılmıştır (Akın vd., 2018: 278). Yabani hayvanlar dışında keçi, koyun, tavşan, ördek, keklik bugünde tüketilen yiyeceklerdendir. Yine kemik iliklerinin vücuda olan faydası gözetilerek tüketilmeye devam etmektedir.

Karakeçi ise, kesildiğinde çok kan aktığı için genelde kan seven tanrılar için kesiliyordu. Kurbanın kanı daha önceden açılan kurban çukurlarına veya yarıklarına yani karanlık yer altı dünyasına akıtılırdı (Sandıkçıoğlu, 2007: 32). Bazılarına göre bu durum katil insanın (homo necans) içindeki kan dökme arzusundan kaynaklanmaktadır. Kan kurbanının Hititler için önemli bir yeri vardı. Şu an Anadolu'da Kurban Bayramları esnasında kan dökme işlemine devam edilmektedir (Ünal, 2007: 112). Yine bugün olduğu gibi köpek pis ve murdar olarak görülmüş ve tüketilmekten kaçınılmıştır (Sandıkçıoğlu, 2007: 34).

Hititler için temel besin maddesi ekme ve suydurdu (Akın vd., 2018: 278). Ekme, günümüzde olduğu gibi, eski Anadolu insanı için de yemek içmekle, karın doyurmakla neredeyse aynı anlamlıydı (Ünal, 2007: 97). Tahıl ürünleri arasından en çok buğday, mısır, makarna, bulgur ve pirinçten yapılan un en çok tüketilen yiyecek

maddeleri idi. Buğdayı ezmek, un haline getirmek, ekmek yapmak kadının görevi gibi görülmüştü. Ele geçen metinlerde neredeyse 180'e yakın ekmek, pasta, börek, un mamulü çeşidi tespit edilmiştir (Akın vd., 2018: 278). Günümüz mutfak kültüründe de unlu mamul çeşidi oldukça zengindir. Yine ekmek yapımı kadınların görevi olarak görülmeye devam etmektedir. Köylerde sabahın erken saatlerinde kalkıp, fırına giden kadınlar ekmek yapıp evlerine geri dönmeye devam etmektedirler.

Hititler hububat taneleri kızartıp yiyorlardı. Ayrıca buğday kavruluyor ve patlamış mısır gibi yiyorlardı (Şensoy vd., 2018: 215). Hititlerin buğday kavurması bugün, Anadolu'da yarmanın kavrulmasıyla elde edilen ve 'kavurga' olarak anılan yiyeceği anımsatmaktadır.

Resim 104: Bugün Anadolu'da yapılan kavurga (Özdemir, 2020)

Hititler tarla ve bahçelerinde sebze ve meyve yetiştirmişlerdir. Bunlar bugünde sık sık tüketilen fasulye, mercimek, soğan, pırasa, lahana, salatalık gibi yiyeceklerdi (Akın vd., 2018: 278). Yine elma, armut, nar, incir, üzüm, muşmula yetiştirilen meyveler arasındadır (Sandıkcıoğlu, 2007: 49). Meyvelerin birçoğu bugün olduğu gibi kurutulup, kışın tüketiliyordu (Akın vd., 2018: 278). Kısacası geçmişten bugüne Anadolu'nun zengin toprakları, üzerinde yaşayanlara çeşitli meyve ve sebzeler ile beslenme imkânı sunmuştur.

Hititlere ait bazı yemek çeşitleri; Hititler et yemeklerini genelde suda kaynatılır veya ateşte pişirilirdi. Et haşlandıktan sonra çıkan suyuyla ‘sulu et yemeği’ denilen çorba yapılıyordu (Ünal, 2007: 133). Türk mutfağındaki et suyuna çorba yapımıyla oldukça benzer bir yemektir. Metinlerde şiş kebabının yapımıyla alakalı bilgiler de bulunmuştur. Kebap, kuşbaşı et veya kıyılmış etten yapılmıştır (Ünal, 2007: 133). Bugün genelde Adana yöresinde meşhur olan şiş kebab, Anadolu insanı tarafından severek tüketilmeye devam etmektedir. Hititler pişen etin her tarafının eşit pişebilmesi için “wahnu (döndürmek, çevirmek)” olarak adlandırılan bir yemek çeşidini yapmasını biliyorlardı (Ünal, 2007: 137). Bugün şişe geçirilen parçalanmamış tavukların, kısık ateşte döndürülerek pişirilmesi de bugünün ‘wahnu’su sayılabilir. Metinlerden öğrenilen bir diğer yemek çeşidi ‘saramma’dır. Bir şişe ekmeklerin, diğer şişe kızartılmış yağ parçalarının geçirilmesiyle yağların ekmeklerin üzerine damlaması sağlanır. Böylece ekmekler yağı emer. Yine şişe geçirilerek pişirilmiş et parçaları ekmeğin üzerine konularak ekmek arası yapılır. Bu yemek Türk mutfağındaki yağlı etin altına serilen pideleri anımsatmaktadır (Ünal, 2007: 137).

Hititlere ait bir başka ızgara çeşidi, boyun ve ayakların koyun yağıyla pişirilmesi, kızaran etin üzerine zeytinyağı ve balla sos yapılmasıdır. Silifke civarındaki Toros Yörüklerinin saç kavurmasının içine petek balı dökerek yemeleriyle benzer bir uygulamadır (Ünal, 2007: 138). Bir başka et yemeğinde şarabın ve sirkenin eti yumuşatması için kullanılmış olabileceğini tahmin etmişlerdir. Ateş üzerinde veya kızartılan etler ekmek içerisine konularak sandviç yapılıyordu (Ünal, 2007: 138). “Bir metne göre, keçinin sağ kulağı kesilip ateşte kızartılıyor ve ekmek içine konarak yeniyordu, kıllar dağlanarak yakılıyordu. Kılların dağlanarak yakılması bakımından bizdeki paçaların hazırlanış şekline uymaktadır. Bizim paça dediğimiz yemeğe çok daha yakın başka bir tarif de vardır: Hayvanın döş, kasık, muhrai-, kaburga ve ikiye bölünmüş kellesi ile ayakları bir kazanda haşlanıyor ve paçaya benzeyen bir yemek elde ediliyordu. Başka bir yemekte ise omuz, göğüs, kelle ve paçaya, koyunun derisi de ilave ediliyordu (Ünal, 2007: 138).”

Yapılan ekmek çeşitlerinden birisi, ocak veya tandır için yakılan ateşte, yoğrulan lapadan ekmek pişirilir. Ancak lapadan yapılmış ekmek, bu şekilde ateşin

içerisine atılmayacağı için bir saçın veya bir kabin üzerinde pişirildiği düşünülmüştür. Bu da bize yufka ekmeğine benzer bir şey olduğunu düşündürmüştür. Bunun dışında tandırın iç cidarına yapıştırılarak pişirilen tandır ekmeği gibi yapılmış bir ekmeğin çeşidi de olabilir (Ünal, 2007: 150 – 151). Yine bulamaç, bulgur, irmik ve bunlardan yapılan çorbalar, soğan, sebze, bezelye, nohut, bakla ve mercimek çorbaları, fasulye yemekleri, türlü çeşitleri metinlerde sıklıkla geçmektedir. Hazırlanış ve pişirme şekilleri hakkında ise bilgi yoktur. Türlü ve diğer yemeklerin bazlama veya yufkaya benzer ekmeğin üzerine dökülerek yenildiği tahmin edilmektedir. Bu şekilde ekmeğin bölünerek bandırma usulüyle yenmiş olabilir veya dürme, sıkma da yapılmış olabilir. Bugün, Güneydoğu Anadolu bölgesinde bu şekilde tüketilen yemekler mevcuttur (Ünal, 2007: 151).

Susam, keten, fındık, badem, ceviz ve fıstık yağı yemeklerde ve endüstride kullanılmışlardır (Ünal, 2007: 154). Haşhaş'ın ise Anadolu'da yetiştirilmesi Hititlerle birlikte başlamıştır. Haşhaş, Hititçe 'gis- hassikka' olarak adlandırılmıştır (Uhri, 2011: 184). "Hititçe 'hassikka'nın haşhaş anlamına gelmesi belki de kültürel süreklilik açısından da doğrulanabilecek etnoarkeolojik bir sapmaya da izin veriyor olabilir. Bugün Anadolu'nun değişik yerlerindeki yerel ağızlardan haşhaş için 'haşgeş' sözcüğünün kullanılması Hititçe'deki 'hassikka' sözcüğünün hem haşhaş anlamına geldiğini hem de 'haşgeş' sözcüğünün buradan türediğini akla getirmektedir (Uhri, 2011: 184)." Şarap üretiminin nasıl yapıldığına dair bilgi olmasa da şarabın sarhoş edici etkisi Hititler tarafından biliniyordu. Ayinlerden önce şarapla ellerini yıkamaktaki amaçları ise dezenfekte etmektir (Ünal, 2007: 166). Bugünde alkol en önemli arındırma maddelerinden biri olarak varlığını devam ettirmektedir.

Hititlerin yemek öğünleri hakkında ise kısıtlı bilgi olmakla birlikte sabah ve akşam yemeği mevcuttur. Öğle yemeğinin varlığı ise tartışmalıdır (Ünal, 2007: 182). Tarım toplumu olan Hititler, günümüz çiftçilerinden yola çıkarak muhtemelen öğle yemeği saatlerinde tarlada oldukları için yanlarına aldıkları yiyecekleri yiyorlardı. Sabah ve akşam yemekleri ise o zamandan bu yana vazgeçilmez ana öğünler olmuştur.

Yine şifalı otların önemi bu dönemde biliniyordu. Otları, ilaç olarak, ağızdan veya merhem gibi sarılarak ya da yakı olarak kullanıyorlardı (Ünal, 2007: 186). Şifalı otlar bugünde birçok insan için vazgeçilmez bir yöntemdir. Özellikle daha hafif seyreden hastalıklardan olan grip vb. hastalıkların tedavisini şifalı otlarda arayan birçok insan vardır.

Besin maddeleriyle ilgili bildikleri önemli bir diğer bilgi ise; salamura, konserve kurutulmuş et, peksimeti ve reçel yapmasını bilmeleriydi (Akın vd., 2018: 281). Kış şartları çetin geçen Anadolu topraklarında yaşayan insanlar bugün dahi bu metotları kullanmaya devam etmektedirler.

7. Hititlerde Tıp, Halk Hekimliği ve Şifacılar

Hitit tıbbıyla ilgili tablet sayısı 22 ile sınırlıdır. Tıpla alakalı uygulamalar genelde sihir ve büyüyle iç içe geçmiştir. Başlarına gelen salgın hastalıkların sebebini tanrıların gazabı olarak görmüşlerdir (Yoket, 2003: 76). Hitit tıbbında, dinin etkisi büyüktür. Savaşçı kavim olmasına rağmen cerrahi müdahale Hititlerde yer almamaktadır (Ünal, 1980: 477). Hitit tıbbı çok fazla gelişmediği için salgın hastalıklara veya herhangi bir hastalığı tedavi edilecek yöntemlerden yoksundu. Bu yüzden bu tarz hastalıklara karşı çareyi dua, büyü ve batıl inançlarda bulmuştur. Bunlardan biri, hastalıkların ve kötülüklerin ‘günah keçisi’ denilen koyun, keçi, fare, eşek, ok, hatta insanlara majik olarak aktarılır ve düşman ülkesine kovalanarak atılır (Ünal, 1980: 486). Bugün kullanılan ‘günah keçisi’ deyiminin anlamı muhtemelen buradan gelmiştir.

Bitkilerle tedavi metodunu da Hititler kullanmıştır. Anadolu’nun geniş florası bu durumu desteklemiştir. Kullandıkları bazı bitkiler adamotu, haşhaş, mersin, meyan kökü, safran vb.dir. Bitkiler dışında hayvansal maddeler ve madensel maddeler de tedavi amaçlı kullanılmıştır. Hititlerin uyguladıkları bitkilerle tedavi metodu günümüzde hala devam eden bir uygulamadır. Birçok hastalığı tedavi etmek için ve kilo alma, kilo verme gibi işlemlerinin gerçekleşebilmesi için bu yöntemlere

hala başvurulmaktadır. Anadolu’da yetişmeyen bitkiler ise, hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere Anadolu’ya getirilmişlerdir (Ceran, 2008: 52 – 53).

Doğum için ise, özel bir sandalye yapılmıştı. Doğum esnasında aksaklıklar yaşanırsa doğum yapan kadının bir suç işlediği ve bu yüzden temizlenip, tanrıya adak sunması gerektiğine inanılırdı. Belgelerden öğrenildiğine göre ‘doğum evi’ denilen yapının olduğu bilinmektedir. Doğuma yardımcı olması esnasında ebelerde bulunurdu (Ceran, 2008: 56- 57- 59). Hititlerdeki doğum evi ve doğum sandalyesine, günümüzdeki modern doğumhane ve doğum sandalyesinin ilkel versiyonu da diyebiliriz.

Hastalıklardan korunma ve hastalıkların iyileştirilmesi için kuşaklar boyunca uygulanan uygulamalar ve bunun neticesinde kazanılan tecrübeler yıllar boyu birikmiş ve halk hekimliğinin doğmasına yol açmıştır (Şar, 2008: 1164). “Her ne kadar, Hitit halkının yaşayışı hakkında, devlet arşivindeki belgeler suskunluğunu korusa da binlerce yıl sonra, Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan ‘halk hekimliğinin’ kökenlerinin, Hititlere dayandığını söylememiz hiç de yanlış olmayacaktır (Taş, 2017: 50).”

Genel anlamda ise halk hekimliği, gelenek ve göreneklere dayanan, ayrıca yapılan gözlemler neticesinde elde edilen bilgilerin, şifa bulma amacıyla kullanılmasıdır. Ancak halk arasında genelde ‘halk hekimi’ tabiri yerine, ‘kocakarı yöntemi, kocakarı ilacı’ gibi tabirler kullanılmıştır (Taş, 2017: 51). Anadolu’da bu kadınlar, koca karı tabirinin yanı sıra ‘ocak, ocaklı’ şeklinde de isimlendirilmişlerdir. TDK’de ocaklının kelime manası “halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile (<https://sozluk.gov.tr/>, 2020)” olarak açıklanmıştır. Hititlerde de kocakarı, yaşlı kadın manasına gelen, şifacı kadınlar için kullanılan unvanlardan biridir. Hititçe karşılığı ise MUNUŞŞU.GI’dır (Taş, 2017: 51). Yaşlı kadınlar, şifa veren ritüelleri uygulayan kişilerdir. Muhtemelen bu kadınlar, günümüzdeki Anadolu halk hekimliğindeki gibi soyaçekim, el verme ilişkisi içerisinde yetişmekteydiler (Şimşek, 2019: 166).

Hititli halk hekimleri birbirlerinden farklı tedavi metotları kullanmışlardır. Yine Anadolu'da halk hekimleri arasında farklı metotlar kullanan kişiler vardı. Bu metotlardan bazıları şu şekildedir: Aktarma yoluyla tedavi metodu, çivi yazılı metinlerden öğrenildiğine göre oldukça yaygın bir metottu. Ritüel uygulandığı kişinin üzerindeki kötülük kuş, keçi gibi hayvanların üzerine aktarılır ve kişinin üzerinde bulunan kirliliğin atılması sağlanır. Örneğin; bir metinde, ritüel uygulayan yaşlı kadın, koyunu ritüelin uygulandığı iki kişi üzerine tutar ve kirliliğin koyun üzerine aktarılması sağlanır (Taş, 2017: 52). Benzer bir uygulama Anadolu'da da mevcuttu. Örneğin; deri üzerinde oluşan kızamık ve pütürlü lekelerden oluşan 'temre' adıyla anılan hastalığın tedavisinde benzer bir uygulama söz konusudur. Temre'nin tedavisinde farklı yöntemler uygulamışlardı. Bunlardan birisi cuma günü akşamüzeri hasta gelir ve tedaviyi uygulayacak olan 'ocaklı kadın' temreli bölgeyi yedi arpa ile çizer. Böylece hastalığın arpa üzerine geçtiği düşünülür (Görgeç, 2019: 207).

Benzer bir uygulama daha şu şekildedir: "Yağmurla toprağın kavuşup insana şifa olarak dönmesini sağlamak için, Anadolu'da yağmur dualarına çıkılır. Bu dualar esnasında, insan ve hayvan şeklinde yapılmış kuklalar kullanılmaktadır. Bu kuklaların yörelere göre değişen isimleri de vardır: Çomça gelin, Kepçe kadın, Çullu kadın, Bodi bostan, Kepçecik. Bu kuklaların amacı da muhtemelen yağmur yağmamasına sebep olan kirliliğin, kuklalar üzerine aktarılma sureti ile yağmurun yağmasını sağlamaya çalışmak olmalıdır (Taş, 2017: 52 – 53)."

Akan suyla alakalı yapılan büyü niteliğindeki iyileştirme yöntemleri de mevcuttu. Örneğin; Hititli bir kocakarı tarafından gerçekleştirilen ritüele göre, sürekli ölü doğum yapan, biyolojik ve psikolojik fonksiyonlarını yerine getiremeyen bir kadın için, suyun büyüsel bir şifa sağlayacağına inanılarak birtakım uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Taş, 2017: 53). "O nehir kıyısına vardığı zaman, nehir kıyısının cini için ince bir ekmek kırar ve onu nehir kıyısına yerleştirir; o yağlı keki (ve) yulaf lapasını (?) onun üzerine saçar. O bir şarap libasyonu gerçekleştirir ve (şöyle) der: "Şimdi, nehir kıyısının cini, ben sana geri geldim. Sen, nehir kıyısının cini! Kilin alındığı nehir kıyısından (onu) ellerinden al ve adakta bulunan bu kimseyi onunla temizle; onun vücudunun on iki kısmını temizle. Daha sonra o nehir kıyısının kilini alır. Sonra o bir su kaynağına (?) gider, ince bir ekmek somunu kırar ve onu su

kaynağı(nın) yanındaki çamurun üzerine yerleştirir. O yağlı kek (ve) yulaf lapasını (?) (etrafa) saçar, bir şarap libasyonu gerçekleştirir ve (şöyle) der: “Sen, su kaynağı (?) çamuru karanlık dünyadan yukarıya fişkirtmeye devam et (ve) adakta bulunan şahsın, vücut uzuvlarından aynen bu şekilde kötü kirliliği uzaklaştır! (Taş, 2017: 53).”

Bu ritüelin bir benzer bir uygulama geçmiş dönemde Anadolu’da uygulanmıştır. Kadının doğurganlığını arttırmak için, nikâhın ertesi gününde gelin ve damat erkenden kalkıp su oluğunun yanına giderlerdi. Daha sonra suyun içine ekmeğe doğrayıp, gelin oluğun içine su doldurur ve hızlıca evine doğru koşardı. Anadolu’da ve Hititlerde su ve ekmeğe hem kutsal hem de bereketin simgesi olduğu için bu şekilde bereketin artmasını sağlamaya çalışmışlardır (Taş, 2017: 53).

Bir diğer iyileştirme metodu parpılamadır (Taş, 2017: 54). Bu metot, dinsel motiflerle kaynaşmıştır. Hastanın vücudunu, bir iyileştirici araçla, vurma, çizme, kesme, delme gibi dağlama şeklinde yapılmaktadır (Şar, 2005: 132). Örneğin; bir doğum ritüelinin anlatıldığı belgeye göre yeni doğmuş olan çocuğa, gece vakti ekmeğe bastırıldığı ve çocuğun bu şekilde arındığına inanılır (Taş, 2017: 54). Yine benzer bir uygulama Anadolu’da hala devam etmektedir. Örneğin yaralanan bölgeye ısırılmış ekmeğe bastırılır. Bu şekilde o bölgenin şişmesi ve ödem toplanmasının engellendiği düşünülür. Hitit ritüeline benzer mantık burada da hâkimdir. Ekmeğin bastırıldığı bölgenin şifa bulacağına inanılır (Taş, 2017: 54).

Tuz ile iyileştirme metodu; tuz, Hitit döneminde şifa metinlerinden öğrenildiğine göre temizleyici ve büyüsel amaçlı kullanılmıştır (Taş, 2017: 54). Örneğin; “Purriyanni Ritüelinde büyü rahibinin ev ve ritüel beyine tuzlu su serptiğinden bahsedilmiştir (Taş, 2017: 54).” Hititlerde olduğu gibi Anadolu’da da tuzun temizleyici özelliği vardır ve bazı yörelerde yeni doğan çocuğun üzerine temizlemek amacıyla tuz serpilmiştir (Taş, 2017: 54).

Bitkilerle iyileştirme metodu; Hititler otların, şifalı etkisini biliyorlardı. Kazılarda bulunan tabletlerde şifa niyetine kullanılan kimyon, kızılca buğday, bira mayası, ekmeğe çeşitleri, peynir, susam gibi bitkilerden bahsedilmiştir (Akın vd.,

2018: 281). Bugünde bitkilerin hastalıklara olan etkisine hala inanılmaktadır. Aktarlardan birçok şifalı ota ulaşmak mümkündür.

Taş ve madenlerle yapılan tedavi yöntemi; Hititler taş ve madenlerin içlerinde insanlara şifa veren bir sihirli gücün olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yüzden metinlerde, taş ve madenden ilaçların yazılmış olduğu reçetelere rastlanmıştır (Taş, 2017: 55). Anadolu'da ise, kurşun dökme uygulaması esnasında, kurşun döken kadının kötü enerjiyi defetmek için, kurşunu dökerken dua okumasına benzer (Taş, 2017: 55).

8. Hitit Dininin Günümüz Anadolu Kültürü İle Benzer Yanları

8.1. Hititlerde Din Anlayışı

Din, hayatın her sahasına girmiş bir sosyolojik olgudur. Hititlere ait yazılı kaynaklarında ise, dinle alakalı çok fazla bilgi yoktur (Ünal, 2003: 74). Hitit Devleti federal bir yapıya sahip olmasından dolayı dini konuda, diğer dinlere karşı hoşgörülü davranmışlardır (Akurgal, 2005: 119). Hitit dini, çok tanrılı bir yapıya sahipti. Bir metinde 'binlerce Tanrı'dan bahsedilmiştir. Bunun sebebi, yalnızca kendi tanrılarına değil, Anadolu'da temasta buldukları kavimlerin tanrılarını da benimsemiş olmalarından kaynaklanmıştır. Bu nedenle geniş bir panteona sahip olmuşlardır. Panteonda; Sümer, Akkad, Asur, Proto – Hatti, Luvi, Hurri ve Mitannili tanrılar mevuttu (Kınal, 1998: 207- 208). Ayrıca yer altı tanrılarına da sahiplerdi. Yedi tanrıdan oluşan bu tanrı gurubu Mezopotamya'dan Hitit dünyasına girmiştir. Eski Türk inanın ve Kırgız Türklerinin inanışına göre de yedi rakamı yer altı ile bağdaştırılmıştır. Özellikle 'yerin kulağı yedi kattır' sözü bugünde kullanılmaktadır (Sir Gavaz, 2016a: 839).

Panteonun baş tanrısı Teşup (Fırtına Tanrısı) tur. Teşup'un eşi ise baş tanrıçadır (Reyhan vd., 2015: 92). Hititlerin yeni tanrılarını kabul eden yapısı, İmparatorluk Devrinde izlenmiş bilinçli bir politikaydı. Anadolu'ya geldikten sonra ele geçirdikleri bölgelerin dinini reddetmemişlerdir. Bilakis kendilerine uygun olanları dinlerine eklemişlerdir (Arıkan, 1998: 272). Hititler antlaşma sırasında

tanrıların adını, yemin ve taahhütlerde şahit göstermek için kullanmışlardır. Anlaşma metinlerine yemin tanrılarının adlarını liste halinde düzenleyip yazmışlardır. Liste başında Arinna'nın Güneş Tanrıçasını koyarlardı. Günümüzde devam eden bir gelenektir. Hititlerin tanrılarını göstererek yemin etmeleri İncil'e ve Kur'an-ı Kerim'e el basarak yemin etmekten bir farkı yoktur (Kaya, 2017: 331).

Hititlerin inanç yapıları genel doğrultuda, günlük yaşantılarında tanrılar tarafından yönetildiklerine inanırlar. Bu yüzden teokratik bir inanç dünyasıyla hayatlarını şekillendirmişlerdir. Başlarına gelen her olayın tanrının etkisinden kaynaklandığını düşünmüşlerdir (Kayaöz, 2019: 107). Aslında bugün Müslümanlar arasında da başlarına gelen her olayın, Allah tarafından gönderildiğine inanan daha koyu kaderci bir kesim vardır.

Hititlere göre, insanın yaratılışında iyilik ve kötülük bulunmaktadır. Bu yüzden her insan bünyesinde kötülük barındırmaktadır ve günahkâr olmayan insan yoktur. Yalan söylemek ve sır saklamakta günah sayılmıştır (Falay, 2016: 125). İslamiyet'te benzer bir inanış hâkimdir. Mevlana'ya göre: "Her kötünün içinde bir iyi bulunduğu gibi, her iyinin içinde de bir kötü mevcuttur. Bu sebeple iyilik ve kötülük (=hayır ve şer) tek ve aynı şeydir, parçalanamaz. Aynı asıldandırlar. Tıpkı acı su ile tatlı suyun aynı asıldan yani her ikisinin de sudan ibaret olmaları gibi (Yakıt, 1994: 44). Yine yalan söylemek İslamiyet'te de günahlar arasında sayılmıştır.

Hititlere göre, tanrılar rüyalar vasıtasıyla isteklerini insanlara bildirebiliyorlardı. Ğuppi SeS-, dinsel anlamda temiz bir yatakta uyumak, belli bir konuda cevap almak için, rüya görmek amacıyla yatağa yatmak anlamına gelen Hititçe terimdir. Hititler, tanrıların ne istediklerini öğrenmek amacıyla bu yönteme başvurmuşlardır (Arıkan, 1998: 282). "Müslümanlarda yapılması istenilen bir işin hayırlı olup olmayacağına kendisine Allah tarafından bildirilmesi maksadıyla yatmadan önce iki rekât namaz kılarlar (Şentürk, Yazıcı, 2014: 223)." Yine Müslümanlarda istihare namazı kılmadan önce abdest alır ve abdestli bir şekilde uykuya yatarlar. Her iki kavmin inanışına göre de uykuya dalmadan önce dinsel anlamda arınmış olmak mühimdir.

8.2. Dini Temizlik Uygulamaları

Hititler için dinle alakalı öncelikli kural temizlikle alakalıdır. Adaklar, sunaklar, rahipler gerçek anlamda temiz olmaktan ziyade dinsel anlamda temiz olmalıydı (Brandau vd., 2018: 72). İslamiyet'te aynı durum söz konusudur. Örneğin; gusül (boy) abdesti almak için tüm vücuda suyun değmesi şarttır. Ancak boy abdesti olmayan kişinin havuza girip çıkması, boy abdesti aldığı anlamına gelmez. Kişinin boy abdesti almış olması için, abdestin üç farzının da yerine getirilmesi gerekir.

Hititli tanrıların evlerine, mabetlere girebilmek, kurban sunabilmek, dua edebilmek için temiz olmak şarttır (Kınal, 1998: 221). İslamiyet'te de dua etmek haricinde mabede girerken veya kurban ibadeti esnasında abdestli bulunmak daha makbul görülmüştür. Kadınlarla cinsel ilişkide bulunmak da Hititlere göre dinsel anlamda kirletici bir olay olarak görülmüştür (Dinçol, 1982: 85). Müslümanlarda bu gibi durumlardan sonra arınmak için abdest almaktadırlar.

8.3. Öteki Dünya İnanışları

Öteki dünya inanışlarıyla ilgili Hititler, ölümden sonra hayatın var olduğunu düşünmüşlerdir. Sıradan insanlar öldükten sonra yeraltına giderken, krallar öldüklerinde tanrılaşarak gökyüzüne çıkmaktadırlar. Ölü ruhların yeraltından çıkarak insanları rahatsız edebileceğini düşünmüş ve korkmuşlardır. Yani insan bedeni yok olsa da ruhu var olmaya devam ediyordu (Demirci vd., 2016: 54). Hititler gibi bugün de Müslümanlar öteki dünyanın var olduğuna iman etmişlerdir. Kişi öldüğünde bu dünyadan ayrılıp, bedeni yok olsa dahi ruhu âlem değiştirip var olmaya devam etmektedir.

Hititler ölen kralların ise, tanrılaştığına inanırlar ve heykellerini yaparlardı. Hititlere göre, tanrı olan kralların devletin geleceği ile ilgili etkilerinin kaybolmadığı gibi, başlarına gelecek olan olumlu veya olumsuz olaylara da katkılarının olduğuna inanmışlardır. Bu nedenle devletin bekasını ve kudretini sağlamak adına ölü ruhlara kurban sunmuşlardır. Atalar kültü olarak da adlandırılan bu olay için kutsal mekânlar oluşturmuşlardır. 'Hešti' olarak adlandırılan bu mekânlarda ölen krallara ait

heykeller bulunurdu. Bu yapıda, kraliyet mensubu ölümler anılır ve yâd edilirdi. Ayrıca bu yapı kompleksine özgü kült personelleri bulunurdu ve Hattuşa dışında buna benzer bir yapının olduğuna dair belge bulunamamıştır (Sir Gavaz, 2016a: 852).

“Eski Türkler atalar kültünü, doğal mekânlarda orman, mağara, nehir kenarı gibi yerlerde gerçekleştirmekteydiler. Muhtemelen Hititler de atalarına olan saygıyı ve sadakati su pınarları, ormanı ve doğal oluşum kayalıkları ile uygun imkânlar sunan özel bir alanda icra ediyorlardı. Aynı günümüzde özellikle kan bağıımız olan kişilerin ölüm yıldönümlerinde helva dağıtılması, fakirlerin doyurulması, ruhuna duaların okunması gibi Hititler de kraliyet mensubu olan ölümlerini anmak ve onları yâd etmek adına *hešti* evini kullanıyorlardı (Sir Gavaz, 2016a: 852).” Ölü gömme adetleri konusunda ise, bulunan belgelere göre, ölümleri hem yaktıkları hem de gömdükleri anlaşılmıştır (Demirci vd., 2016: 55). Bugün olduğu gibi, ölümleri yerleşim yeri dışındaki mezarlıklara defnetmişlerdir (Macqueen, 2018: 150).

8.4. İbadetler

Hititlere ait günlük uygulanan rutin ibadetler yoktu. Tapınaklara gitmeden önce tüm vücutlarını yıkarlardı. Bu yüzden de tapınakların giriş kısımlarında yıkanma odaları mevcuttu (Bahar, 2015: 269). Muhtemelen bugün camilerin avlularında bulunan abdesthanelere benzer bir yapı tapınakların giriş kısmında bulunuyordu.

Bir diğer ibadet çeşidi duadır. Hititlere göre üç çeşit dua vardır. Bunlardan ilki bayramlarda yapılan dualardır. Yine özel bazı durumlarda edilen dualar bu kapsama girer. İkincisi övgülerdir (Bryce, 2003: 156). Üçüncüsü ise, pişmanlık dualarıdır. Bu dua, kişinin yapıp pişmanlık duyduğu ve af dilediği dualardır (Dinçol, 1982: 88). İslamiyet’te de dua önemli ibadetlerden biridir. Bir seremoni gerçekleştirmesine gerek olmaksızın kişi Allah’a yakarabilir.

Kurban ibadeti, Hititler uzun ömür, sağlık, refah ve savaşlar gibi durumlarda dilek ve istekte bulunacakları zaman, tanrılara muhtaç oldukları yiyecek ve içecekleri sunarlar. Yine adak kurbanı ve kefarete kurbanı adetleri görülmüştür. Kefarete kurbanındaki amaç, işlenen bir günaha karşı sunulurdu. Adak ve kefarete kurbanı fark

etmeksizin her çeşit gıda, içki (şarap ve bira), kanlı kurban (sığır, koyun, keçi vd.) tanrıya kurban olarak sunuluyordu (Kinal, 1998: 221 – 222). Adak kurbanı bugünde uygulanan bir adettir. Kişi, dilediği olayın gerçekleşmesi halinde kurban keseceğini belirtirse ve isteği gerçekleşirse, o zaman adak kurbanı keser. Kefaret kurbanı; “Kefaret, dinin belirli yasaklarını ihlal eden kimsenin hem ceza hem de Allah’tan mağfiret dilemek amacıyla yükümlü tutulduğu köle azat etme, oruç tutma, fakiri doyurma ve giydirme gibi mali veya bedeni nitelikteki ibadetlerin genel adıdır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kefare#2-fikih>, 2020).” Kelimenin manasından yola çıkarak işlenen bir günahın af olması için kesilen kurbandır.

Bayram ritüelleri esnasında da kurban ibadeti gerçekleştirilirdi. Kralın tapınağa gelmesinden sonra baş aşçı mabetteki kutsal yerlere et koyar ve krala içki uzatır. Bunun üzerine kral içki kabına QATAM dai- (elini koyar) yapar. Daha sonra baş aşçı mabetteki kutsal eşyaya içki kurban eder. El koyma (qatam dai) hareketinden sonra kurban eşyasını uzatanın kurban etmesi gelir. El koyan daha yüksek mevkide bulunan kişidir ve bu genelde kraldır. Kral, elini koyduktan sonra kendisi kurban etmemiştir. Qatam dai- hareketindeki maksatta bunu yapan kişinin kurban edene, kurban etme yetkisi vermesidir. Benzer uygulama bugün İslamiyet’te görülmektedir. Kurban ibadeti gerçekleştirilirken eğer, kurban sahibi hayvanı kendisi kesmeyecekse birisini vekil tayin eder ve kurbanının kesilmesini sağlar. Vekil kurbanı kesmeden önce sahibine ‘vekilin olarak kurbanı keseyim mi?’ diye sorar ve bıçağı hayvanın boğazına dayar, bu esnada kurban sahibi de elini vekilin elinin üzerine koyar ve vekil kesme işlemini gerçekleştirir. Hititlerde de kralın elini kurban edilecek nesnenin üzerine koyması muhtemelen, kurban ibadetini sembolik olarak gerçekleştirdiği anlamına gelmektedir (Ertem, 2003: 51).

İbadet esnasında önemli olan bir diğer unsur ise Huvaşı Taşı olarak adlandırılır. Bu taş kült merasimlerinde tanrı heykeliyle beraber kullanılmışlardır. Çeşitli tanrıların bu taşların önüne veya arkasına yerleştirildiği bilinmektedir. Böylece tanrı heykeliyle birlikte bir kompozisyon ortaya çıkıyordu. Bu yüzden açık havada, ormanlık alanlarda külte uygun bir şekilde bu taşlar dikiliyordu. Bu şekilde bir tanrı evi oluşturulmuş oluyordu ve kurban sunuluyordu. Kurban bu taşa kesilirdi (Ertem, 2003: 50). Tanrı heykeli ve huvaşı taşıyla oluşturulan bu kompozisyon İslamiyet’te yer alan namazgahlarla paralellik gösterebileceği düşünülmüştür. Yine

bugün Müslümanlar için önemli bir konumda yer alan ‘Siyah Taş (Hacer-i Esvet)’ olarak adlandırılan bu taşta huvaşi taşının fonksiyonuyla paralellik taşımaktadır (Ertem, 2003: 51).

Hititlere göre işlenen suçlar ve günahlar, tanrıların sinirlenmesine ve insanları cezalandırmasına yol açıyordu. Bu nedenle tanrıların kızacakları olayların öğrenilmesi Hititler için önem arz ediyordu. Doğada meydana gelen birçok felaketin tanrılar tarafından insanlara verilen cezalar olduğu düşünülmüştür (Dinçol, 1982: 89). Hitit inanç sisteminin kökeninde, diğer inançların temelinde olduğu gibi günah ve ceza kavramı yatar. İnsanlar işledikleri günahları tanrılar tarafından gönderilen felaket ve hastalıklarla öderler (Özeser, 2018: 4).

8.5. Kehanet, Fal ve Büyü

Hititler, doğaüstü olayları tanrılar tarafından gönderilen istek ve işaretlerin belirtisi olarak görmüş ve yorumlamaya çalışmışlardır. Kehanet olarak adlandırılan bu gözlemler yeterli bulunmamış, tanrıların arzu ve isteklerinin nedenlerini öğrenebilmek için birtakım yöntemler aracılığıyla fala başvurmuşlardır (Dinçol, 1982: 89). Hititlerin uygulamış olduğu en az dört fal çeşidi vardır. Bunlar; et falı, kuş falı, talih falı ve yılan falıdır (Kaya, 2017: 341). Günümüzde hala gelecekte haber alma umuduyla fala bakılmaya devam edilmektedir. Ancak İslam dini fala bakmayı yasakladığı için, dini kurallara bağlı kesim tarafından tercih edilmeyen bir uygulamadır.

Hititlere göre kötülüklerden korunmanın bir başka yoluysa büyü ve sihirdir (Dinçol, 1982: 91). Büyü ak ve kara büyü olarak iki çeşide ayrılmaktadır: Kara büyü, kötü ve olumsuz etki bırakırdı. Bu yüzden Hititli devlet büyükleri tarafından yapımı denetlenmiştir (Özeser, 2018: 4). Bu nedenle büyü yapılması kanunlar vasıtasıyla yasaklanmıştır. Kara büyüye örnek vermek gerekirse, yılan öldürülürken başkasının adını söylemek kara büyü olarak kabul edilirdi. Böylece adı söylenen kişinin ölümü dilenmiş oluyordu (Dinçol, 1982: 91). Başka kişi ve bölgelere yönelik yapılan kara büyü, büyülenmiş olduğu düşünülen kişinin tedavisi için büyüye başka eşyalara aktarmak ve aktarılan bu nesneyi yakarak, kırarak veya nehre atarak imha etmektir.

Bunu yapmalarındaki sebep, kötülüğün bu eşyaya geçmiş olduğu fikridir. İmha edilemeyen eşyalar ise, kindar bir kişi tarafından temiz birinin evine veya tarlasına gömüldüğünde kara büyü yapılmış olur (Özeser, 2018: 5).

“Rize’de uygulanan “Sabun Büyüsü” bir Kara Büyü örneğidir. Düşman olarak görülen kişinin saçını sabuna bağlanır, sabunun üzerine kötü dilek içeren dualar yazılır ve sabun dereye atılır. Sabun dereye eridikçe kişinin de gündün güne eriyeceğine, yok olduğunda da kişinin öleceğine inanılmaktadır. Bu uygulama Hitit Kara Büyü uygulamasına benzemektedir Kişiyi sabunla özdeşleştirmek ve eriyişini insanın çökmesine benzetmek, Hitit büyü ritüellerinde kullanılan benzetme ve vekil tayin etme/özdeşleştirme yöntemi ile aynıdır (Özeser, 2018: 18 -19).”

Büyü ve sihir, kötü niyetli olduğu gibi iyi niyet beslenerek de yapılabilmektedir. Bu işlemler yaşlı kadınlar veya fal ve sihir rahibeleri tarafından yapılıyordu. Sihir ayinleri, çeşitli problemlerin çözümü için kullanılabilirdi. Bunlar: cinsel iktidarsızlık, hamile kadınların dinsel yönden arındırılmaları, aile içi kavgalar vb. dir (Dinçol, 1982: 91). Büyü yöntemleri, büyü ritüellerinin sorunsuz gerçekleşebilmesi için birtakım prosedürlere ihtiyaç duyulmuştur. Uzman büyücüler, oluşabilecek problemlere karşı büyüye başlamadan önce el değmemiş mekânları tercih etmişler, kişinin maddi durumuna uygun olan kurbanları ayarlamışlar, büyü için gerekli çeşitli malzemeleri tedarik etmişler, etkinliği yapmak için doğru zamanı beklemişler ve büyüünün yöntemini belirlemişlerdir. Bu yöntemler, bağlantı ve aktarma, vekil tayin etme, özdeşleştirme, benzetme, kefalet ödeme, tanrılardan yardım isteme şeklindedir. Bir büyü için birden fazla yöntem kullanılabilirdi (Özeser, 2018: 12).

Bağlantı kurma ve aktarma yöntemi, kişinin üzerindeki kirliliğin kullanılan malzemelere aktarılmasını önlemek ve bedensel kirliliğin kurban sahibinden uzaklaştırılmasını amaçlayan bir yöntemdir. Ritüel esnasında büyü yaptıran kişiden istenen malzemeler ile kişi arasında bağlantı kurularak kişi üzerindeki tüm kötülükler malzemelere aktarılır. Örneğin; çeşitli renklerdeki ipler, büyü yaptıran kişinin üzerindeki kötülükleri alması için, kişinin eline, kafasına ve vücuduna bağlanıp, ipler sırasıyla dolanıp, bağlanıp, çekilmiş ve kesilmiştir (Özeser, 2018: 13). “Hitit büyü

ritüellerinde kişinin kirliliği veya taşıdığı kötülük beyaz, sarı, kırmızı, mavi, yeşil vb. renklerde yünlere aktarılmaktadır. Bu renklerin büyüsel gücü ile bağlantı kurma ve aktarma gerçekleştirilmiştir. Aktarılan kirliliğin üzerine yüklendiği renkli yünler ritüel bitiminde yok edilmiştir. Eski Türk ve Anadolu Halk kültüründe aynı renklerin insan psikolojisini etkileyecek anlamlar taşıdığı bilinmektedir. Örneğin; kırmızı renk “Al ruhu” veya “Al ateş” isimleri verilen bir ateş tanrısı veya koruyucu bir ruhu temsil etmektedir (Özeser, 2018: 18).”

Vekil tayin etme ve özdeşleştirme yöntemi, büyü yapılacak kişinin veya nesnenin yerine başka biri veya nesnenin vekil olarak geçmesi ve tayin edilen bu vekilin gerçek kişi ya da nesneyle özdeşleştirilerek kötülükleri üzerine alarak uzaklaştırması esasına dayanır (Özeser, 2018: 14). “İstanbul Yedikule Mezarlığı’nda birçok mezarda birbirine dönük vaziyette rastlanmış veya sırt sırta vermiş şekilde sapsarlarından bağlanmış tahta kaşıklar, vekil görevi gören büyü çeşididir. Kaşıkların biri kadın diğeri erkek olmak üzere iki kişiye vekil tayin edilmiştir. Kaşık büyüsü olarak geçen bu uygulamada kaşıkların içleri birbirine dönük ise toprak altında kaldıkları sürece iki insanın birbirinden kopmayacağına, sırt sırta vermiş şekilde bağlanmışlarsa, büyü yapılan kişilerin bir araya gelemeyeceklerine ve bir daha mutlu olamayacaklarına inanılmaktadır.

Anadolu Halk kültüründe görülen bu büyü uygulaması Hitit büyü ritüellerinde sıklıkla rastlanan vekil tayin etme ve özdeşleştirme yöntemiyle aynı özelliği taşımaktadır. Anadolu Halk inancında aile birliğini sağlamaya yönelik yapılan büyü uygulamalarının aslında masum olmadığı görülmektedir. Kocayı eve geri döndürme, eve bağlama, karşı tarafı kendine âşık etme niyetiyle yapılmış büyüler insanların hislerini bastırmak veya değiştirmek amacı taşıdığından, Ak Büyü olarak nitelendirilmesi güçtür. Bu açıdan bakıldığında, bazı Ak Büyülerin Kara Büyüden bir farkı olmadığı söylenebilir (Özeser, 2018: 18).”

Kefaret ödeme yöntemi, yapılan bir hatadan pişman olunması durumunda bedel ödenmesidir (Özeser, 2018: 15). “İnsanların büyüye inanması ve buna başvurmasının nedeni doğaya karşı olan acizliğidir. Günümüzde Anadolu’da Kara Büyü uygulamalarını gerçekleştiren kişiler Tanrı yerine Tanrı tarafından lanetlenen

varlıklardan (cinlerden) yararlanmayı tercih eder. Anadolu halk kültüründeki inanışa göre cinler, insanların aklını alıp onları şaşkın ve perişan eden, hastalıklara yol açan ve büyücülere aracılık ederek kötülükler sebep olan varlıklardır. Bu inanç, Hitit toplumunda da var olan günahkâr insan ve cezalandırıcı tanrı ile örtüşmektedir (Özeser, 2018: 17).”

Anadolu Halk kültüründe kullanılan büyü malzemelerinin bir bölümü vekil görevi görürken diğer bölümünü büyü yapılan kişi, üzerinde taşımaktadır. Uğurluk adı verilen büyü malzemesinin, kötü enerjiyi uzaklaştırmaktan çok taşıyana mutluluk vermesi amaçlanmıştır. Yeşil kahve çekirdeğine dualar ve olumlu sözler söylenerek küçük bir kumaş parçasına sarılması ve kişinin bunu üzerinden çıkarmaması uğurluk uygulamasıdır. Anadolu Halk inancında taşınabilir büyüler arasında Ak veya Kara Büyü olarak yazılmış Muskalar da yer almaktadır (Özeser, 2018: 17 -18). Kötü ruhlara karşı koruyucu yöntemlerden birisi de boynuzlu hayvanlar olarak görülmüştür. Tarihöncesi dönemlerde insanlar, boynuzlu hayvanların boynuzlarını koruyucu bir ruh ve uğur saymışlardır (Alp, 2009: 38). Örneğin boğa, ilahi dinlerin var olmasından itibaren insanlar tarafından tanrısal bir varlığın temsilcisi olarak görülmüş ve dinsel anlamda bir sembol olmuştur (Kılıç ve Turgut, 2016: 775). Boğa başta olmak üzere bazı hayvanların kafataslarının duvarlara asılmasının nedeni de dinsel anlamda temsil ettiği varlığın, bir bütün olarak o an orada olduğunun varsayılmasıdır (Kılıç vd., 2016: 778). Hititler için boğa ise, baş tanrı Teşup’un en önemli simgelerinden biriydi. Günümüze ulaşmış Hitit eserlerinden birçoğu üzerinde yerini almıştır (Kılıç vd., 2016: 780).

“Bu inanış bugün halen Anadolu’da etkisini sürdürmektedir. Birçok yörede evlerin giriş kapılarına geyik, koç vb. hayvanların boynuzları nazara karşı koruyucu olarak asılmaktadır (Alp, 2009: 38).” Günümüzde ise Antalya’nın Akseki ilçesine ait Küçükalan köyünde bulunan bir müze evinin giriş kapısında yabancı keçiye ait boynuz bulunmaktadır. Müze müdürü bu boynuzun giriş kapısına yerleştirilmesindeki amacın nazardan korunması amacıyla asıldığını belirtmiştir (Kılıç vd., 2016: 782).

Resim 105: Antalya’da bulunan müze ve giriş kapısı (Kılıç vd., 2016: 789)

Resim 106: Çorum İskilip’te bir evin dış cephesine asıl geyik boynuz (Sir Gavaz, 2016c: 88)

Tanrıların, insanlara isteklerini bildirme yöntemlerinden bir diğeri de rüyalardı. Tanrı insana rüyasında görünüp istediğini söyler veya kızmış olduğu olayları açıklayabilirdi. Bu duruma örnek olarak III. Hattuşili’nin otobiyografik metninden öğrenildiğine göre, daha küçük bir yaşta rüyasına Tanrıça İştar’ın girmesi ve Puduhepa ile evlenmesini istediğini belirtmiştir (Dinçol, 1982: 90).

“Doğal olarak görülen bu rüyaların yanı sıra, bir tür rüya kehaneti diyebileceğimiz karar rüyaları vardır ki, bunlar Hititçe ’de temiz uyku terimi ile anlatılan, bizim istihareye yatmak olarak bildiğimiz yöntemdi. Belli bir konuda tanrıdan yanıt almak için, dinsel yönden temizlenerek rüya görmek üzere uykuya yatmaktı. II. Murşili’nin, veba salgınının nedenlerini bulmak için, toplu istihareleri

dahi denediğini biliyoruz (Dinçol, 1982: 90).” İslam geleneğinde yer alan istihareye yatma uygulaması hem Eski Mezopotamya hem Hitit toplumunda benzer şekilde uygulanmıştır. Uykudan önce İslam’da abdest yoluyla arınma söz konusu iken, adı geçen toplumlarda bir arınma yapıldıktan sonra ardından, rüyaya yatma söz konusudur. Saray ve tapınaklarda yer alan rüya yorumcularının, üst düzey devlet kademelerine atanmaları ise bu konunun öneminin bir sonucudur (Deniz, 2015: 241).

8.6. Bayramlar

Hitit toplumunda tanrıya tapınma yollarından en önemli olanı bayram ritüelleridir (Reyhan vd., 2015: 94). Düzenlenen tüm bayramlar dini içeriklidir. Bayramların kutlanması, tanrılara duyulan saygının göstergesidir. Bayram ayinleri, tanrıyla bağ kurduğuna ve bu bağ ile krala ve hanedana tanrısal bir koruma sağladığını, aynı zamanda toprağa zenginlik, orduya zafer getirdiği, salgın hastalıklara koruma sağladığını, aynı zamanda toprağa zenginlik, orduya zafer getirdiği, salgın hastalıklara karşı koruma sağladığına ve belalardan koruduğuna inanılır. Bu yüzden bayramlar yılın belli dönemlerinde aksatılmadan kutlanmıştır (Kaya, 2017: 338).

Bayramların çoğunluğu kral ya da kraliyet ailesine mensup olan birinin başkanlığında kutlanıyordu (Dinçol, 1982: 86). En önemli bayramlar bahar aylarında kutlananlardı. Aslında buradaki amaç, tarımsal verimliliği arttırmaktı. İlkbahar ve sonbaharda kutlanan bayramların isimleri şu şekildedir: Antaşum, Nuntariyaşa, Kilam, Purulli’dir. Bu bayramlar aynı zamanda kral, kraliçe ve prensin katılımıyla ülke genelinde çeşitli şehirlerin ziyaret edildiği ‘mevsimsel kült gezisi bayramlarıdır (Reyhan vd., 2015: 96). Törenler esnasında yapılan önemli dini merkezlerin ziyareti bir tür hac olarak değerlendirilmiştir. Kral ve beraberindeki ziyaretçiler hacı mertebesine ulaşıyorlardı. Bu ziyaret esnasında saray, mabet, tapınak, stel, dikili taş, dağ, bazı şehirlerin yakınında bulunan dağlar, bazı şehirlerin önünde bulunan nehirlerde törenler yapılırdı (Falay, 2016: 146). Hemen hemen her din, kutsal mekânlara sahiptir. Hititler gibi, bugün Müslümanlarda dinsel olarak kutsal gördükleri mekânı ziyaret edip, birtakım şartları yerine getirdikleri takdirde hacı olmaktadır.

Antahşum Bayramı, ilkbaharda, kırlarda baharın müjdeleyicisi çiğdem çiçeklerinin açacağı zaman kutlanır (Reyhan vd., 2015: 96). Bugün Çorum'da Mart-Nisan aylarında 'Çiğdem gezme', Çiğdem karşılama' törenleri düzenlenmektedir. Bu tören çiğdemlerin çıkmaya başladığı zaman çocuklar tarafından gerçekleştirilir. Bu eğlencede çocuklar çiğdemleri toplayıp, bir çalıya diziyorlar ve mâni söyleyerek geziyorlardı. Çorum'daki bu geleneğin Hititlerden günümüze kadar uzanan, kültürel mirasın bir parçası olarak görülmektedir (Sir Gavaz, 2012-2013: 22-23).

Yağmur Bayramı, Hititçe EZEN *hewaš-* / EZEN *ZU-UN-NU* şeklinde anılmaktadır. Yağmur bayramına ait kült merasimi her yıl Ankuwa kentinde gerçekleştirilmektedir (Sir Gavaz, 2016b: 576). Metinlerde geçen yağmurla ilişkili bir diğer bayram ise Gök Gürlemesi Bayramı'dır. Bayram baharda Fırtına Tanrısı için kutlanıyordu. Bu bayram tarımsal faaliyetlerin yenilenmesini temsil ediyordu. Bayram esnasında uygulana bir ritüel, hububat kaplarının açılmasıydı. Kapların açılışı baharı ve yağmur mevsiminin geldiğini, kapların doldurularak kapatılması ise, sonbaharın gelmesini temsil ediyordu. Bugün hala kutlanmaya devam eden Hıdırellez şenliklerine ait bazı uygulamalar bu bayramla benzerlik taşımaktadır. Hıdırellez günü Hz. Hızır'ın evleri ziyaret edeceğini bolluk ve bereket getireceğine inanıldığı için kapı, pencere ve yiyecek kaplarının ağızlarının açık bırakılmaktadır (Sir Gavaz, 2016b: 577- 578 -579).

Yağmurla ilgili diğer bir uygulama ise Yağmur duasıdır. Hitit devrinde Anadolu'da tarım çok önemli bir konumdaydı. Yaz aylarında ise, Anadolu iklimi genelde sıcak ve kurak geçiyordu. Bu nedenle çiftçiler birçok zaman yağmuru beklemek zorunda kalıyorlardı. Yağmur geciktiği takdirde yağmur duasına çıkılıyordu (Ertem, 2003: 49).

Günümüzde Anadolu'da da yağmur duası uygulaması vardır ve bazı bölgelerde bu durum bir gelenek halini almıştır. O yıl yağmur yeterli miktarda yağsa dahi şükretmek amacıyla mayıs ayında bu uygulama yapılmaya devam etmiştir. Örneğin, Boğazkale'de bulunan Evcî köyünde her yıl 'Nöbeti Baba Yağmur Duası' şenlikleri yapılmaya devam etmektedir. Yağmurun az yağdığı zaman bereketin gelmesi için, yeterli ölçüde yağdığı zaman ise şükretmek amaçlı bir araya toplanılırdı. Yine Yozgat'a bağlı Yerköy'de birçok köyün katılımıyla yağmur duası

şenlikleri yapıyordu. Diğer köylerden katılanlar gelirken yanlarında çeşitli hediyeler ve erzak getirdikleri bilinmektedir. Bu da Hititlerde kutlanan KILAM bayramındaki bir uygulamayı anımsatmaktadır. KILAM bayramı için farklı şehirlerden gelen görevli ve katılımcılar yanlarında getirdikleri adaklarla bayrama katkı sağlamışlardır. Konuyla alakalı olarak bir metinde şu ifade geçmektedir: “*Tisaruliya Kenti adamları altı koyun, Asa adamları iki koyun, Annuwa kenti adamları iki koyun, Ankuwa kenti görevlileri, minalliler üç koyun*” (Sir Gavaz, 2016b: 580).

Resim 107: Nöbeti Baba Yağmur Duası (Sir Gavaz, 2016b: 581)

Resim 108: Nöbeti Baba Yağmur Duası (Sir Gavaz, 2016b: 581)

Yağmur duasıyla alakalı Anadolu’da hala devam eden bir diğer gelenek ise Çorum’a bağlı iki köyde gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Dodurga ilçesine bağlı iki köyde mayıs ayının ilk haftası köy ahalisi toplanarak, yakında bulunan Kızıltepe’ye çıkararak yağmur duası ederler ve ardından ortaklaşa alınan at kurban edilirdi. Bu uygulamanın benzer versiyonu ise Hititlerde At Tanrısı Pirwa için dağların eteklerinde at kurban edilmesiyle benzerlik taşımaktadır (Sir Gavaz, 2016b: 581).

Resim 109: Çorum At Kurbanı (Sir Gavaz, 2016b: 581).

Yine Çorum’a bağlı Alaca İlçesine bağlı bir köyde yağmur duası esnasında köyün dedesi, çocukların başını suya sokup çıkararak ıslatmaktadır. Benzer bir versiyonu Hititlerde yağmur bayramı esnasında uygulanır. İçi su dolu bir teknenin içine iki çıplak kişinin tepesinden aşağıya içki dökülür. Bundaki amaç kurunun suyla temas etmesiyle birlikte yağmurun yağacağına inanılmasıdır (Sir Gavaz, 2016b: 582 – 583).

“Kars’ın Selim İlçesi’nin Benliahmet Köyü’nde yazın ekinler için beklenen yağmur gelmeyince köy halkının uyguladığı “Godi Bebek” ritüeli toplumsal özellik taşır. Süpürgeye kadın kıyafeti giydiren köy halkı Godi Bebeği evlerin önünden geçirek gezdirir. Önünden geçilen evlerin sahipleri “Godi bizden ne ister?” sorusunu sorar, “Su ister” yanıtını alır ve Godi’nin üzerine su serper. Bu uygulama Hititlerin yağmur yağdırma törenlerindeki uygulamalara benzemektedir. Hitit yağmur yağdırma törenlerinde bir kuklanın veya hayvanın üzerine kaynaktan alınan suyun döküldüğü ya da onları doğal su kaynaklarından birine ya da içinde su bulunan bir tekneye batırdıkları bilinmektedir (Özeser, 2018: 19).” Günümüz Anadolu ve Hitit Devrinde yağmur ritüellerine ait bu benzerlikler, geçimin hala tarım ve hayvancılığa bağlı olmasından dolayı ortak bir amaca yönelik olarak uygulanmıştır (Sir Gavaz, 2016b: 583).

Bayramlara kral ve kraliçe katılırdı. Oluşturulan tören alayı, başkent Hattuşa'dan başlayarak birçok kentten geçirdi. Bu alayın hedefi kutsal kent Nerik'e ulaşmaktı. Nerik'e ulaşıldığı zaman bayram kutlamaları doruk noktasına ulaşırdı (Reyhan vd., 2015: 97). “Bayramların içinde eski Anadolu halklarının dini inançlarını ve folkloristik geleneklerini yansıtan sayısız bilgiler vardır. Bunlardan bir tanesi dini ve majik amaçlardan ötürü öpme ve öpüşme sahnesidir. Buradaki öpüşmenin asla erotik bir yönü yoktur, yalnızca ayinle ilgili ilgilidir ve öpen kişinin, kendisi veya ona ait olan nesnenin öpüldüğü kişiye mutlak surette tabi olduğunun veya ona itaat ettiğinin bir nişanıdır. Öpüşme eylemini yapan kişiler ev/kurban sahibi (EN.SIS-KUR), alhuitra- rahibesi, rahip, rahibe ve kraldır. Öpülen kişi ve nesnelere ise insanların el, ağız ve ayakları ile asalar (PA), mızrak, kurbanlık et ve insan cesedidir (Ünal, 2016: 110).”

Hitit bayramlarının asıl amacı ülkenin birliğinin sağlanmasıdır. Bir nevi bayramların siyasi fonksiyonları da mevcuttu (Reyhan vd., 2015: 98). “Genel anlamıyla alındığında, bayramların bolluk ve bereketi, dinsel temizliği sağlamak için, tanrıları memnun edecek dinsel törenler olduğu sonucuna varılabilir; tanrılara yiyecek ve içecek vermek, onlara kurbanlar ve adaklar sunmak, dinin gerektirdiği gündelik işlemlerdir. Bayramlar ise, bunun daha yüksek düzeyde, daha kalabalık bir toplulukla, daha zengin malzeme ile yapılması demektir (Dinçol, 1982: 86).

SONUÇ

Kültür, toplumların gelişme sürecinde oluşan maddi ve manevi değerlerin sonraki nesillere aktarılmasında kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçlardır. Kısacası kültür, topluma ait olan düşüncelerden sanata kadar her şeyi kapsar. Toplumların gelişme süreçlerinde oluşan kültür, nesilden nesle aktarılarak bugünlere kadar gelmiştir. Aktarılan bu kültür yıllar içerisinde farklı toplumların da etkisiyle değişmiş ve dönüşmüştür. Ancak her ne kadar değişime ve dönüşüme uğrasa da bazı yanlarını korumayı başarmıştır. Bu sayede geçmiş dönemlerde yaşamış uygarlıkların sahip olduğu bazı kültürel öğeler bugünlere kadar kalmıştır. Bu öğeler geçmişle bugün arasında benzerliklerin oluşmasını sağlamıştır.

Anadolu toprakları coğrafi konumu ve stratejik öneminden dolayı geçmişten bugüne her zaman güçlü medeniyetlere ev sahipliği yapmış, önemli bir toprak parçasıdır. Geçmişte yaşamış medeniyetlerin başlattığı bu süreç, bugün Anadolu toprakları üzerinde yaşayan insanlar tarafından devam ettirilmektedir. Farklı medeniyetlerin bugüne kadar aynı toprak parçasını paylaşmaları neticesinde toplumsal yaşam, mimari, tıp, sanat vb. birçok farklı alanda oluşan kültürel harman bugünlere kadar gelmiştir. Bu süreç Anadolu'da adı bilinen ilk uygarlık olan Hattiler ile başlamıştır. Ardından Anadolu'ya sonradan gelen Hititlerle devam etmiştir. Ancak Anadolu bu köklü kültürel yapısını yalnızca Hititlere borçlu değildir. Örneğin; Hitit döneminde Anadolu'da varlığını sürdürmüş olan Hurri ve Mitannilerde bu zenginliğe katkıda bulunmuş medeniyetlerdendir. Yine Asur Ticaret Kolonileri sayesinde Anadolu ve Mezopotamya arasında kurulan bağ neticesinde, Mezopotamya'da yaşayan medeniyetlere ait kültürel öğelerde bu ticaret ağı sayesinde Anadolu topraklarına taşınmıştır.

Hititler ise, Anadolu topraklarına en büyük kültürel katkıyı sağlayan topluluklardan biridir. Anadolu coğrafyasının geniş bir bölümüne yayılarak medeniyet kurmayı başarmış ve MÖ 2000 – 1650 yılları arasında Anadolu coğrafyasında yaşamışlardır. Anadolu'da ilk siyasi birliği sağlamak adına birçok fetihler yapmışlardır. Bu fetihler, yeni kültürlerle etkileşim içerisine girmelerini

sağlamıştır. Yeni kültürlerle karşılaşan Hititler, hoşgörülü yapıları sayesinde birçok yeni tekniğin, gelenek ve göreneğin Anadolu topraklarına girmesine vesile olmuşlardır. Bu etkileşim ve yenilikler, köklü bir Anadolu kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır. Zamanla oluşan bu zengin Anadolu kültürü ise; birçok adet, gelenek ve göreneği içerisinde barındırmıştır. Bugün uygulamaya devam ettirdiğimiz birçok geleneğin kökenleri Hititlere kadar dayanmaktadır. Bunun nedenlerinden birisi, nesilden nesle aktarımdır.

Kültür, geçmişten bugüne hem insanları etkilemiş hem de insanlar tarafından etkilenecek bir sentez oluşturmuştur. Oluşan bu sentez, yüzyıllar boyunca bir sonraki nesle aktarılmıştır. Örneğin; bazı büyü uygulamaları, evlilik sürecinin başlaması için verilen başlık parası veya söz kesildikten sonra kız ve erkek tarafının birbirlerine hediye vermesi, kullanılan ocak tipleri, aile içerisindeki babaerkek yapı, sanatta kullanılan telkâri vb. teknikler, kullandıkları müzik aletleri ve sahip oldukları bazı eğlence anlayışları, coğrafi yer adları gibi pek çok unsur nesilden nesle aktararak bugünlere dek gelmiştir.

Hitit kültürü ile günümüz Anadolu kültürü arasında benzerliklerin, bir diğer nedeni ise aynı coğrafi bölgede yaşamının getirmiş olduğu unsurlardır. Anadolu coğrafyasının yapısı Hitit insanının karakterine ve yaşamına yansımıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Anadolu'nun fauna ve florası Hititlerin mutfak kültürünün nasıl şekilleneceğini belirlemiştir. Yine bugün aynı coğrafyanın şartları altında yaşayan Anadolu insanı için de benzer bir durum söz konusudur. Bugün, imkânların ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte farklı coğrafyalarda yetişen yiyecek çeşitleri, bugünkü mutfak kültürümüzde yer almaya başlasa da bir Hititli için ekmek ve su ne kadar önemliyse, günümüzde yaşamaya devam eden bir Anadolu için de hala önemini korumaktadır. Kısacası coğrafyanın etkisi de Hitit dönemi ve günümüz Anadolu kültürü arasında benzerliklerin oluşmasını tetiklemiştir.

Hititlerin zamanla gelişmeleri ve yaptıkları faaliyetleri kayıt altına alabilecekleri bir seviyeye ulaşmaları neticesinde ve kazı çalışmalarında bulunan envanterlerin de desteklemesiyle birlikte bugün, Hitit kültürü ve günümüz Anadolu kültürü arasındaki oluşan bu benzerlikler ortaya konabilmiştir. Biz de bu benzer

unsurları tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu çalışmayla birlikte ortaya koymaya çalıştık.

Bugün Hititlere ait elimizde bulunan veriler neticesinde, bazı benzerlikler ortaya konabilse de ilerleyen yıllarda Hititlere dair daha fazla bilginin gün ışığına çıkması, yeni benzerliklerin ortaya çıkmasına kapı aralayacaktır.

KAYNAKÇA

AKÇORA, Esra (2013). “Görece’de Nazar Boncuğu”, **Akdeniz Sanat**, Cilt: 6, Sayı: 11, s. 11 – 22.

AKIN, Galip ve Esra Balıkçı (2018). “Anadolu’nun Gizemli İmparatorluğu Hititlerde Beslenme ve Mutfak Kültürü”, **Turizm ve Gastronomi Araştırmaları Dergisi**, 3, s. 275 – 284.

AKURGAL, Ekrem (2005). **Anadolu Kültür Tarihi**, 17. Baskı, Ankara: Başak Matbaacılık.

AKYOL, Esra (2017). “Kültürün Korunması ve Aktarımı Bağlamında Beypazarı’nda Telkâri Sanatı ile Ustaları Üzerine Bir Derleme ve Değerlendirme”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 40, s. 90 – 109.

ALP, K. Özlem (2009). **Orta Asya’dan Anadolu’ya Kültürel Sembollere Giriş**, 1. Baskı, Ankara: Eflatun Yayınevi.

ALP, Sedat (1947). “Hitit Kanunları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 5, s. 465- 482.

ALP, Sedat (2001). **Hitit Çağında Anadolu**, 1. Baskı, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

ARAT, Dr. Öğr. Üyesi Yavuz (2018). “Kaybedilmiş Kültürel Miras: Saim Sakaoğlu Evi / Konya”, **Milli Folklor Dergisi**, Yıl: 30, Sayı: 118, s. 77 – 100.

ARIKAN, Yasemin (1998). “Hitit Dini Üzerinde Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1 – 2, s. 271 – 285.

ATASOY, Mustafa Ulaş (2013). “Ülkemizde Müzik Eğitimi Anabilim Dallarında Geleneksel Nefesli Çalgılarımızdan Kaval’ın Yeri ve Önemi”, **Erciyes İletişim Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 88 – 98.

ATİLA, Nermin (2018). “Hitit Devleti’nde Güvenlik Algısı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 64, s. 161 – 190.

ALTUN, M. Yüksel (2009). **Düğün Fotoğrafı Geleneği**, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Fotoğraf Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Bülent Erutku).

ALTUN, Öğr. Gör. Yusuf ve Doç. Dr. Ünal İmik (2018). “Geçmişten Günümüze Azerbaycan Tar’ının Türkiye’deki İcracı ve Eğitimcileri Üzerine Genel Bir Bakış”, **Müzik Kültürüne Dair Çeşitli Görüşler – I**, ed. Doç. Dr. Haluk Yücel ve Doç. Dr. Serda Türkel Oter, s. 143 – 154.

AVCI, Prof. Dr. Mustafa (2016). “Suç Mağdurlarına Tanzimat Ödenmesi Anlayışının Tarihsel Gelişimi”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1, s. 7-36.

BAHAR, Prof. Dr. Hasan (2015). **Eskiçağ Uygarlıkları**, 5. Baskı, Konya: Kömen Yayınları.

BALKAN, Kemal (1948). “Eti Hukukunda İçgüveylik”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 3, s. 147 – 152.

BALKAN, Kemal (1987). “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlandırılması”, **Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi**, 200, s. 417 – 427.

BARDAKOĞLU, Ali (1994). **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Web Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/diyet> (13.06.2020).

BAŞOL, Serkan (2006). **Hitit Askeri Teşkilatı ve Sefer Organizasyonu**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yusuf Kılıç).

BEGİÇ, Doç. Dr. H. Nurgül ve Öğretim Görevlisi Ceren Öz (2018). “Çankırı Özel Gün Ritüellerindeki Elmas Taç Geleneği”, **Milli Folklor**, Sayı: 118, s. 114 – 129.

BRANDAU, Birgit ve Hartmut Schickert (2018). **Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu**, 5. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi.

BRYCE, Trevor (2003). **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum**, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

CENGİZ, Tülin (2014). **Hitit Çağında Anadolu’da Anaerkil İzler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Turgut Yiğit).

CERAN, Berat (2008). **Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Güngör Karauğuz).

ÇAKMAK, Diren (2018). **Hitit İmparatorluğu’nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı**, 5. Baskı, İstanbul: Libra Kitap Yayınları.

ÇİLİNGİR CESUR, Sevgül (2017). “Hitit Büyü Ritüelleri Üzerine Değerlendirme”, **Tarih Okulu Dergisi**, 10, 32, s. 777 – 813.

ÇOLPAN, Nilüfer (2008). **Hititlerin Anadolu’ya Göçü ve Çevre Kültürlerle Etkileşimi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Salih Çeçen).

DARGA, A. Muhibbe (1992). **Hitit Sanatı**, 1. Baskı, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.

DEDE, Yasemin (2018). **Kırşehir Âşıklık Geleneğinde Âşık Şemsi Yastıman**, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya (Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Erdal Aday).

DENİZ, Ahmet (2015). “Anadolu Tarihinde Hititlerin Sosyo- Ekonomik Yaşantısı”, **Turkish Studies**, Cilt: 10/2, s. 235- 248.

DEMİRCİ, Kürşad ve Burcu Falay (2016). “Ana Hatlarıyla Hitit Dini”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi** 20, 1, 1, s. 35-60.

DİLEK, Mehmet (2008). “Hadislerde Hayvan Bedenlerine Eziyete Engel Olma Örnekleri”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13, 20, s. 201 – 210.

DİNÇOL, Doç. Dr. Ali M. (1982). **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I**, 1. Baskı, İstanbul: Görsel Yayınları.

DOĞAN, Erdal (2012). **Hitit Hukuku Belleklerdeki “Kayıp”**, 3. Baskı, İstanbul: Fam Yayınları.

EKER, Adil (2009). **Hitit Seramikleri ve Kullanım Amaçlarına Göre Sınıflandırılması**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet A. Tırpan).

EKMEN, Hamza (2012 – 2013). “Eski Anadolu’da Giyim Kuşam ve Günümüze Etkileri”, **Çorum Valiliği Çorum ve Kültür Yayını**, s. 50 – 69.

ENGİN, İsmail (1990). “Süpürge Zanaatçısı Örneğinde İki Kültürel Süreç: Kültürleme ve Kültürlenme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 33, Sayı: 01.02, s. 165- 169.

ERTEM, Prof. Dr. Hayri (2003). “Hattiler ve Hititler Dönemi’nden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüz Anadolu’suna Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar I”, **Archivum Anatolicum – Anadolu Arşivleri**, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 39 – 72.

FALAY, Burcu (2016). **Hitit Toplumunda Din Anlayışı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kürşad Demirci).

FEYİZLİ, Hasan Tahsin (2013). **Feyzü’l Furkan Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali**, 8. Baskı, İstanbul: Server İletişim.

GALANTİ, Avram (1931). **Hitit Kanunu**, 1. Baskı, İstanbul: Bankalar Matbaası.

GÖKÇE TURGUT, Ferda (2018). **Hitit Diplomasisi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çorum (Tez Danışmanı: (Prof. Dr. İlknur Taş).

GÖKSU, Erkan (2016). “Çift Başlı Kartal ve Selçuklular”, **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 5, s. 117 – 141.

GÖRGEÇ, Celal (2019), “Manavgat Yöresinde Halk Hekimliği Uygulamaları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 46, s. 195 – 219.

HALİFEOĞLU, F. Meral ve Neslihan Dalkılıç (2006). “Mardin – Savur Geleneksel Kent Dokusu ve Evleri”, **Uludağ Üniversitesi Mühendislik – Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 93 – 111.

HARMAN, Ömer Faruk (2006). **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Web Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/musa--peygamber> (13.06.2020).

HAS, Yrd. Doç. Dr. Şükrü Selim (2006). “Nişanın Bozulmasının Hukuki ve Dini / Ahlaki Neticeleri (İslam Hukuku ve Modern Hukuk Arasında Bir Mukayese)”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 30, s. 113 – 131.

HOFFNER, H.A (2003). “Daily Life Among The Hittites”, **Life and Culture in the Ancient Near East**, ed. Richard Averbeck, Mark W. Chavalas and David B. Weisberg, s. 95- 118.

HOŞSES, Burak (2006). **Kornonun Tarihsel Gelişimi ve W.A. Mozart’ın K.V. 495 4’Nolu Korno Konçertosunun İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Anasanat Dalı, Üflemeli ve Vurmalı Çalgılar Sanat Dalı, Korno Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (Tez Danışmanı: Altuğ Öztunç).

İLMİYE ÇİĞ, Muazzez (2005). **Hititler ve Hattuşa İştâr’ın Kaleminden**, 4. Baskı, Kaynak Yayınları.

KAHRAMAN ÇINAR, Aslı (2012). **Hitit İnanç Sistemi İçerisinde Yazılıkaya Tanrı Tasvirlerinin Değerlendirilmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara (Danışman: Prof. Dr. Turgut Yiğit).

KARAUĞUZ, Güngör (2018). **Hitit Yasaları**, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi.

KAYA, Prof. Dr. Mehmet Ali (2017). **Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi I**, 1. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

KAYAÖZ, Hülya (2019). “Hitit Medeniyetinde Din Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Asia Minor Studies Journal**, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 106 – 114.

KILIÇ, Yusuf (2014). **Eskiçağ Aile Hukuku**, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi.

KILIÇ, Yusuf ve Murat Turgut (2016). “Eski Anadolu’da Bucrania Kültü ve Bu Kültürün Günümüz Bozkırına Yansımaları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları**, Sayı: 9, s. 773 – 790.

KILIÇ, Yusuf ve H.Hande Duymuş (2007). “Hititlerde Kadın ve Siyaset”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 42, s. 85 – 99.

KINAL, Füzuan (1998). **Eski Anadolu Tarihi**, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KÖSE, Saffet (2003). **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Web Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/lukata> (13.06.2020).

KUHRT, Amelie (2010). **Eski Çağ’da Yakındoğu Yaklaşık M.Ö. 3000 – 330**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

MACQUEEN, J.G. (2018). **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, 5. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi.

MANDACI, Ebru (2016). “Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hititler Devrinde Anadolu’da Kuyumculuk”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 8, s. 3193 – 3213.

MASALCI ŞAHİN, Gülgüney (2018). **Hititlerde Müzik, Müzik Aletleri ve Müzisyenler**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Turgut Yiğit).

MEMİŞ, Ekrem (2003). **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, 1. Baskı, Ankara: Çizgi Kitabevi.

REYHAN, Esmâ (2003). “Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme”, **Archivum Anatolicum – Anadolu Arşivleri**, 2, s. 111 – 142.

REYHAN, Esmâ ve Tülin B.Cengiz (2015). **Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı**, 1. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.

REYHAN, Esmâ ve Tülin B. Cengiz (2016). “Hitit Toplumunda Aile ve Çocuk”, **Trakya Üniversitesi & Motif Vakfı – Halk Kültüründe Aile Uluslararası Sempozyumu**.

PANOVA, Maria (2018). **Ankara Salon Düğünlerinde Ritüelleştirme, Performans ve Akılcılaştırma**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji (Sosyal Antropoloji) Anabilim Dalı, Ankara (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ceren Aksoy Sugiyama).

PARMAKSIZOĞLU, İsmail ve Yaşar Çağlayan (1976). **Genel Tarih 1 (Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri)**, 1. Baskı, Ankara: Funda Yayınları.

SANDIKCI, Elif Alev (2017). **Orff Çalgılarının Anasınıfı Çağındaki Çocukların Ritim Becerilerinin Geliştirilmesi Üzerindeki Etkisi**, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik ve Sahne Sanatları Anabilim Dalı, Adıyaman (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Barış Toptaş).

SANDIKCIOĞLU, Tolunay (2007). **Hititler Döneminde Beslenme Yeme – İçme Alışkanlıkları**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Sedat Erkut).

SARICA, Orhun (2018). “Hitit ve Asur Ordularının Mukayesesi”, **KSB Sosyal Bilimler Dergisi**, 1, s. 285 – 296.

SAYIN, Meral (2018). **Neolitik Çağ’dan Hititlere Anadolu’da Müzik ve Enstrümanlar**, 1. Baskı, Ankara: Akademisyen Kitabevi.

SEEHER, Jürgen (2007). **Hattuşa Kerpiç Kent Suru**, 1. Baskı, İstanbul: Ege Yayınları.

SEVİNÇ, Fatma (2008). “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17, s. 11-32.

SEVİM, Dr. Öğr. Üyesi Cemalettin (2019). “Geleneksel Çömlekçilikteki Su Kapları Ve Anadolu, Hindistan, İspanya Örnekleri”, **Sanat ve Tasarım Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 180 – 196.

SİPAHİ, İbrahim Tunç (2019). “Hititlerde Dans – Müzik ve Günümüze Yansımaları”, **Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, s. 71 – 97.

SİR GAVAZ, Özlem (2012- 2013). “Hititlerden Günümüze Halk İnanışları”, **Çorum Valiliği Çorum ve Kültür Yayını**, s. 19 – 30.

SİR GAVAZ, Özlem (2012). “Hitit Kanunlarında Hayvanlarla İlgili Maddeler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, 83, s. 93-106.

SİR GAVAZ, Özlem (2016a). “Hitit Dini İnançlarından Ehesta- İle İlgili Yeni Düşünceler”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 2, s. 837 – 860.

SİR GAVAZ, Özlem (2016b). “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası”, **Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu**, s. 573 – 585.

SİR GAVAZ, Özlem (2016c). “MÖ 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri”, **Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi**, Sayı: 19, s. 79 – 91.

SÖNMEZ, Devrim (2008). **Antik Dönemde Anadolu’da Müzik ve Müzik Aletleri**, Selçuk Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Bahar).

ŞAHİN, Hasan Ali ve Hülya Kaya Hasdemir (2015). “Eski Ön Asya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1, 38, s. 143- 156.

ŞAHİN, Mehmet (2019). **Arkeolojik Çağlarda Anadolu ve Çevre Kültürlerde Arp – Lir Çalgılarının Oluşum ve Gelişim Süreci**, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Piyanosuz Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu, Ankara (Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Gör. Sibel Özgün).

ŞAHİN, Murat (2019). “Kültür Aktarımında Toplumsal Cinsiyetin Rolü”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, s. 233- 249.

ŞAHİNGÖZ, Fatma (2018). **M.Ö. I. Bin Yılda Ön Asya’da Kadın**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Ali Şahin).

ŞAR, Sevgi (2005). “Anadolu’da Halk Hekimliği Uygulamaları”, **Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics- Law and History**, 13, s. 131 – 136.

ŞAR, Sevgi (2008). “Anadolu’da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış”, **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, s.1163-1178.

ŞEHİRKAHYASIOĞLU, Kaan (2006). **Türk Müziğinde Vurmalı Çalgı Olarak Darbukanın Yeri ve İcrası**, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk

Müziği Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Çetin Körükçü).

ŞENSOY, Funda ve Sena Tiritioğlu (2018). “Beslenme Arkeolojisi: Günümüz Ankara Yemeklerinde Geçmişin İzleri”, **Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: Ek. 1, s. 209 – 233.

ŞENTÜRK, Lütfi ve Seyfettin Yazıcı (2014). **İslam İlmihali**, 23. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

ŞENTÜRK, Şennur, Ömer Aygün, Münevver Eminoğlu, Eric Jean, Nalan Örki (2006). **Boğazköy’den Karatepe’ye: Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi**, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

ŞİMŞEK, Fitnat (2019). **Anadolu’da Toplum Hayatında Kadın (Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit Dönemleri)**, Atatürk Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alparslan Ceylan).

TAŞ, İlknur (2017). “Hititli Kadın Şifacılar – Şifalandırma Çalışmaları ve Bunların Birleştirici Coğrafya ve Jeokültürel Bellek Esnasında Anadolu Kültündeki Yansımaları”, **İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi**, 2, s. 48 – 60.

TEK, Özge Hanım (2009). **Günümüzdeki Vurmalı Çalgıların Değişimi ve Kullanım Yöntemleri**, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mersin (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeynur Erengönül).

UHRİ, Ahmet (2011). **Boğaz Derdi Arkeolojik, Arkeobotanik, Tarihsel ve Etimolojik Veriler Işığında Tarım ve Beslenmenin Kültür Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Ege Yayınları.

ULUTÜRK, Muammer (2009). **Dinlerde Gayb İnancı**, 1. Baskı, Konya: Me-sa Yayınları.

ÜNAL, Ahmet (1980). “Hitit Tıbbının Ana Hatları”, **Belleten Dergisi**, Sayı: 175, s. 475 – 495.

ÜNAL, Ahmet (2003). **Hitit Devrinde Anadolu II**, 1. Baskı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ÜNAL, Ahmet (2004). “Çivi Yazılı Hititçe Kaynaklara Göre Hititlerde ve Çağdaş Eski Anadolu Toplumlarında Müzik, Dans, Eğlence ve Akrobatik Oyunlar”, **I. Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgılar Sempozyumu**, s. 98 – 118.

ÜNAL, Ahmet (2007). **Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaş Topumlarda Mutfak Kültürü**, 1. Baskı, İstanbul: Homer Kitabevi.

ÜNAL, Ahmet (2016). **Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence**, 1. Baskı, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

ÜNSAL, Veli (2013). **Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)**, 1. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi.

ÖZBAŞARAN, Prof. Dr. Mihriban, Yrd. Doç. Metin Alparslan, Yrd. Doç. Dr. Meltem Doğan Alparslan, Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu, Prof. Dr. Taciser Tüfekçi Sivas, Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya, Yrd. Doç. Dr. Ferit Baz (2011). **Eski Anadolu Tarihi**, 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

ÖZDEMİR, Caner (2019). **Hitit Belgelerine Göre Devletlerarası Mütekabiliyet**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Bahar).

ÖZEL, Aytaç (2006). **Ankara İli Elmadağ İlçesinin Sosyo – Ekonomik Kültürel Yapısı**, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı,

Sosyal Bilgiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Salih Özkan).

ÖZEN İNCİ, Zekiye (2019). “Güncel Gelişmelere Işığında Türkiye’de Hayvanların Ceza Hukuku Bakımından Korunması”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5, 1, s. 1 – 24.

ÖZER, Fazilet (2008). **Çivi Yazılı Hukuk Metinlerinde Suç ve Ceza**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yusuf Kılıç).

ÖZESER, Tevhide (2018). “Hitit Toplumunda Büyü: Çeşitleri, Uygulama Alanları, Yöntemleri”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Sayı: 8, s. 1- 21.

ÖZGÜÇ, Tahsin (2005). **Kültepe Kaniş / Neşa**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÖZTÜRK, Sinan (2013). **Hitit Devlet Teşkilatında Askeri Yapılanma**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Esmâ Reyhan).

ÖZÜDOĞRU, Şerife (2014). “Anadolu’da Erken Tunç Çağından Günümüze Gümüş Takıların Tarihi Gelişimi İçinde Alpu Takılarının Değerlendirilmesi”, **Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Anadolu Sanat Dergisi**, 2, s. 127- 146.

YAKIT, İsmail (1994), “Mevlana’da Mutluluk Ahlakı”, **Felsefe Arkivi**, Sayı: 29, s. 29 – 73.

YALÇIN, Doç. Dr. Bektaş Murat, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Ünal, Uzm. Dr. Hasan Pirdal, Yrd. Doç. Dr. Yasin Selçuk (2016), “Anadolu Tıp Tarihi”, **Türkiye Aile Hekimliği Dergisi**, 1, s. 33 – 44.

YARAN, Rahmi (2002). **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Web Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kefare#2-fikih> (13.06.2020).

YİĞİT, Turgut (1997). “Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 29, s. 233 – 245.

YİĞİT, Turgut (2003). “Hitit Krallığı’nda Veliadın Belirlenmesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 34, s. 141 – 147.

YILDIRIM, Tufan (2001). “Hüseyinde Kabartmalı Vazosunda Betimlenen Dans Eden Bir Hititli”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 41, Sayı: 1- 2, s. 1 – 7.

YILDIZ, Başak (2006). **Hititlerde Aile Hukuku**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri, Hititoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yasemin Arıkan).

YOKET, Ümit (2003). “Eski Çağ’da Tıp”, **İzmir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi**, 8, 2, s. 76 – 78.

İnternet Kaynakları

Ancient History Encyclopedia (2020, 12.01). Hititlerin Yayılım Sahası
<https://www.ancient.eu/image/2915/map-of-the-hittite-empire/>.

Ankara Kızılcahamam Belediyesi Resmi Sitesi (2020, 27.06). Temel Atma Töreni Kurban Sunumu
<https://www.kizilcahamam.bel.tr/5428/TEMEL-ATMA-TORENLERi-YAPILDI>.

Çankırı Belediyesi Resmi Sitesi (2020, 10.05). <http://www.cankiri.bel.tr/sayfa-13/kultur.php>.

Türk Dil Kurumu Resmi Sitesi (2020, 09.04). <https://sozluk.gov.tr/>.

Türk Medeni Kanunu (2020, 31.05).

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>.

Türk Medeni Kanunu (2020, 31.05).

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>.

TRT Arşiv Resmi Youtube Kanalı (2020, 04.05). Aşık Oyunu

<https://www.youtube.com/watch?v=m4HkBQnrxs>.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Hilal Özdemir

Doğum Yeri ve Tarihi: Keçiören / 09.03.1993

Yabancı Dili: İngilizce

İletişim (Telefon/e-posta): 554 908 0775 / hilalozdemirr@gmail.com

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise: Aktepe Lisesi / 2011

Lisans: Gazi Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü / 2016

Yüksek Lisans: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı / 2020